

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

**ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА**

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

TERRA INCOGNITA

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 3

На службі Кліо

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2018

Засновник: Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

УДК 001 (082)
ББК 72
Т 35

Рекомендовано до друку радою факультету міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 2 від 26 вересня 2018 року)

Редакційна колегія:

Мартинюк Назар (головний редактор), **Немирська Кристина** (заступник головного редактора), **Мартинюк Олександр** (відповідальний редактор), **Ющук Тетяна** (відповідальний секретар), **Симонович Дмитро** (упорядник), **Годжал Світлана**, **Зубицька Дарія**, **Лагода Оксана**.

Наукова рада:

Атаманенко А.С., доктор історичних наук, професор, директор Інституту досліджень української діаспори, декан факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»;

Августюк М.М., кандидат психологічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»;

Трофимович В.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії імені М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Близняк М.Б., кандидат історичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри історії імені М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Атаманенко В.Б., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії імені М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Марчук В.С., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії імені М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Смирнов А.І., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії імені М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Яремчук В.П., доктор історичних наук, професор кафедри історії імені М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Terra Incognita : студентський науковий журнал / Ред. кол.: Мартинюк Н., Немирська К., Мартинюк О., Ющук Т. та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 3 : На службі Клію. – 2018. – 112 с.

Журнал наукових праць містить результати досліджень студентів-істориків факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» внаслідок проходження дослідницької та науково-дослідницької практик. Усі статті присвячені актуальним питанням історії України та всесвітньої історії. Також увазі читача пропонуються матеріали про діяльність Наукового товариства студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина.

Редакція залишає за собою право скорочувати і редагувати рукописи. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Думки, висвітлені в статтях, можуть не збігатися з точкою зору редакції. За точність викладеного матеріалу, фактів, імен, географічних назв та посилань несуть відповідальність автори публікацій.

УДК 001 (082)
ББК 72

© Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина
© Українське Історичне Товариство, 2018
© Автори статей, 2018
© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018

ЗМІСТ

Мартинюк Назар ВСТУПНЕ СЛОВО. НА НИВІ СЛУЖІННЯ НАУЦІ	5
ДОСЛІДИ З ІСТОРІЇ ВОЛИНИ	
Легка Вікторія ІСТОРІЯ ДЕРЕВООБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ВОЛИНИ ...	8
Швець Олеся ПУБЛІКАЦІЇ ЖИТОМИРСЬКИХ АКТОВИХ КНИГ ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО СТАРОСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ	17
Симонович Дмитро ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ ОСТРОГА	28
ІСТОРІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ	
Зубицька Дарія ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ У XVIII СТ.	34
Поліщук Ірина ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	44
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XX СТОЛІТТЯ	
Закотюк Назарій ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 РОКУ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ..	50
Лагода Оксана ЩОДЕННИК (1919-1920 РР.) ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО	60
Мартинюк Олександр МІЖ ВИЗВОЛЕННЯМ І ВИЗНАННЯМ. ПІСЛЯВОЄННЕ ЖИТТЯ КОЛИШНІХ ОСТАРБАЙТЕРІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ СПОГАДІВ	68
ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	
Костюкевич Інна СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ОДИ НОБУНАГИ	77
Мартинюк Назар ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЦ УНР В ЕКЗИЛІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ, АЗІЇ ТА АМЕРИКИ (1948-1992 рр.)	82

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ

Беркута Жанна, Мартинюк Назар

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ ...91

Беркута Жанна, Герасимчук Наталія

«ТВОРЧИСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА ЗАКЛАДУ

ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОБУДОВИ

НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ»

(Полонне, 2017. – 59 с.) (огляд фестивалю

педагогічних знахідок)95

ПОДІЇ

Прес-служба Наукового товариства студентів**та аспірантів імені Олександра Оглоблина**

ВСЕУКРАЇНСЬКА МОЛОДІЖНА ЗУСТРІЧ98

Мартинюк Назар, Мартинюк Олександр

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС «ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО:

ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА» – ПІДСУМКИ

ТА РЕЗУЛЬТАТИ100

Приймак Назар

ВІКТОР ЦИМБАЛЮК – ТАЛАНОВИТА ОСОБИСТІТЬ

НА СЛУЖБІ ВИСОКІЙ ДИПЛОМАТІЇ (за матеріалами

Всеукраїнського конкурсу «100-річчя української дипломатії:

минуле, сьогодення, перспективи»)102

Мартинюк Назар

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ УЛАСА САМЧУКА ЯК ОДИН

ІЗ ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

(за матеріалами VII Всеукраїнського конкурсу «Рідна мова в

контексті творчості Уласа Самчука (герменевтичні аспекти)») ...105

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СКЛАД КОЛЕГІЇ НАУКОВОГО

ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ ІМЕНІ

ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА У 2018-2019

НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ109

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ110

Мартинюк Назар,голова Наукового товариства студентів та аспірантів імені Олександра
Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету
«Острозька академія»

ВСТУПНЕ СЛОВО. НА НИВІ СЛУЖІННЯ НАУЦІ

Восени 2000 року за ініціативи декана гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія» кандидата історичних наук, професора Віктора Володимировича Павлюка було створене Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина (далі – НТО), основою членства якого стали студенти спеціальності «Історія». Нині воно функціонує на факультеті міжнародних відносин (створений у 2008 році) і об'єднує представників всіх спеціальностей вищезгаданого факультету.

Його діяльність базується на проведенні регулярних засідань колегії та секцій, організації щорічної Регіональної наукової конференції студентів та аспірантів «Актуальні питання історії та культури України і світу» (станом на сьогодні їх було проведено 8), публікації наукових статей у збірнику матеріалів конференції. На базі Товариства функціонує три секції: історії України, історіографії та джерелознавства, країнознавства та міжнародних відносин. У 2018-2019 навчальному році ведеться робота по реорганізації секції країнознавства та міжнародних на дві повноцінні секції: країнознавства і міжнародного туризму та міжнародних відносин і світової політики.

Члени секції історії України займаються дослідженням подій та явищ, актуальних проблем, які пов'язані з минулим та сучасністю нашої країни, Острогiani та української діаспори. Майбутні науковці намагаються, користуючись новими джерелами та літературою, критично й об'єктивно розглядати забуті чи малодосліджені історичні події.

У тісному зв'язку з секцією історії України співпрацює секція історіографії та джерелознавства. Секція активно досліджує актуальні питання історіографії ключових та маловідомих подій історії України, займається питаннями біоісторіографії, а також розробляє проблеми джерелознавства.

Члени секції країнознавства та міжнародних відносин займаються дослідженнями пріоритетних питань організації міжнародного туризму, країнознавства, дипломатії, міжнародних відносин та зовнішньої політики країн світу. Одним із головних напрямів досліджень є аналіз та оцінка зовнішньої політики України в минулому та на сучасному етапі.

У 2017 році було розпочато видання наукового журналу «Terra Incognita» (сьогодні вже опубліковано 3 випуски часопису). У ньому друкуються праці представників усіх спеціальностей факультету міжнародних відносин («Історія та археологія», «Міжнародні відносини», «Країнознавство»). З метою вдосконалення та подальшої активізації роботи НТО рішенням колегії було упроваджено посаду відповідального за стратегічне планування. Також було створено прес-службу.

Ще одним напрямом роботи Товариства є організація та проведення всеукраїнських конкурсів, в яких часто беруть участь школярі. У 2017-2018 навчальному році їх було відбулося три: конкурс наукового есе серед учнів 9-11 класів закладів загальної середньої освіти та вихованців закладів позашкільної освіти «100-річчя української дипломатії: минуле, сьогодення, перспективи»; фотоконкурс серед учнів шкіл та позашкільних закладів «Історія в об'єктиві сьогодення» та конкурс для учнівської та студентської молоді «Закордонне українство: вчора, сьогодні, завтра». Підсумки конкурсів було зроблено під час Всеукраїнського молодіжного наукового симпозіуму, який було започатковано Товариством. У 2018 році він об'єднав 76 учасників з різних областей України. На квітень 2019 року заплановано проведення подібного заходу вдруге, а також цього навчального року буде проведено всеукраїнський конкурс-красознавча експедиція «Стежинами рідного краю». До участі в ньому запрошуються як студенти, так і учні середніх шкіл і вихованці закладів позашкільної освіти.

Фактично, у 2018 році при НТО було створено молодіжну секцію юних дослідників. Її мета – популяризація науково-дослідної роботи серед учнівської молоді, участь школярів в різноманітних конкурсах та олімпіадах, організації та проведенні молодіжних симпозіумів.

Члени НТО на прохання освітян Житомирщини та Хмельниччини допомагали у проведенні екскурсій для шкільної молоді до Новограда-Волинського, Житомира, Острога, Києва. Такі екскурсії членам Товариства дали можливість набути навички практич-

ної екскурсійної діяльності, а їх слухачам дали інформацію про визначні міста України та їх пам'ятки.

Члени Товариства долучились до відзначення 10-річчя факультету міжнародних відносин. Було видано низку публіцистичних статей у ЗМІ Житомирщини, Херсонщини та Хмельниччини. Крім того, члени НТО беруть участь в проведенні Моделей ООН в різних містах України, є лекторами обласного семінару «Митці рідного краю» для методистів та голів методичних об'єднань педагогічних працівників художньо-естетичних дисциплін на базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, виступають співавторами інформаційно-методичних бюлетенів. Налагоджено тісну співпрацю із Будинком творчості школярів Полонської об'єднаної територіальної громади (директор – Н. Герасимчук). Під час проведення заходів всеукраїнського масштабу інформаційними партнерами НТО були громадсько-політична газета Полонського району «Новий шлях», інформаційно-аналітичний тижневик «Сьогодення громади», електронний вісник Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Всеукраїнський освітній портал «Педагогічна преса» (публікації про діяльність нашого наукового осередку також зустрічаються на сторінках газети «Голос Таврії»). Налагоджуються контакти для співпраці із науково-популярним журналом «Порцеляна».

Товариство продовжує активно розвиватись, отож побажаємо йому подальшого розвитку та процвітання!

ДОСЛІДИ З ІСТОРІЇ ВОЛИНИ

Легка Вікторія,

науковий керівник – Марчук Володимир Станіславович,
кандидат історичних наук, старший викладач

УДК 674 (477.82)

ІСТОРІЯ ДЕРЕВООБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ВОЛИНІ

У статті йдеться про історію деревообробної промисловості на території Волині з початку існування Київської Русі до нашого часу. Автор звертає увагу на процес еволюції деревообробної галузі. Було проаналізовано відмінність деревообробних промислів в різних історичних періодах.

Ключові слова: Волинь, деревообробна промисловість, промисел, ремесло, галузь, ліси, лісистість.

The article tells about the history of woodworking industry on the territory of Volyn from the beginning of Kievan Rus to nowadays. The author pays attention on the process of evolution of woodworking industry. The differences between woodworking crafts were analyzed in different history periods.

Keywords: Volyn, woodworking industry, craft, handicraft, branch, wood, forests.

Волинська земля завжди була і залишається багатою на лісові ресурси. Вони завжди давали великі вигоди та багато користі для населення цього краю і держави, яка тут хазяйнувала. Волинський ліс захищає ґрунти від вітрової та водної ерозії, ріки – від пересихання, оберігає територію від вітрів, сприяє збереженню вологи і виконує чимало позитивних функцій. Так як ця територія завжди була щедрою на деревний матеріал, то ліси як джерело господарчих ресурсів використовуються тут дуже давно.

В сучасній Україні проблема історії деревообробної промисловості є особливо актуальною, зважаючи на особливості освоєння та використання лісових ресурсів у минулому. Цією тематикою українські дослідники захоплюються та пишуть про неї багато праць. Зокрема, це А. Василюк, О. Ковалів, О. Фурдичко, В. Ткач, Я. Шабала, В. Галуха, В. Юровчик, В. Марчук та інші. Серед них слід виокремити статтю В. Юровчика, яка дає нам чітку і структурну ін-

формацію про історію лісової промисловості. Праця А. Василюка дає нам змогу більше дізнатись про реформи в аграрному секторі, що впливали і на деревообробні промисли.

Метою цієї статті є максимально точно зобразити історію та еволюцію деревообробних промислів на території Волині з давніх часів до сьогодення.

Зрозуміло, що волинський ліс відігравав важливу роль у житті людини, що тут проживала. Так само і людина впливала на ліс протягом свого життя. Джерела різного роду свідчать про те, що Волинь з XI ст. була практично повністю вкрита лісовими масивами, що давало їй великі економічні прерогативи [8, с. 14]. В XII ст. ліси стають об'єктом поділу між впливовими людьми цього краю. Можна навіть стверджувати, що лісові багатства були одним з основних, якщо не головним джерелом збагачення місцевої еліти – князів, бояр тощо.

Зокрема, у своїй статті В. Юровчик подає умовну класифікацію волинського лісу. Він зазначає, що ліси можна поділити на:

- «хоромні» – з яких можна взяти будівельний ліс;
- «орні» – які не мають цінності як джерело деревини, але придатні для перетворення цих лісових зон на поля;
- «дикі поля» – ще не розібрані землі [8, с. 14].

Варто зазначити, що саме в лісах найбільшу цінність мала не деревина, а бортні промисли та мисливські угіддя. Тому під державною охороною і протекцією перебували стратегічно важливі товари, якими можна було вести торгівлю з іншими країнами – віск, мед та хутро. Саме ці продукти формували бюджет княжої держави.

Однак, на нашу думку, найбільша заслуга волинського лісу це те, що він дав найвагомійший вклад у державне будівництво на Волині. Адже саме ліс створив валюту в образі хутра, меду чи інших цінних продуктів, що можуть бути отримані звідти. Він є важливим чинником державотворення, консолідації населення Волині перед монголо-татарською навалою. Саме волинські ліси та болота дали змогу врятувати та залишити більшість міст цілими та непошкодженими, а найважливіше це врятувати людність цього краю.

Вже в XIV столітті всі ліси Волині отримали своїх господарів, тобто нічийних угідь вже не було [8, с. 14]. Певною мірою це пов'язано з втратою Галицько-Волинською державою незалежності та відхід Волинського регіону до Великого князівства Литов-

ського. Щоб втриматися литовській владі, нове керівництво задовбувало місцеву еліту через роздавання лісних угідь.

Однак найбільші нещастя для волинського лісу розпочалися з XV століття, що певною мірою пов'язаний з геополітичною ситуацією Волині. Коли Волинське удільне князівство втратило свою автономію і стало простою провінцією Литовської держави волинський ліс знову став джерелом наповнення державної скарбниці. З цього періоду починається все більш інтенсивний експорт деревини в країни Європи, що пов'язано з початком виникнення мануфактурного виробництва. Тепер на продаж ідуть не лише прості дерева, а найцінніші породи – сосни, дуб, в'язи. Були побудовані стабільні торгівельні шляхи для експортування деревини й отримання коштів за неї.

Цікавим фактом є те, що в місті Луцьку у 1429 р. відбувся з'їзд монархів Європи. Причина – небезпека турецької агресії. На цю подію зібралась велика кількість гостей, яку історики нараховують в 15 тисяч людей. Але найцікавіше те, що на плечі волинського лісу впала доля прогодувати цей голодний натовп. Через це з масово вивозилось міхи борошна, бочки меду, туші зубрів та лосів, які також були впольовані. За свідченням литовського історика Стрийковського, гості щодня з'їдали приблизно 700 волів, 1400 баранів, 100 зубрів, лосів і диких кабанів, випивали 700 бочок меду, вина і пива [8, с. 14].

Людський вплив населення Волині також відображався на лісові. При існуванні Київської Русі й аж до ліквідації її удільних князівств, ліс для волинян був найбільшим багатством, адже він їм давав харчі, з нього будувалось житло, він створив прихисток від ворогів, з лісу вони отримали свою першу роботу. Тобто задовольняв усі запити побутового життя. В цей період розвиваються деревообробні промисли.

Інтенсивний розвиток промислів та ремесел на території України розпочався з державотворчими процесами у східних слов'ян і у виникненні такої держави як Русь (Київська Русь) і був перерваний і сильно загальмований внаслідок монголо-татарської навали у 1236-1241 роках, коли найбільші центри промислів та ремесла були сильно пошкоджені або зруйновані майже повністю.

Саме деревообробний промисел задовольняв життєві потреби. Перший процес деревообробки почався зі зрубки дерев за допомогою сокири, стовбур перерізали на колоди, що потім розколювати на дошки, а потім їх тесали. З нього також робили балки, бруси,

крокви, за допомогою яких будували житла. Так найперше виник теслярський промисел, їхньою роботою стало зведення різного типу будівель – житлових, промислових, господарських та інших. У цей період також виникає видобування попелу, з якого вибілювали полотно, оброблювали шкіру, виробляли мило, фарбу та інше. Поширення також набуло випалювання з дерева деревного вугілля. Важливого значення набуло виробництво смоли. Саме для Волинського Полісся цей процес став одним із основних деревообробних промислів, через велику кількість соснових дерев. Її застосовували при суднобудуванні, тому експорт цієї речовини зростав в країні Європи.

Виготівля возів та саней – стельмахування, також стало важливою галуззю цього промислу, адже протягом багатьох століть вони залишались основним засобом пересування по Україні. Однак найважчим та найтрудомісткішим промислом було вироблення колеса.

Найтоншу роботу по дереву виконували різьбярі. Різьбярство існує у формі народного мистецтва, що характеризується прикрашанням будівель, саней чи возів до різьблення меблів, скринь, люльок тощо. Існувало й лозоплетіння, яке найбільшого поширення також набуло на Волині. В цей час вже були розвинені такі техніки обробки дерева як видовбування, виточування, вирізування, випалювання та розпис.

Про зацікавленість контролю держави над лісом свідчить Литовський статут 1529 року, що дає нам перелік ряду статей, що регулюють користування лісом, введення карності за незаконне полювання тощо. Вже у 1547 р. Панирада Великого князівства Литовського прийняла рішення створити першу митницю у Бресті, яка контролювала сплав волинської деревини [8, с. 14]. Через жваву зовнішню торгівлю і контакти з європейськими країнами технологія деревообробки вдосконалювалась. Такі європейські країни як Англія, Франція, Швеція, Нідерланди, Португалія, німецькі держави отримували корабельний ліс та поташ, віск, мед, полотно, хутро, ягоди, гриби, смолу, дьоготь [8, с. 14]. Односторонній вивіз лісових багатств призвів до значного зменшення площі лісових покривів. Негативним фактором, що впливав на ліс, було велике експортування сировини закордоном, що становив приблизно 55 % [8, с. 14].

З XVI століття волинський ліс не залишається без уваги як джерело, що дає значні прибутки. В цей період розпочинається шалений інтерес та гонитва за поташем, який має великий функціонал використання. Продовжується вивіз смоли, різної їжі, дичини.

Створювалися, розвивалися і вдосконалювалися мануфактури, що починають у великих обсягах перероблювати хутро, шкіру, за новими технологіями вибілювати полотна з льону та конопель, вимивати овечу вовну, що вимагає великої кількості поташу. Цю речовину отримують з попелу дерев листяних порід. Цей промисел став дуже вигідним, так як проносив високі прибутки, і охопив всі території, що були покриті лісовими масивами. Однак це дало свої негативні результати, що проявилися в масовому зрубванні лісових масивів. А поява нових ремесел – скловаріння та виплавлювання заліза – забирала ще більше деревини.

Надмірна та деякою мірою хижацька експлуатація лісів у період перебування Волині під владою ВКЛ, а згодом Речі Посполитої, і з виникненням такої інституції як капіталізм, призвели до значного зменшення лісистості волинського регіону, а це в свою чергу відбилося на зниженні або зникненні деяких функцій лісу – як захисна чи водорегулююча. З початком капіталістичних процесів в Російській імперії, під владу якої Волинь потрапила внаслідок Третього поділу Польщі, зростає роль аграрного сектора та промислового виробництва, водночас збільшується та інтенсивніше розвивається деревообробна промисловість і кількість професіоналів, які працюють над цим. З цим також пов'язані процеси зменшення лісистості, збідніння лісової флори та фауни, погіршення вікової структури.

Цікаву і водночас сумну статистику знаходимо у статті В. Юрвича, який написав про зменшення лісової площі після аграрної реформи 1861 року, коли деревообробні промисли дійсно трансформувались у лісову промисловість. Через це народні ремесла та промисли на Волині почали занепадати і ставати не такими популярними серед населення через те, що вони напросто не витримували конкуренції з бурхливо розвиваючою лісовою промисловістю. Однак в українському традиційному суспільстві деревообробні промисли залишались пріоритетними, зокрема займалися теслярством, бондарством, стельмаством, плетінням, столярством та іншими. А майстри цих ремесел користувались зазвичай сокирою, долотами, свердлами, пилкою, молотками тощо.

Зокрема, у 1854 році ліси займали площу – 2665 тис га, а в 1872 році – 1994 тис. га. Вже за 15 років цей показник зменшився до 1572 тис. га. Отже, ми можемо простежити масштабні процеси щодо зменшення лісових масивів. Ще одна причина, яка пояснює такий процес – це демографічний бум в Російській імперії, зокрема швидке зростання населення і на території Волині. Природньо, що

для людей була потрібна земля, тобто це призвело до збільшення і посівних площ, які отримували за допомогою освоєння нових земель при зрубванні лісу. Продовжується і вивіз деревної сировини закордон, найбільше у Великобританію, Францію та Пруссію.

Після Першої світової війни та відновлення Польщі або ж Другої Речі Посполитої – Волинь знову потрапила під владу цієї держави як воєводство. Польський уряд не підтримував промисловий розвиток краю, а навпаки гальмував ці процеси, надаючи акценту розвитку ремесел [4, с. 56]. Якщо звернутись до даних звіту Волинської ремісничої палати за 1931 р., то на території воєводства з 14 219 ремісничих майстерень було 1945 – деревообробної групи [4, с. 56]. Самі ж ремісники становили незначну частину населення – лише 8,5 %, а ті що займалися у деревообробній галузі ще менше.

Ця галузь включала 9 основних професій-спеціальностей. Від загальної кількості ремісників в ній було задіяно 13,67 % (1945 особи). До найбільш поширених професій відносились столярі – 1025 осіб, теслярі – 391 особи, колодії – 301, бондарі – 100, кошикарі – 49, токарі – 49, різьбярі – 19, виготівники музичних інструментів – 9, гребінники – 2. Високий попит на продукцію бондаря сприяв високій цінності та якості їхньої продукції.

Згідно із Ухвалою Законодавчого Сейму від 10 липня 1919 р. і законами про виконання земельної реформи, почали діяти наступні принципи. Статті цих законів регулювали формування державного запасу землі для її поділу між дрібними власниками. Основним джерелом, щоб поповнити цей запас було відібрання землі у великих землевласників, зокрема колишніх російських дворян, Російського селянського банку тощо. Державі також належали землі біженців, які не повернулись до квітня 1921 року, і за винятком лісів, що призначались для польських колоністів-осадників [1, с. 1].

Загалом перебування Волині у складі Польщі можна охарактеризувати хижацькою експлуатацією. Зокрема, наведено такі дані – за цей час площа лісу скоротилась на 13 % (129,3 тис. га), а лісопосадки здійснено лише на площі у 5 тис. га. У цей період також притаманна експлуатація лісу з боку так званих олігархічних кланів Потоцьких та Радивилів, накладання штрафу на людей, які збирали ягоди, гриби та іншу продукцію, яку можна дістати з лісу. Польська держава також збагачувалась і за допомогою продажу лісу. Вирубування лісу в кілька раз перевищував процес його відновлення. Ліс знищувався в тих місцях, де було його найближче довести до залізниць, щоб не переплачувати кошти за додаткове

транспортування. При цьому на зовнішній ринок відправлялось близько 60 % усіх вироблених лісоматеріалів.

Традиційно велику кількість деревини використовували для опалення жител. А під виглядом вибірково-санітарних рубок проводилась заготівля найкращої високосортної деревини, прикриваючись «внутрішньою державною політикою» [8, с. 15].

Справжньою катастрофою для лісу стала Друга світова війна, яка повела за собою тотальну вирубку лісів та призвела до нерівномірного поділу лісової площі. Як і німці, так і радянська влада вивозили з Волині найціннішу деревину, щоб боротись з УПА вони вирубували великі ділянки лісу.

Після війни нещастя для лісу продовжувались. Значного знищення ліси зазнали і в повоєнні роки, коли фактичний відпуск лісу майже у 3 рази перевищував розрахункові норми [7, с. 15]. Це вплинуло на виснаження лісових ресурсів, погіршення стану лісового фонду, зниженні найголовніших функцій лісу та зміну клімату у краї.

Після входу Волині до складу СРСР лісові господарства майже не займалися лісорозведенням [8, с. 15]. Більшу увагу звертали на заготівлю деревини. Тобто перед волинським лісом постало дуже багато проблем, які потребували рішень, так як ситуація все більш загострювалася. Для зупинення такої критичної ситуації було створено управління лісового господарства. Політика цього органу зводилась до двох гасел: «Зрубав – неодмінно залісни!» або «Зрубав дерево – посади два». Ситуація почала покращуватись, якщо в 1946 р. лісопосадку здійснено лише на 495 гектарах, то в 1954 році – на 8 000 гектарах, в 1960 р. – 22 000 гектарів. Позитивна тенденція збільшення лісових площ діяла і до недавніх часів.

В незалежній Україні волинські лісівники активно впроваджують в дію програму «Ліси Волині». Вона передбачає щорічне лісовідновлення на площі понад 1600 гектарів, в тому числі 1400 гектарів відновлювалося посівами та посадкою. Окрім цього, дана програма передбачає заготовляти щороку 40 тонн лісового насіння та вирощувати на базових розсадниках 21 мільйон саджанців. Це дає можливість в перспективі збільшити площу лісів області. Також на Волині, вперше у рівнинних умовах, лісівники почали практикувати поступово-вибіркові рубки задля того, щоб не пошкоджувати підріст і не створювати пустих та лисих територій, що залишаються після рубки. Прогнозується, що в майбутньому це зекономить кошти на відтворення лісу.

В наші часи площа усіх волинських лісів становить понад 700 тисяч гектарів, тобто третину всієї території області. Розпад колективного сільськогосподарського виробництва досить негативно позначився на стані лісів. Після реформування колективних сільськогосподарських підприємств лісові насадження та полезахисні смуги на площі понад 1 млн. гектарів не надано в постійне користування – вони фактично не мають господаря.

Таким чином, близько 180 тисяч гектарів лісу колишніх військових і колгоспних лісових господарств обласного регіону залишилися практично незагосподареними.

В останні роки йде мова про те, що слід навести порядок з приватними пилорамами. Для цього потрібно, щоб при реєстрації підприємств, які відкривають пилорами, вимагались договори та документи, які підтверджували б надходження деревини. На сьогоднішній день, згідно з законами України, лісова охорона не має елементарних можливостей довести, що ліс крадений.

Отже, простежуючи історію деревообробної промисловості Волині протягом різних історичних періодів, можна стверджувати, що волинський ліс відіграв велику роль у державотворчих процесах краю. Він був і залишається джерелом збагачення держави та засобом прожиття для людей, адже звідти ми можемо отримати не лише сировину, а й продукти харчування та багато інших практичних речей. Простежуючи історію Волині і перебування цього регіону у складі різних іноземних держав, ми бачимо експлуатацію великих розмірів, від експортування сировини до застосування її на підприємствах промисловості. Трансформація деревообробних промислів чи ремесел у лісову промисловість займала довгий шлях, зважаючи на традиційне українське суспільство Волині.

Список використаних джерел та літератури

1. Василюк А. Аграрні реформи у Волинському воєводстві (1921-1939 рр.) [Електронний ресурс] / А. Василюк. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/aharni-reformy-u-volynskomu-voevodstvi-1921-1939-rr/> (дата звернення: 27.09.2018).
2. Галуха В.Л. Комасація у Волинському воєводстві (1921-1939 рр.): автореф. дис.: 07.00.01. – Львів, 2008. – 20 с.
3. Ковалів О. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма / О. Ковалів. – К.: ДІА, 2016. – 416 с.
4. Марчук В. Ремесло у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. / В. Марчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – 2015. – Вип. 24. – С. 54-60.

5. Ткач В.П. Ліси та лісистість в Україні / В.П. Ткач // Український географічний журнал. – 2012. – № 2.

6. Фурдичко О. Лісовий сектор економіки України: проблеми і перспективи розвитку / О. Фурдичко // Економіка України. – 2012. – № 3. – С. 70-80.

7. Шабала Я. Аграрні реформи на Волині у ХХ – на початку ХХІ століття: передумови, перебіг і наслідки / Я. Шабала. – Луцьк : Волинська мистецька агенція «ТЕРЕН», 2012. – 360 с.

8. Юровчик В. Історія досліджень лісів і лісового господарства Волинської області / В. Юровчик // ScienceRise. – 2017. – № 3. – С. 13-16.

Швець Олеся,

науковий керівник – Атаманенко Віктор Борисович,
кандидат історичних наук, доцент

УДК 930.2 (477.72) «16»

ПУБЛІКАЦІЇ ЖИТОМИРСЬКИХ АКТОВИХ КНИГ ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО СТАРОСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню інформативності джерел, вміщених у актових книгах Житомирського гродського уряду першої половини ХVІІ ст., що висвітлюють деякі аспекти соціально-економічного та політичного розвитку Житомирського староства. Також у роботі наведено стан вивчення проблеми та подано коротку характеристику вказаних діловодних пам'яток.

Ключові слова: акти, актові книги, соціально-економічний розвиток, Житомирське староство, замок, шляхта.

The article is devoted to the study of informativeness of the sources contained in the Acts Books of the Zhytomyr town government of the first half of the XVII century, which describes the aspects of the socio-economic and political development of Zhytomyr region. Also in the article is represented and described the level of study of this issue and given a brief description of the mentioned acts.

Keywords: acts, Acts Books, socio-economic development, Zhytomyr starostvo, castle, nobility.

Невід'ємною частиною усього комплексу джерел з історії вивчення господарсько-адміністративних одиниць Речі Посполитої є актові книги, загальна кількість яких на сьогодні становить понад 7,5 тис. томів, охоплюючи близько 5 млн. документів-записів. Самостійне фактографічне значення цих записів безсумнівне, однак, з другого боку, не меншу цінність складає і кожна окремо взята книга – цілісна історико-лінгвістична, культурна і юридична пам'ятка, неподільну структуру якої обумовлюють:

- а) континуаційність, тобто хронологічна послідовність записів;
- б) синхронність щодо відображених у записах подій;
- в) юридична сила доказовості записів [6, с. 5].

У наукових працях українських і польських дослідників історія функціонування та діяльність земських і гродських установ відображена в окремих аспектах, і більшою мірою висвітлені їхні структура, розташування та персональний склад. Наявний науковий доробок відображає джерелознавчий аналіз всієї сукупності документів, які створювалися відповідними установами, натомість дослідження інформативності такого роду джерел в контексті конкретної теми не проводилося. Це підсилює актуальність досліджуваної проблематики як складової вітчизняної історії. Тому, метою даної статті є дослідження інформативності актових джерел в контексті вивчення історії Житомирського староства.

Від XVI ст. значення гродських («замкових») судів почало зростати. Місцем їхнього розташування були замки та фортеці. Звідси походить і назва, від слова грод – фортеця. На початку свого заснування гродські суди функціонували майже в кожному повіті [10, с. 72]. Першопочатково до компетенції суду входив розгляд справ шляхти, передусім неосілої, яка не підлягала земським судам. У той час гродський суд, будучи становим, мав право на розв'язання далеко не всіх карних справ шляхти-землевласників. До компетенції такого виду судів належав розгляд справ кримінального характеру, прописаних у так званих чотирьох старостинських параграфів («старостинські артикули», «старостинські статті»): напад на шляхту (шляхетський дім), крадіжка, вбивство, згвалтування жінки, а також справи про селян-утікачів (слуг і підданих). Це були справи негайного розгляду [10, с. 72]. Згодом обов'язки гродських судів розширюються. Вони приймають на розгляд і опрацьовують не лише вище перелічені карні справи, але й цивільні, де від самого початку найбільш типовими були суперечки навколо земельних володінь між контрагентами.

Від XVI ст. гродські суди одержали право «вічності», аналогічне тому, яким раніше користувалися тільки земські суди, тобто було встановлено, що записи в гродських книгах повинні мати таку ж постійну юридичну силу, як і записи у земських. З того часу, щоб надати документу юридичної сили, досить було засвідчити його у гродському суді. Відтоді гродські суди працювали у двох напрямках – як самостійна судова установа, що діяла під час сесій, а в позасесійний період приймала заяви і вела записи зізнань у книги, і як допоміжна адміністративна установа міста, деколи і цілого повіту. До адміністративних функцій гродського суду належали, на-

приклад, доведення вироків до контрагентів, виконання присудів [9, с. 16].

Ці функції були тісно пов'язані із діяльністю старости, який в одній особі очолював суд і адміністративну владу. Одночасно старостам належало виконувати вирокі інших судів, проте компетенції гродського суду як установи ніколи не поєднувалися із воеводським правлінням чи іншими урядами (одного і того ж) повіту, землі. Серед тих відмінних установ він мав чітко визначені функції [9, с. 16]. До складу гродських судів, окрім старости, входили підстароста, гродський суддя, гродський писар. Староста призначався королем, всі інші посади – безпосередньо старостами. Таким чином, гродський суд здійснювали чиновники на чолі із обраними королівськими представниками, на відміну від земського судочинства, яке перебувало у розпорядженні шляхти [7, с. 29-30].

Із початку XVII ст. гродські суди розглядають справи введення осіб у володіння маєтками, затверджують право власності на маєтки, виносять вирокі щодо заповітів окремих осіб і установ, складають описи майна, здійснюють облік боргів і опікуються життям вдів та сиріт. До найважливіших функцій гродського суду належало судочинство з винесенням судових вироків підсудним. Староста міг застосувати силу включно до збройної, і навіть скликати шляхту з усього повіту зі зброєю в руках проти тих, які чинили опір адміністративній владі. До компетенції старост належало також стягнення повинностей і різних податків для королівської казни, що неодноразово виносилось на розгляд гродських судів.

Найтипівішими актами і документами міської адміністрації були розпорядження та оголошення воеводських і центральних властей, сеймові та сеймиківі ухвали, фінансові вердикти і звіти, постанови, а серед судових паперів – скарги, позови, протоколи показань свідків та протоколи урядових комісій, угоди, рішення судів (декрети), звіти, протестації, поквитування тощо. Кожен із названих видів актів мав свою форму викладу і формуляр. Найдавніші актові книги становлять собою збірки різних за змістом документів. В останній чверті XV ст., а головним чином у XVI ст., з'являються книги, до яких вміщувалися акти лише певного виду та змісту [8].

Уже в XV – XVI ст. книги як форма діловодства установ поширилися на значній частині території України і вживалися на всіх щаблях публічної, приватної, церковної і міської (самоврядуваної) судово-адміністративної системи. Книжкова форма діловодства поступово вкорінилася і в таких низових судово-адміністра-

тивних та суспільних ланках, як сільські громади, братства, цехи, церковні громади тощо [5, с. 132].

За змістом акти гродського уряду умовно можна поділити на декілька груп:

1) документи про населення, його національний склад, розташування, мову;

2) документи, які стосуються державно-адміністративної влади й держави взагалі;

3) документи про соціально-економічні відносини; про право власності на землю, купівлю і продаж рухомого й нерухомого майна, про цехове виробництво, фінанси і торгівлю;

4) документи про суспільно-політичне життя міст, регіонів, усієї країни і частково чужих країн;

5) документи про побут, культуру, конфесії, освіту тощо.

Протягом XVII – XX ст. багато актів було втрачено. Нині в Україні налічується 8270 книг і фасцикул, з яких у Львові зберігається 6541, а у Києві – 1729 [8].

Якщо ще тридцять років тому висловлювався жаль із приводу незначного використання актового матеріалу, то в останні два десятиліття його все ширше залучають до історичних досліджень. Щоправда, вони стосуються переважно Волині і, відповідно, використання волинського актового матеріалу. Київщині присвячено значно менше публікацій, у той час як самі книги неодноразово потрапляли під пильну увагу дослідників [4, с. 42-43]. Щодо інформативності такого виду джерел, то на основі актових книг можна дослідити історію шляхетського землеволодіння, церковних інституцій, королівщин, а також окремих населених пунктів. За допомогою актових книг часто вдається реконструювати господарську структуру маєтків, їхню спеціалізацію, а часом також визначити розташування полів, сіножатей, угодів і навіть їхні розміри. В окремих випадках, окрім топографії маєтку, можна дізнатися про розпланування двору та будівель, які до нього належали [4, с. 44].

Варто зауважити, що частина актового матеріалу нині є опублікованою. У XX ст. були частково видані деякі книги Житомирського замкового (гродського) суду, що зберігаються у ЦДІАУ м. Києва, а в останні роки вийшли друком частини ще двох Житомирських книг. Для нас принагідними стануть 2 видання, що стосуються окреслених хронологічних меж: «Актова книга Житомирського гродського уряду за 1611 р.» та «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік».

Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. подає відомості щодо записаних справ, які розглядалися Житомирським урядом від 1 січня до 30 грудня 1611 р. Записи в книзі протягом року здійснено чотирнадцятьма почерками. Справи записані скорописом. Елементи півуставу простежуються лише в заголовках справ [1, с. 35-36]. Друга ж публікація охоплює джерела від 1601 до 1644 рр. і налічує за цей період 365 справ.

Переважна більшість актів обох книг читабельні, написані скорописом, староукраїнською, лише деякі – польською мовою [1, с. 5]. Лексика пам'ятки дозволяє відтворити досить повний соціальний портрет тогочасного поліського шляхтича, адже у численних скаргах, тестаментх, облятах описуються, іноді з точністю до найдрібніших деталей, предмети побуту, хатнього начиння, рухоме та нерухоме майно, нерідко за тих чи інших обставин характеризуються риси вдачі людини [1, с. 23].

З-поміж географічних об'єктів Житомирського староства – сіл Газиньці, Барашівка, Станишівка, Піщево, Рудня, Вереси – зустрічаються згадки лише про с. Рудня у «Тестаменті (заповіті) його пана Олександра Воронича дружині і синам даний» [2, с. 115-117]. Натомість, сторінки справ книги рясніють розгалуженою характеристикою майнового забезпечення різних груп суспільства, соціальних протиріч та особливостей ведення діловодства першої половини XVII ст. Численні відомості, які можна почерпнути із актів дають змогу відтворити картину життя та діяльності місцевої шляхти, путного та панцирного боярства, панських слуг, які хоча й мали маєтки поза межами староства, все ж виконували низку доручень на замок та замковий уряд. Наприклад, із книги за 1635 р. можемо довідатися про житомирського підстаросту Яна Вітинського (в усіх виписаних справах), намісника Житомирського підстароства Миколу Вишпольського, житомирського писаря Михайла Корибута; важливою фігурою актів виступав і київський воєвода, житомирський та снятинський староста Януш Тишкевич. Окрім значної кількості шляхти, що з'являється на аркушах актів у ролі позивача, відповідача чи свідка, згадуються також безпосередньо житомирські міщани, зокрема Євхам Леплявик та Клим Пелипенко, а також тетерівський мельник Василь Милишевич [1, с. 123, 133, 144, 146, 174, 176, 177].

Дослідження мови пам'ятки дає уяву про тогочасні соціальні відносини, стосунки між людьми. Оскільки судові справи зазвичай затівала шляхта – в текстах зафіксовано переважно прізвища шлях-

тичів. Згадки про посполитий люд трапляються теж час від часу. Писарі послідовно номінаційно намагалися протиставити простолюдина знатній та багатій особі. Тому, на основі матеріалу аналізованих пам'яток можемо зробити висновок про виразну соціальну диференційованість суспільства на Житомирщині в кінці XVI – на початку XVII ст. Завжди на письмі писарі послідовно виокремлюють шляхту з-поміж її слуг, міщанського та селянського люду. Ніколи імена людей «тяглих», «роботных» не супроводжуються словами: «пан», «паниченка», «яснеосвещенныи, фалєбноє памети», «чоловіка невинного», «шляхтича поважного», «зацьный» (гідний, знатний), «шляхетний», «уроджений», «людей стану шляхетського», «маючи при собі шляхту», «людей добрих», «віри шляхетської гідних», «славетний». Завжди згадка про шляхтича, дрібного чи великого, супроводжується кваліфікатором «пан». Крім цього соціальне виділення у справах отримують ще такі стани: селяни, міщани, князі, ксьондзи (католицькі священики). Слово «боярин» вживається у значенні «слуга пана»: слуги бояри та гайдуки. Представники бідніших верств населення називаються переважно холопами чи селянами [2, с. 18-19].

Численні згадки у справах про осіб шляхетського стану підкріплені частим вживанням запозичених слів із латинської, німецької, грецької, чеської, англійської та ін. мов. Найбільше їх із польської, що свідчить про розпочатий процес колонізації регіону Житомирського староства, який посилювався із початку XVII ст. і тривав до подій Національно-визвольної революції та Руїни. Про акультурацію українського нобілітету, яка почалася ще до Хмельниччини, а після закінчення пов'язаних з нею подій значно посилювалася, свідчить мова записів у гродських та земських книгах, в яких фіксувалися різноманітні судові справи шляхти. Як показують ці записи, до кінця XVI ст. в актових книгах більшості воєводств вживалася майже виключно руська (староукраїнська) мова. У XVII ст. з'являються записи польською мовою, що відбувалося паралельно із появою тут усе більшої кількості поляків-шляхтичів. Так, за підрахунками Н. Яковенко, у Житомирському гродському суді україномовні справи відносно послідовно фіксуються до середини XVII ст. З другої половини цього століття – рідко, а у XVIII ст. за роки 1707, 1714-1722, 1724-1740, 1753-1755 їх вже немає зовсім [3, с. 14].

Функції канцелярії, найважливішої складової ланки замкової чи земської адміністрації, не обмежувались вузькою сферою чи-

новницьких обов'язків, характерних для нормованих канцелярських служб пізніших часів. Канцелярія виконувала роль своєрідного осередку публічного життя конкретного регіону. Крім робіт, пов'язаних із протоколюванням і юридичним оформленням судових процесів, вона виконувала нотаріальні обов'язки, оскільки самі книги мали не лише судовий, але й нотаріальний характер. У зв'язку з цим саме тут, у присутності численних свідків, оформлялися різноманітні майнові угоди. Тут фіксувалися строкаті присяги, що широко супроводжували тогочасний побут; звідси йшла відправа екекуцій; сюди на офіційне збереження до розслідування й судового розгляду пред'являлися спірні речі та докази злочинців [11, с. 162-163].

В актових книгах містяться численні відомості і про майнове становище різних соціальних груп. Найбільше їх, знову ж таки, стосується панських маєтків, найближчого збройного оточення самої шляхти та її підданих. Маєток типового шляхтича-поліщука, як правило, складався із будинка з двором, світлиці, комори, клуні, загорожі, стайні та льоху, фільварку і гумна, садів, спижарні (майстерня, де кували бронзу), пекарні. Маєтність пана була оточена довкола різними ґрунтами, полями, гаями, пустками, сіножатями, шляхетські лани – засіяні різноманітним збіжжям, зокрема, пшеницею, житом, просом, пшоном, вівсом, льоном, гречкою, ячменем, горохом [1, с. 24]. На городах також росла капуста, цибуля, ріпа, пастернак, буряк та ін. У книзі за 1611 р. згадуються ще такі садово-городні культури як солод, хміль, конопляне насіння, мак, рис, ріпа, гарбуз, морква, цибуля, шафран, перець. Зібраний урожай складали в гумнах, соломі – в стиртах та снопах. Вирощували на шляхетських полях і льон та коноплі, від обробітку яких мали конопляне та лляне насіння, конопляні нитки та прядиво. У коморах було вдосталь солоду, борошна, м'яса, яєць, сиру в діжках, бринзи, декілька кварц або фасок масла, засоленого сала [2, с. 16-17].

У стайнях з-поміж численної худоби згадуються різноманітні породи волів та коней (різної масті – гніді, сизі, карі, руді, білі, тисаві, сірі, шпакуваті (сивуваті) та ін). У хлівах перебували такі види свійських тварин – корови і телиці, телята, вівці, бики, барани. У садах тримали різні породи свиней та вепрів; на подвір'ї можна було побачити гусей, качок, курей [1, с. 25].

Займалися також бортництвом, розводили пасіки, розставляючи вулики з бджолами, зібраний мед тримали «в кадях» (бочках). Однак бджоли були не лише у вуликах, а й у бортях, у пенях.

В господарських спорудах зазвичай зберігався різний реманент та транспорт: сани, хомути, вуздечки, посторонки, ланцюжки, підкови, віз з хомутом, декілька сідел, покритих сап'яном, прості сідла, сідло з волоком та ін. Згадуються в пам'ятці за 1611 рр. ще такі види одиниць домашнього господарського начиння та реманенту: обручі, рихви, свердла, долота, ланцюги, шнур, хомут, вуздечка, скринька, шкіри, вирванти (металеві круглі скоби) [2, с. 16-17]. Невід'ємними спорудами біля шляхетського обійстя були став, млин, нерідко корчма з медовими, горілчаними та пивними напоями, які зберігалися в бочках.

Шляхтичі, жили у постійній загрозі від нападників, і не лише розбійників, але й таких же шляхтичів, які просто мали більшу силу. Тому пани дбали не лише про господарський реманент, а й про зброю, за допомогою якої можна було б захистити свої маєтності. В описах судових справ найчастіше натрапляємо на шаблю, яка на той час стала постійним атрибутом шляхтича, де б він не був. Шляхтичі нападали один на одного або боронилися за допомогою гаківниць, півгаківниць, рушниць, у маєтках зберігався порох, селітра, сірка, щити, луки та інші різноманітні військові броні, бронзові гармати, кії, штих (палиця з гострим кінцем), кулі, мушкети, пістолі, рогатини, плази та ін. [1, с. 27]. У книзі за 1611 р. наведені також корд та сагайдак. У справах актової книги за 1611 р. подано багато визначень та термінів, що стосуються кримінального законодавства: наїзди, лупи, гвалти, бої, розбої, шкоди, морди, мордування, бурда розбій, втечі в'язнів, учинки.

Строкатою виглядає і професійна градація посад, які обіймали представники привілейованого стану. Так, шляхтич, залежно від походження (родовитості), міг бути підсудком, ротмістром, воєводою, маршалком, старостою, підстаростою, писарем, підписником старшим, підстолієм, інстигатором (головний прокурор, обвинувач), делятором (обвинувач), підскарбієм коронним, суддею земським, підчашієм, намісником підстарости, адміністратором міста, цехмістром [1, с. 27]. Тутешні шляхтичі, згадувані в справах, також обіймали на той час такі посади і мали чини: підвоеводи, возного, підкоморника, каштеляна, ротмістра, актора, бурмістра (бургомістра), лісничого, підсудка, мечника, войського [2, с. 20].

Зі змісту судових справ маємо можливість простежити тогочасні товарно-грошові відносини, адже крадене майно, худоба, збіжжя тощо, про які йшлося в документах, оцінювалися. Взагалі розраховувалися золотом, сріблом, грошима готовими, грошима литов-

ськими, монетами лічби польської. Досить часто у справах за 1611 р. трапляються згадки про такі грошові номінали: польський злотий, пнїзеи, копа грошей литовських, червоний золотий, таляр та ін. [2, с. 154, 28, 52, 130, 63, 84, 58, 49, 159].

Актові книги рясніють також справами про боргові суперечки та угоди купівлі-продажу того чи іншого нерухомого та рухомого майна. Цікавим у цьому контексті може бути лист-запис від пана Остафія Тишкевича пану Федору Жашківському, у якому перший надав другому шляхтичу в заставу та користування на 3 роки село Голодьки за несплачений борг у розмірі 2000 злотих. У справі зазначається, що і сам Жашківський може передавати у експлуатацію цю місцевість, але на умовах тотожних із попереднім орендодавцем (тобто лише на 3 роки, і не менше ніж за 2000 злотих). Кошти за ремонтні роботи, які буде змушений пан Жашківський витратити із власного гаманця, після закінчення застави, будуть повернуті попередніми власниками. Тишкевичі також зобов'язуються нести земську службу замість пана Жашківського, а у випадку порушення умов обітниць нащадки перших будуть змушені заплатити за викуп у двічі більшу ціну (4000 злотих) [2, с. 139-143].

У справах писарі досить часто зі слів возних чи безпосередньо позивачів записували різні описи-характеристики учасників подій, при цьому, враховуючи найдрібніші деталі. Це дає змогу відтворити до певної міри стосунки як між самою шляхтою, так і з підлеглими. Особливо потерпали шляхтичі та їх піддані від нападів кавалерійського та польного війська. Зупинка якоїсь цісарської кавалерійської роти, чи короги на постій оберталась для села чи міста справжнім лихом, бо завжди супроводжувалися грабунками та розбоями. Так, у селі Райки, маєтності Антоніяна Тишкевича, зупинився товариш роти ясновельможного княжати, ротмістра Єремія Михайла Корибута, якийсь пан Держко, що разом зі своєю челяддю ночуючи у місцевого селянина Миська Піскура вчинив з товаришами грабунком його ж маєтності, а самого Піскура піддав тортурам [1, с. 162-163]. Інший випадок трапився вже у 1611 р. у містечку Котельні, де дислокувалася на нетривалий час рота пана Свенціцького. Декілька міщан підмовлені прийшлими жовнірами напали на село Мошковці та викрали чимало худоби, яку після вдалого грабунку порізали і приготували на обід військовим роти, що стала у Котельні [2, с. 207-208].

Іноді один шляхтич збирав цілеспрямовано і свідомо свою челядь для пограбування земель іншого пана. Розмахи приготування

і власне самі грабунки вражали. Так, Єрего Немирич підбуривши своїх підданих міщан зі всієї Легінської волості, разом із кінями, возами та челяддю, слугами, боярами, та зброєю при них, поруйнував і пограбував маєтність пана Станіслава Віляма, напав на велетницьку, бобрницьку, прибитковську, сорокопеньську сіножаті, що здавна належали до його маєтку. Усе награвоване майно підданих пана Немирича вивезли із собою до волості, а що не змогли забрати – спалили. Від шляхетського розбою інколи потерпали і представники духовенства, про що можемо довідатися зі справи про напад підданих Андрія Велицького на челядь та родину ксьондза Станіслава Кочуровського [2, с. 90-91]. Доволі часто у книгах зустрічаються згадки про безпідставне захоплення одними шляхтичами ґрунтів та земель інших панів, у чому прикметною може бути скарга пана Адама Волчковича на пана Стефана Немирича [2, с. 37-38].

Із урядовців, котрі мали безпосередній стосунок до творення судових справ, важлива роль відводилася возним, які підтримували контакт зі сторонами, стверджували злочин або порушення, виїжджаючи на місце подій, провадили виконання цивільних вироків та доглядали за порядком під час процесу. Тому, щоб вступити на цю відповідальну службу, возний мав скласти присягу, текст якої можемо зустріти в одній зі справ за 1635 р. [1, с. 132-133].

Отже, актові книги житомирського гродського уряду за 1611 та 1635 рр. є цінним джерелом з історії Житомирського староства, замку та поліського регіону вцілому. Справи обох книг насичені потужним лексичним матеріалом, який дає змогу дослідити соціальні відносини, матеріальне забезпечення, рівень обороноздатності та військової підготовки шляхти. Актіві книги містять і факти із політичної історії Речі Посполитої першої половини XVII ст., а також висвітлюють особливості тогочасного діловодства. Хоча справи вміщені у поданих збірках лише фрагментарно змальовують соціально-економічну картину тогочасної доби, оминаючи дані про низку соціальних груп, описи міст та сіл, що безпосередньо належали староству, топографічну структуру замку, все ж вони є тим невід'ємним фрагментом, що дозволяє зафарбувати білі плями з історії таких територіальних одиниць як Житомирське староство. Для повнішої реконструкції володінь варто долучити відмінний за інформативністю й достовірністю описово-статистичний матеріал люстрацій, реєстрів та інвентарів, вивчаючи дану проблематику в усій сукупності різних родів джерел.

Список використаних джерел та літератури

1. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підг. до вид. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 251 с.
2. Актіві книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підг. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.
3. Балушок В. Українська шляхта між польським та українськими етносами / В. Балушок // НТЕ. – 2007. – № 6. – С. 11-25.
4. Задорожна О. Актіві книги як джерело до реконструкції землеволодінь у Київському воєводстві у XVI – XVII ст. / О. Задорожна // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 19. – Кн. 1. – К., 2009. – С. 36-47.
5. Історичні джерела та їх використання / Ред. кол.: І.Л. Бутич, Ф.П. Шевченко, А.М. Катренко (відп. секр). АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. – Вип. 4. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 129-170.
6. «Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)» / Упорядники: Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич, Л.З. Гісцова, В.М. Кравченко, В.В. Німчук, Г.С. Сергійчук, В.В. Страшко, Н.М. Яковенко. – К., 1991. – 344 с.
7. Ковальский Н.П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. Часть 4. Обзор основных отечественных собраний архивных источников / Учеб. пособие по спецкурсу. – Днепропетровск: ДГУ, 1979. – 108 с.
8. Купчинський О. Акти земські та гродські [Електронний ресурс] / О. Купчинський // Енциклопедія історії України. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21STR=Akty_hrodska (дата звернення: 07.08.2018).
9. Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / О. Купчинський; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського. – К.: [б.в.], 1998. – 98 с.
10. Юрченко В. Історія функціонування і організація діловодства гродських установ Галичини у XV – XVIII ст. / В. Юрченко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – Вип. № 3. – 2014. – С. 71-75.
11. Яковенко Н.М. Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст. / Н.М. Яковенко // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 161-176.

Симонович Дмитро,

науковий керівник – Атаманенко Віктор Борисович,
кандидат історичних наук, доцент

УДК 94 (477.81) : 908

ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ ОСТРОГА

У статті йдеться про оборонні споруди Острога, що були збудовані князями Острозькими. Висвітлено період їх створення та загальний стан і вигляд фортифікацій в часи володіння містом князями Острозькими.

Ключові слова: Острог, оборонні споруди, князі Острозькі, острозький замок, Богоявленський собор, Замкова гора, Нова (Кругла) вежа, Татарська вежа, Луцька вежа.

The article tells about defensive buildings of Ostrog which were built by Ostrog's princes. The period of its creation and the general state and view of fortifications were pictured during their ruling in Ostrog.

Keywords: Ostrog, defensive buildings, Ostrog's princes, ostrog castle, Bohojavljen'ska church, Castle mount, New (Circle) tower, Tartar tower, Lutsk tower.

Фортифікаційні споруди Острога з XVIII ст. стали об'єктом дослідження істориків. У праці А. Домбровського подано інформацію про міські укріплення, а також кому із князів Острозьких належала роль їх зведення [11, с. 93]. В дослідженні А. Перлштейна розпочато вивчення такої теми, як укріплення Верхнього замку загалом [10, с. 137].

Серед польських істориків дослідженнями фортифікаційних споруд займалися С. Кардашевич, М. Балінський та Т. Ліпінський [11, с. 93]. Про побудову острозьких укріплень князями Острозькими писали такі історики XIX ст. як М. Максимович, Л. Рафальський, П. Батюшков, М. Хойнацький, А. Сендульський, А. Ярушевич [11, с. 93-94]. В радянський період дослідниками оборонних споруд Острога були Й. Новицький, Г. Равчук, А. Хведась, П. Ричков, Г. Логвин, О. Годованюк [11, с. 95-96].

Узагальнюючою працею по історії Острога можна вважати енциклопедичне видання – «Острозька академія XVI – XVII ст.» (1996 р.) та його значно розширену другу (2011 р.) версію. В се-

рійному виданні «Острозька давнина» були опубліковані джерела М. Боянівською, І. Ворончук та М. Ковальським, що містять інформацію про ревізію частини замку та міста Острога [9, с. 122-145]. З сучасних досліджень про фортифікаційні споруди Острога відомі праці М. Ковальського, О. Годованюк, О. Гладуненка, М. Манька, В. Ульяновського, Я. Бондарчук, К. Липи [11, с. 98-100].

Метою статті є дослідження острозьких фортифікаційних споруд, що були побудовані в часи володіння містом князями Острозькими.

В середині XIV ст. східна частина Волині була включена до складу Великого князівства Литовського. Князь Любарт надав Острог для Данила – першого відомого діяча з династії Острозьких [2, с. 90-92]. У 1386 р. великий князь Ягайло, будучи також і польським королем, підтвердив право князя Федора Острозького, сина Данила, на володіння Острогом [4, с. 41]. З того часу історія міста тісно пов'язана з діяльністю князів Острозьких протягом наступних двох з половиною століть.

Під час володіння князями Острозькими містом Острогом було збудовано потужний оборонний комплекс (протягом II пол. XIV ст. – I пол. XVI ст.), що розміщувався на Замковій горі, яка була оточена глибоким ровом, і включав: Вежу Муровану (замок Острозьких), Богоявленську церкву, Круглу вежу, північну в'їзну браму та невелику вежу, що була розташована між Новою баштою і Вежею Мурованою, ближче до першої, а також сама Замкова гора була оточена спочатку дерев'яною, а згодом кам'яною стіною [8, с. 264]. Інші оборонні комплекси, які розташовувались в місті – Пригородок, передмістя, міські мури та надбрамні вежі, з яких збереглися Татарська та Луцька.

Територія давньоруського городища, що існувало на Замковій горі з 1100 р., стала місцем князівської резиденції [7, с. 4]. Дерев'яно-земляні укріплення не могли бути надійними в умовах ведення бойових дій. Тому в другій половині XIV ст. за наказом князя Данила Острозького було збудовано першу кам'яну споруду на Замковій горі – Вежу Муровану, що виконувала крім оборонної, ще господарську та житлову функцію [8, с. 264].

Вежа стоїть у південно-східній частині Замкової Гори. В своїй праці О. Годованюк описує її розміщення: «Через різкий перепад рельєфу будівля з півночі є двоярусна, а з півдня триярусна, на високому цоколі. Конфігурація плану будівлі наближається до прямокутника, на південному фасаді асиметрично розміщені великий напівкруглий виступ» [4, с. 41]. Згодом з півдня, заходу та сходу будівля

була підсилена сімома великими кам'яними контрфорсами. Вежа Мурована або ж Острозький замок мав товсті кам'яні стіни (завтовшки 2,0-2,6 м) та невеликі за розміром квадратні бійниці [4, с. 42].

Острозький замок став одним з найпотужніших твердинь Волині. Приміщення нижчого ярусу замку Острозьких було призначене для зберігання різноманітних запасів. В одній з кімнат була розміщена криниця, яка зберігалась до наших днів. В тому ж ярусі містилась зала для урочистостей. На початку XVI ст. Острозький замок був частково модернізований у зв'язку з вдосконаленням і поширенням вогнепальної зброї [4, с. 48, с. 52]. Замок успішно виконував свою функцію, поки не був здобутий і сильно пошкоджений в ході Національно-визвольної війни середини XVII ст.

До системи оборонних споруд Замкової гори також був включений Богоявленський собор, що на думку П. Батюшкова, В. Домбровського, О. Левицького і М. Теодоровича, був збудований не пізніше 1453 р., тому що там вже можливо був похований князь Василь Красний Острозький [4, с. 44]. За іншою версією кам'яний собор був споруджений на місці старої дерев'яної церкви, перебудованої князем Костянтином Острозьким на честь своєї перемоги в битві під Оршею [4, с. 45].

У своїй праці С. Кардашевич пише, що собор сформувався внаслідок двох будівельних етапів. Перший включає побудову кам'яної церкви в сер. XV ст. [12, с. 93]. Другий етап починається з 1521 р. і характеризується пристосуванням собору до вимог оборони, коли північна стіна була потовщена і включена в склад оборонного муру замку. Там була створена галерея бойового ходу, зроблено амбразури для фальконетів та бійниці для гармат [8, с. 265; 12, с. 93].

Ще одна важлива оборонна споруда Замкової гори була створена в першій чверті XVI ст. – Кругла вежа. Вона розміщена на південно-західній частині замкового двору. Її конфігурацію у своєму дослідженні описує О. Годованюк: «Це була циліндрична бастея, яка підсилювала ріг оборонних мурів. Розміщена таким чином, що внаслідок перепаду рельєфу з боку замкового подвір'я, де є вхід до башти, вона – триярусна, а з зовнішнього боку укріплень висота її набагато більша за рахунок цокольного ярусу» [3, с. 34].

Кругла Вежа є триярусною мурованою спорудою. Перший ярус має 5 бійниць, другий – 6, а третій – 14 бійниць з прорізами, вигляд яких вказує, що вони були призначені для гаківниць. Різний матеріал та спосіб кладки стін першого та другого ярусів башти у по-

рівняні з третім ярусом свідчить про те, що третій ярус вежі був побудований дещо пізніше – в кінці XVI – на початку XVII століття. Після створення третього ярусу, на його вершині були сконструйовані зубці, між якими були вставлені навісні бійниці – машикулі [8, с. 297]. Після побудови Круглої Вежі можна стверджувати, що Острозька замкова гора стала однією з найпотужніших укріплень на Волині.

В кінці XV – на початку XVI ст. за князя Василя Острозького земляний вал на Замковій горі було замінено кам'яною стіною, що була повставлена на внутрішній схил земляного валу і складалась з блоків піщаника [10, с. 94]. Товщина стіни становила – 2,3 м, а висота – 5 м. [8, с. 264].

Замкова гора як резиденція князів Острозьких була добре укріпленою. Однак не залишали без уваги князі Острозькі і укріплення інших частин міста – Пригородок та передмістя. Ще у 30-40-их роках XV ст. Князь Василь Красний Острозький розпочав побудову кам'яного міського муру [4, с. 55]. Завдяки акту поділу володінь князя Василя-Костянтина Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р. дослідники мають змогу побачити тогочасну топографію міста, сформовану у XIV – XV ст., яка включала розташування вулиць та будівель, культових, приватних, публічних і оборонних споруд [6, с. 114].

А. Перлштейн за допомогою інвентарного опису 1603 р. зробив детальний опис міських укріплень та склав план міста з гіпотетичним їх розміщенням [10, с. 137-142]. Згідно його плану міський мур починався біля північно-східного рогу укріплень Пригородка, далі йшов у північно-східному напрямку, перетинаючи дорогу до Дубна, далі утворюючи прямий кут, мур повертав на південний схід, перетинав дорогу на Рівне, а звідти повертаючи на південь і далі – на захід, йшов вздовж берега р. Вілії і прилягав до так званих «дерев'яних воріт», які стояли на в'їзді до міста зі сторони Заслава [4, с. 55; 8, с. 265-266]. Цікавим фактом є те, що навіть після бойових дій під час Хмельниччини міський мур з двома надбрамними баштами існував ще на початку XIX ст. [4, с. 55].

Згідно інвентарних описів було зафіксовано існування в Острозі кількох укріплених передмість. Татарське передмістя було розташоване між Татарською вежею та брамою Плескачєвого мосту і аж до річища Старої Вілії. Татарське передмістя межувало з іншим, що називалось Заріччя і яке починалось за Зарванською брамою. Поряд з ним існувало ще передмістя Залужжя. Найбільше передмістя – Загороддя

розташовувалось з південно-західного боку замку. Це передмістя доходило до Загородських воріт, до Бельмажу і до самого Межиріча [1, с. 106-108; 6, с. 112-126]. Також існували інші передмістя – Завалля, Губина Воля, Суха Воля, Мокра Воля та Застав'є [6, с. 112-126].

Пригородоком називали територією, яка знаходилась між Замковою горою та містом. А саме від Замкової гори Пригородок відділявся глибоким ровом, а від міста – дерев'яною стіною з проїзною брамою. Його південна межа проходила по березі річки Грабарки, а східна і північна – по схилу невисокого пагорба. Згідно акту поділу володінь Острозьких 1603 р. в Пригородку розміщувались друкарня, Острозька академія, церква Святого Миколая, Успенський костел, будинки шляхти та частина замкових службових приміщень [8, с. 390; 12, с. 102-103].

До нашого часу дійшли лише дві надбрамні вежі міста – Луцька та Татарська. Будівництво Татарської і Луцької вежі припадає на другу половину XV – початок XVI століття. Вони були важливими спорудами в загальній системі оборони міста. Їхнє найменування пов'язане з дорогами, які вели до таких міст як Луцьк і Звягель. Тому Татарську вежу називали Звягельською [4, с. 55]. Проте Татарською вона прозвана за те, що вона була зведена на межі татарського передмістя. Вони поєднували в собі функції в'їзної міської брами та оборонної вежі.

Також вони є подібними за об'ємною і плановою структурою. Плани двох веж складаються з поєднанням криволінійних фігур, які є близькими до овалу та прямокутника. Їх вдале розміщення дало змогу максимально збільшити зону фланкуючого обстрілу вздовж муру з бійниць.

В Татарській башті були розміщені бійниці, а згодом над двоюрисною спорудою був прибудований аттик з ключоподібними стрільницями. В першому ярусі розміщувався наскрізний арочний проїзд. У Луцькій брамі також розміщувались стрільниці, які були розміщені по периметру таким чином, що не залишалось жодної зони, яка б не прострілювалась. Тут також, як у Татарській вежі, було добудовано аттик з ключоподібними стрільницями над двоюрисною спорудою і розміщувався арочний проїзд на першому ярусі.

В перші роки Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького козацькі загони здобули місто у 1648 і 1649 рр., тим самим сильно пошкодивши оборонні споруди Замкової гори [13, с. 685]. Всі ці події негативно відзначились на фортифікаціях міста, що були сильно пошкоджені.

Побудову перших кам'яних оборонних споруд Острога відносять до другої половини XIV ст., коли за наказом князя Данила було зведено Вежу Муровану. Інші князі з династії Острозьких будували інші оборонні споруди на території Замкової гори – Круглу (Нову) вежу, Богоявленську церкву та кам'яні мури. Щоб забезпечити місто князі також збудували міські мури з надбрамними вежами також у передмістях та Пригородку, з яких збереглись лише Татарська та Луцька. Всі фортифікаційні споруди успішно виконували свої функції і залишались в хорошому стані до подій Національно-визвольної війни, коли внаслідок бойових дій та багаторазових захоплень міста, всі оборонні споруди зазнали різну ступінь пошкоджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1869. – Ч. V. – Т. 1. – 736 с.
2. Архив Юго-Западной России. – К., 1886. – Ч. VII. – Т. 1. – 746 с.
3. Годованюк Е. Надвратные башни городских укреплений Острога и Дубно / Е. Годованюк // Строительство и архитектура. – 1969. – № 5. – С. 33-36.
4. Годованюк О. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острогу / О. Годованюк // Острозька давнина: Документи і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 40-56.
5. Годованюк О. Вежа Мурована в Острозькому замку / О. Годованюк // Українське мистецтвознавство. – К., 1969. – Вип. 3 – С. 164-172.
6. Ковальський М. Етюд з історії Острога: Нариси / М. Ковальський. – Острог, 1998. – 288 с.
7. Манько М. Дев'ятсотлітній Острог: Історико-краєзнавчий нарис / М. Манько. – Острог, 2000. – 54 с.
8. Острозька Академія XVI – XVII ст.: Енциклопедичне видання. Острог, 1997. – 512 с.
9. Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – 155 с.
10. Перлштейн А. Описание города Острога / А. Перлштейн // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. – М., 1847. – Кн. 4. – С. 137-142.
11. Скоков О. Верхній замок у м. Острозі в історіографії середини XIX – початку XXI століття / О. Скоков // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2016. – Вип. 45 – С. 93-102.
12. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołyni / S. Kardaszewicz. – Kraków-Warszawa, 1913. – 300 s.
13. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1886. – Т. VII. – S. 682-690.

ІСТОРІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

Зубіцька Дарія,

науковий керівник – Близняк Микола Богданович,
кандидат історичних наук, доцент

УДК 282 (477.89)

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ У XVIII СТ.

У статті проаналізовано становище Греко-католицької церкви на Волині у XVIII ст. Визначено такі її особливості, як адміністративна система та специфіка ієрархії, проілюстровано аспекти економічного становища церкви. Стаття включає у себе інформацію про важливі осередки уніатів на Волині: братство Воскресіння Христового в Острозі, Луцьке братство та братський монастир тощо.

Ключові слова: Волинь, церква, уніати, монастир, собор, братство, єпископ, синод.

In the article is described the position of the Greek Catholic Church in Volhyn in the XVIIIth century. Also suggests such its features, as the administrative system and the specificity of the hierarchy. Moreover, it was illustrated the aspects of the economic situation of the church. The article includes information about the important Uniates' formations in Volhyn: The Brotherhood of the Resurrection of Christ in Ostrog, The Lutsk Brotherhood and the fraternal monastery, etc.

Keywords: Volyn, church, uniates, monastery, cathedral, brotherhood, bishop, synod.

Дана тема привертала та продовжує привертати увагу багатьох авторів. Частково вона є висвітленою у працях М. Теодоровича, А. Зінченка, А. Гіля, І. Скочиляса, Б. Лазорака, О. Крижанівського, М. Довбищенка, М. Близняка та ін. Позитивно оцінюючи праці своїх попередників, варто наголосити на тому, що заявлена тема ще потребує подальших дослідницьких пошуків.

Мета статті – дослідити становище Греко-католицької церкви на Волині у XVIII ст., виокремити її суспільні впливи та економічні трансформації.

Станом на початок XVIII ст. на західноукраїнських землях під польською короною залишався «нез'єдиненим» лише Луцький

єпископ. Луцька єпархія була від самого початку найзавзятішим театром боротьби між уніатами та православними [18, с. 246]. 3 1700 р. Луцьку єпархію очолював єпископ Д. Жабокрицький. У листопаді 1701 р. він скликав синод своєї єпархії, на якому духівництво без опору підтримало його намір прийняти унію: «Жабокрицький, не находя поддержки там, где онъ могъ на нее болем разсчитывать, потерялъ надежду устоять противъ воздвигнутыхъ отовсюду препятствій и принял унію въ 1702 году. Торжество поборников уніи было полное. Паны издали целый рядъ универсаловъ к священникамъ, мещанамъ и крестьянамъ, жившимъ в ихъ именяхъ, предписывая имъ повиноваться тому єпископу, которого власть они считали за несколько летъ раньше незаконною и противною канонамъ церкви» [1, с. 61].

На початку XVIII ст. уніатська церква на теренах Речі Посполитої адміністративно поділялася на:

1. Львівсько-Галицько-Кам'янецьку;
2. Перемишльсько-Самбірсько-Сяницьку;
3. Луцько-Острозьку та Холмсько-Белзьку єпархії.

Вони підпорядковувалися Київському уніатському митрополиту [10, с. 282]. Уніатські єпархії, як і римо-католицькі, також поділялися на деканати та плебанії.

Уніатський митрополит користувався більшою духовною владою, ніж католицький єпископ. Він сам призначав начальників підвладних єпархій, вершив над ними церковний суд. Завдяки цьому глава уніатської церкви одержував певні суми від претендентів на єпископську посаду. Але без дозволу Папи митрополит не міг оголосити продаж індульгенцій, що становило важливі доходи церкви, рукопокладати в священники двоєженців, прощати гріхи навмисного вбивства, здійснювати літургію в приватному домі, звільняти від церковної клятви, запроваджувати нові церковні свята, оголошувати прощення гріхів покійникам тощо [12, с. 20].

Правою рукою митрополита був адміністратор (генеральний комісар), який керував митрополічими маєтками. Існувала також посада коад'ютора (надвірного єпископа), яку обіймав один із провідних членів василіанського ордену. Після смерті митрополита коад'ютор очолював його кафедру [11, с. 127]. В парафіях духовна влада належала єпископам, їм підлягали керівники деканатів (декани чи архіпресвітери), ігумени монастирів, парафіяльні священники-плебани, приватні священники-каплани та інші провінційні клірики.

Єпископи особисто, або через довірених каноніків-візитаторів, здійснювали раз на кілька років інспекційну ревізію підвладних монастирів і плебаній. У проміжках між ревізіями нагляд за рядовим духовенством здійснювали архіпресвітери чи декани. Щоб краще знати стан справ у підвладній церковній окрузі, декан раз чи два на рік скликав собор чи конгрегації. Під час цих зборів священникам влаштовувався екзамен на знання богослов'я.

При єпископських кафедрах існували капітули, що склалися з кількох каноніків. Луцький капітул, наприклад, складався наприкінці XVIII століття з чотирьох прелатів: архіпресвітера, архідиякона, еклесіарха та канцлера [11, с. 128].

Здебільшого єпископи та члени єпископських капітул були представниками чорного духовенства. Найвіддаленішим помічником єпископа вважався священник-плебан. Його основним обов'язком було здійснення церковних таїнств. Кожен плебан вів чотири актові книги для реєстрації народжень, хрестин, шлюбів і смертей. Також існувала спеціальна книга, де записували анкетні дані кожного парафіянина.

На Волині, крім парафіяльних, було чимало «надомних» священників-капеланів. Вони обслуговували лише свого пана і не мали права здійснювати треби для парафіян. Якщо такого капелана вигнали через якусь провину, або його пан помирав, він ставав провізом – безробітним, мусив купувати у єпископа грамоту-апробату на право здійснювати треби і цим годуватись. Апробата надавалася лише на певний строк, після закінчення її строку, священникові доводилося знову купувати право чи заняття церковною практикою [11, с. 129].

У парафіяльного священнослужителя були власні помічники: вікарій, диякон, іподиякон, екзорцист (спеціалізувався на вигнанні «бісів» із хворих), читець, співець та воротар [6, с. 23].

У 1715 р. був скликаний Володимирський собор, який тривав три дні. Володимирський собор багато уваги приділяв вирішенню практичних адміністративних справ, пов'язаних з налагодженням дієвого пастирського контролю за життям парафіяльного кліру та мирян. Найважливішим рішенням жовтневого собору 1715 р. було заснування єпархіальної семінарії. Внутрішнє життя Володимирської семінарії визначав затверджений собором 1715 р. устав – «Regulae et leges ab alumni vladimiriensibus observandae», перша відома програма духовних закладів цього типу в Унійній Церкві [15, с. 38].

Острог був важливим релігійним осередком уніатів на Волині. На кінець XVIII ст.: функціонували Преображенський монастир, при якому діяла семінарія; Успенська, Воскресенська, Миколаївська й П'ятницька церкви. Католикам належали монастир кармелітів в ім'я Покрови Богородиці, у двоповерховому чернечому корпусі якого розміщувалися всі повітові установи та парафіяльний костел в ім'я Розп'яття Господнього [3, с. 231].

Упродовж всього XVIII ст. дерев'яна церква Воскресіння Христового становила центр однієї з чотирьох міських парафій Острога. Храм був побудований на Новому місті, ймовірно в XVI ст.: «... церкви во имя Светлаго Воскресения Христова упоминается в XVI веке в документах Луцкого бывшего Братского монастыря. Деревянная. Ныне существует в предместии Новое место» [17, с. 655].

В одному із історико-статистичних описів Волинської єпархії, укладеному 1892 р., зазначалося, що при церкві здавна існувало церковне братство, яке за кошти, зібрані від пожертвувань 1762 р., збудувало новий дерев'яний храм та дерев'яну дзвіницю. В цей час до парафії належали поселення Дорогоща, Черниводи, Слобідка, Півнева Гора і Довгий Бід [14, с. 189].

На сьогодні відомо лише два джерела, які дозволяють частково реконструювати історію унійних церкви та братства Воскресіння Христового в Острозі: церковна метрика хрещених, вінчаних та померлих 1735-1788 рр. з укладеними касовими записами та статут церковного братства від 4 липня 1760 р. [14, с. 190].

Записи метрики розпочинаються 14 березня 1715 р., коли відбулося хрещення хлопця Венедикта (ім'я свідчить про унійне визнання). Братство безперервно виконувало свою релігійну функцію, упродовж 26 років мало змогу забезпечувати все необхідне для належного виконання обряду хрещення. Для підготовки подібних обрядів братчики купували необхідне богослужбове начиння (ладан, миро, свічки тощо), організували хор, оплачували роботу паламара, священника та ін. За цей час в храмі охрестили 492 особи [2, с. 16].

Метричні записи про хрещення новонароджених свідчать і про соціальну приналежність їхніх батьків, які могли бути і членами братства. Серед них найчастіше згадано гончарів, пасічників, мельників, малярів, мечників, лучників, ковалів, теслярів, кушнірів, бондарів, кучерів, куховарок та ін..

Унійний характер статуту Воскресенського братства обумовлювався одразу в передмові до артикулів, при згадуванні унійної

формули: «В ім'я Пресвятої і Живоначальної Тройці, Отця і Сина і Святого Духа». В цілому, у XVIII ст. статут був головним правовим документом, який узаконював інституційне оформлення церковних братств у рамках внутрішньо-парафіяльної організації мирян Луцької єпархії. Він забезпечував найбільш оптимальний механізм дієвості братства як особливої відкритої для різних станів інституції в межах усього парафіяльного середовища з характерними для братств того часу релігійною та фінансово-господарською видами діяльності [14, с. 199].

В статуті Острозького братства 1760 р. було виявлено дещо змінений зміст артикулів, характерних для православної доби, а також нові статті, які повністю відповідали вимогам Замоїського синоду 1720 року. Постанови Замоїського синоду 1720 р. визначили ряд пунктів, за якими потрібно було перевіряти законність інституційного оформлення церковного братства. Візитатор, в першу чергу, повинен був записати чи братство мирян законно утворене і чи має статут, схвалений єпископською владою: «На нім 1722 року, видав Кишка книжку п.з. «Собрание Припадков», се підручник для уніатських священників. Священик під гріхом смертельним має кожного дня відчитувати полуночницю, утреню і др.» [7, с. 153; 13, с. 75].

Основним джерелом прибутку братства були:

- пожертвування від парафіян;
- оплата за організацію обрядів поховання та поминання;
- хрещення та вінчання.

За рахунок цих пожертвувань братство могло виконувати і благодійницьку функцію, оскільки впродовж XVIII ст. утримувало шпиталь [2, с. 17].

Витрати братства в основному спрямовувались на ремонт книг, дзвонів, підсвічників, самого храму, виплату грошей дякові, регенту та паламареві, закупівлю ладану та вина для належного виконання богослужіння тощо.

Ще одним з важливих уніатських осередків на Волині було Луцьке братство, яке функціонувало у XVIII ст. Про кількісний та персональний склад братства залишилося небагато відомостей. До нас дійшли акти школи Луцького братства під назвою «Правила школи греко-латино-слов'янської Луцької артикули» [5, с. 236]. Відомо, що 1702-1730 рр. серед його провізорів згадувалися Самійло Виговський, Ян Гулевич, Данило Куликовський та Михайло Балабан [8, с. 38]. Вони були представниками дрібного шляхетства на Волині, їх предки стояли біля витоків Луцького братства близько

100 років тому. У візитації 1863-1864 рр. згадується, що братчики збиралися до 1730 р., а саме братство припинило існування через латинізацію його членів.

Правонаступником колишнього братства став Луцький василіанський монастир. У монастирі було кілька десятків церковних книг, серед яких – православні, зокрема з друкарні Києво-Печерського монастиря: Піснє Тріюдь, Часослов, Апостол, проповіді св. Іоанна Златоуста. Були в монастирській бібліотеці три книги з острозької друкарні: Маргарит, Біблія та Євангеліє. Розвиток Луцького братського монастиря зупинила масштабна пожежа 1781 р., яка спустошила Луцьк. В подальшому монастир так і не відновився [8, с. 40].

Соціальний склад духовенства у XVIII ст. був дуже неоднорідним, особливо це стосується чернецтва.

У черниці постригалися здебільшого жінки, у яких не склалося особисте життя або яких спіткав тяжкий недуг. Склад чоловічих монастирів був строкатішим. У монахи часто постригалися дворяни з шляхетських і навіть магнатських родин, вихідці з козацької старшини [12, с. 27]. Серед чернецтва були також колишні міщани. Йшли у монастир також люди, які шукали дармового хліба чи не поладили із законом. Але основну масу чернецтва становили селяни-втікачі. У монахи постригались здебільшого в юнацькому і навіть дитячому віці. Державна влада обмежувала віковий поріг для постригу. Сеймовою ухвалою 1768 р. постригатись у монахи заборонялось раніше 24-річного віку, у монахині – раніше 16-річного віку. Свій суспільний статус, монастирське майно передавати у спадок родичам ченці не могли.

О. Крижанівський подає картину зростання церковних маєтків у XVIII ст. Дослідник наводить факти боротьби значної світської шляхти з вищими церковними ієрархами за маєтки, з яких видно, що високі духовні особи вдавалися задля набуття маєтків тих же методів, що й світські люди. Окрім коронних пожалувань відбувалося й пряме загарбання уніатськими єпископами маєтків православного духівництва, наїзди з власними загонами озброєної челяді задля повернення чи привласнення маєтків з селянами.

Основна увага уніатів у церковних маєтках на Волині приділялась сільськогосподарському виробництву, передусім вирощуванню традиційних зернових та технічних культур (вівса, жита, конопель, льону тощо). З городніх культур вирощували капусту, часник, цибулю, огірки, мак, буряк, моркву, а в останні два десяти-

річчя XVIII ст. ще й картоплю. Духівництво охоче займалося садівництвом та ягідництвом [11, с. 159].

Власники церковних маєтків тримали багато корів, кіз, домашньої птиці, свиней, а в другій половині XVIII ст. почали виявляти інтерес і до промислового вівчарства. Допоміжну роль у церковному господарстві відігравало ставкове та річкове рибальство. Значною мірою воно мало товарний характер.

Документи засвідчують існування фільварків у церковних маєтках. До кінця XVIII ст. на Волині лише у володіннях Полонського та ще одного-двох монастирів не було організовано фільварків [11, с. 161-163].

У церковних господарствах Волині впродовж XVIII ст. у все більших масштабах використовувалась наймана праця (постійна і сезонна). Так, у Почаївському монастирі працювали свої медовари, пивовари, теслі, столяри, чоботарі, кравці, ковалі, чинбарі, друкарі, палітурники, свічкарі, позолотники, іконописці тощо [16, с. 122-123]. У монастирському господарстві працювала така категорія населення як паробки, відомості про яких подано окремо. Вони виконували різноманітні завдання за що отримували повне забезпечення взуттям та одягом, а також певну платню. Окремі паробки працювали і в друкарні [4, с. 3].

Для кращого розуміння економічного стану цієї волинської уніатської церкви у середині 1780-х рр. відзначимо, що до неї належали чотири цехи: пекарський, ткацький, шевський та жебрацький. Всі вони відбували повинності для церкви [16, с. 9]. Церква мала в Острозі пляц (ділянку під забудову), орні поля, будинки та будиночки, з яких отримувала прибутки [16, с. 9]. Орні поля церкви знаходилися й поруч Бельмажа, Татарської вулиці, в с. Грем'яче, до цього переліку додаємо сінокоси на Бельмажі, в с. Грозіві тощо [16, с. 10]. До церкви було приписано 81 господарств із сім'ями (а тих, хто сповідався перед Пасхою налічувалося 399 осіб), які сплачували щороку «роковщизну» по одному тинфові з господарства [16, с. 10]. З церковних мирян парубки і кухарки працювали на виконання потреб церкви. Останні мали перебувати, зокрема, під опікою церковних братчиків [16, с. 10]. Церковне братство наприкінці XVIII ст. занепадає – братчики не збираються, прибутків та витрат до реєстру не вписують, про оздобу церкви не дбають, в неділю та в урочисті свята не виходять на торги та ярмарки для збору коштів на церковні потреби, а в церковній «карбоні», за свідченням візитато-

ра, жодних коштів [16, с. 10-11]. Отже, незважаючи на можливість отримання прибутків, вони відсутні.

Займалась церква на Волині також книгодрукуванням, товарним виробництвом ікон, хрестиків, кіотів, чоток та інших предметів культури [11, с. 167]. Добре оснащена друкарня працювала з середини 30-х років XVIII ст. в Почаївському монастирі. За угодою з луцьким єпископом Сильвестром Любинецьким-Рудницьким, укладеною 3 грудня 1772 р., друкарня мала видавати виховну й навчальну літературу для потреб єпархії, а каталог стародруків за 1733-1800 рр. нараховує 403 позиції [16, с. 148].

Після другого і третього поділів Польщі (1793 і 1795 рр.) Волинські землі були включені до складу Російської імперії. Іменний указ від 8 грудня 1792 р. генералу М. Кречетникову про порядок управління новими територіями в частині, що стосувалася церковної власності говорить: «Маєтки закордонного духівництва і тих духовних осіб, які відмовилися присягати імперії, переходили в казенне управління. Духівництво, яке залишалося в межах країни й присягнуло на вірність престолу, зберігає за собою населені маєтки» [9, с. 24].

У зв'язку з приєднанням значного числа уніатів до православної церкви, 6 вересня 1795 р. Катерина II видала указ, за яким уніатські приходи підпорядковувалися Білоруському уніатському єпископству. Решта уніатських єпископських кафедр закривалися. Митрополиту передбачалося платити пенсію в сумі 6 тис. крб. сріблом, а єпископам по 3 тис. крб. сріблом. Населені маєтки уніатського єпископату передавалися в казенне управління. За цим указом в казенне управління поступали також і маєтки деяких василіанських монастирів. Всього за цим актом на Волині було відібрано 7 299 ревільських душ кріпаків церковних маєтків. Упродовж 1793-1795 рр. духівництво на Волині втратило маєтки з 9 699 душами підданих. У Волинській губернії у маєтках духівництва в межах стабільного адміністративного поділу, який склався в 1797 р. перебувало 487 487 селян-кріпаків, з них 17 789 церковних селян і це складало 3,65 % від загальної кількості селян кріпаків у церковних маєтках на Правобережній Україні [9, с. 39-40]. Наведена статистика дає можливість скласти уявлення про матеріальний стан і статус унійної церкви на Волині, які нарощувалися впродовж попередніх XVII і XVIII ст.

Таким чином, уніатська церква на Волині була вкрай ослаблена суперечками із владою, внутрішніми чварами між представника-

ми чорного та білого духовенства, відсутністю належної системи духовної освіти та браком священницьких кадрів. Соціальний та майновий стан духовенства теж був украй незадовільний. Його представники часто змушені були нести тягар ренти, відробляти панщину. Незважаючи на підтримку Святого Престолу, Уніатська церква у польський період хоч і спромоглася створити нові адміністративні одиниці, але все-таки не виправдала тих надій, які покладались на неї на рубежі XVII – XVIII ст.. Під тиском зовнішніх та внутрішніх чинників вона майже втратила свою первісну унійну сутність. Господарське життя церкви на Волині у XVIII ст. загалом йшло в ногу з соціально-економічним розвитком регіону, хоча й були деякі особливості.

Список використаних джерел та літератури

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1871. – Ч. 1. – Т. 4. Акты об унии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648-1798 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича. – 846 с.
2. Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму як джерело з історії Острога XVIII століття / М. Близняк // Актуальні питання культурології. Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології РДГУ. – Рівне, 2010. – Вип. 9. – С. 14-17.
3. Близняк М. Місто Острог наприкінці XVIII – на початку XIX ст. / М. Близняк // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2009. – С. 226-232.
4. Близняк М. Реєстр челяді та пасічників Почаївського монастиря середини XVIII ст. як історичне джерело / М. Близняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2013. – Вип. 20. – С. 138-146.
5. Бойко М. Володимир – столичний град Волині / М. Бойко. – Блумінгтон, 1988. – 275 с.
6. Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи. – Львів; Люблін, 2012. – 279 с.
7. Гіль А. Володимирсько-Берестейська єпархія XI – XVIII століть: історичні нариси / А. Гіль, І. Сковчиляс. – Львів, 2013. – 288 с.
8. Довбищенко М. Архів Української Церкви: Серія 2. Джерела. – Випуск 1. Історія Луцького братства і братського монастиря 1617-1833 років. – Луцьк: «ТЕРЕЗИ», 2014. – 688 с.

9. Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX століття / А.Л. Зінченко. – К., 1994. – 179 с.
10. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Ред. кол.: А. Колодний (голова) та ін.. – Т. 4. Католицизм. За ред. П. Яроцького. – К., 2001. – 598 с.
11. Історія церкви та релігійної думки в Україні у 3. кн. / Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття / О. Крижанівський, С. Плохій. – К.: Либідь, 1994. – 335 с.
12. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.) / О.П. Крижанівський; ред.: М.М. Малиш. – К.: Вища школа, 1991. – 127 с.
13. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-католицької церкви. Том 1 / В. Кудрик. – Вінніпег, 1952. – 254 с.
14. Лазорак Б. Друкований статут братства Воскресіння Христового в Острозі (1760) / Б. Лазорак // Острозька давнина. – Острог, 2013. – Вип. 2. – С. 175-218.
15. Сковчиляс І. Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст.: за матеріалами Володимирського собору 1715 р. / І. Сковчиляс. – Львів, 2008. – 80 с.
16. Собчук В. Історична Волинь. Північний захід України в регіональному та локальному вимірах минулого / В. Собчук. – Кременець, 2017. – 316 с.
17. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Т.2. Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. – Почаев, 1889. – С. 433-1120.
18. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Федоров. – Торонто, 1967. – 362 с.

Поліщук Ірина,

науковий керівник – Смирнов Андрій Іванович,
кандидат історичних наук, доцент

УДК 281.96

ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті висвітлено здобуття автокефалії УПЦ. Проаналізовано становище та діяльність УАПЦ в рейхскомісаріаті «Україна». Характеризовано взаємовідносини Автокефальної та Автономної церков в умовах німецької окупації.

Ключові слова: рейхскомісаріат «Україна», автокефалія, духовенство, німецька окупація, УАПЦ, АПЦ.

In the article highlights the achievement of autocephaly of the UOC. The position and activities of the UAOC in the Reichscommissariat «Ukraine» are analyzed. The relationship between the Autocephalous and Autonomous Churches in the conditions of German occupation is described.

Keywords: Reichscommissariat «Ukraine», autocephaly, clergy, german occupation, UOC, AOC.

Після репресивної політики більшовицького режиму український народ покладав великі надії на німецький уряд. Тому після встановлення нацистської окупаційної влади в рейхскомісаріаті «Україна» почали масово виникати церковні організації. Спочатку окупанти надавали можливість українським церковним громадам проявляти ініціативу в створенні незалежної церкви, яка була тісно пов'язана з державницькою ідеєю. Віра в ідею незалежності, піднесення українського духу, настрої прихожан відображалися в архіпастирських посланнях. Зокрема, митрополит Української Греко-Католицької церкви А. Шептицький писав про нову епоху в житті самостійної України [4, с. 208].

У зв'язку з цим постало питання про автокефалію УПЦ та її юрисдикцію. Найгрунтовніше свої позиції стосовно цього питання висловила «Українська рада довір'я на Волині» [5, с. 102]. На засіданні ради 1 вересня 1941 року було ухвалено, що церква як вагомий фактор морального виховання народу мусить бути незалежною, а, отже, автокефальною. До уваги було взято закон УНР

від 1 січня 1919 року про автокефалію української православної церкви, але з огляду на заборону державницьких ініціатив окупантами, було відмовлено це рішення [5, с. 103].

Після Почаївського собору, який відбувся 18 серпня 1941 року, постало питання перед Варшавською митрополією про призначення «тимчасового адміністратора» УАПЦ. Митрополит Діонісій доручити це завдання міг лише довірений особі. Ним став архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп Сікорський. 13 грудня 1941 року в Рівному відбувся «Всеукраїнський церковний собор», який ухвалив рішення про неканонічність Почаївського собору та надіслав звернення до митрополита Діонісія про призначення тимчасового адміністратора Православної церкви на звільнених землях України архієпископа Полікарпа Сікорського [4, с. 256].

Пізніше в листі до митрополита Олексія щодо Почаївського собору Діонісій зазначав, що Олексій пішов хибним шляхом і діяв неканонічним способом.

Цікава ситуація склалася з призначенням архієпископа Полікарпа. Нині знайдена копія листа владики Діонісія до архієпископа Полікарпа від 24 грудня 1941 р. про створення тимчасової адміністрації православної церкви [11, с. 81]. В Берліні уважно стежили за розвитком українського церковного життя, тому діяльність «тимчасової адміністрації» мала повністю залежати від відповідних розпоряджень Е. Коха. Саме тому, коли на засіданні Рівненської церковної ради її голова І. Карнаухов намагався на посаду «тимчасового адміністратора» висунути І. Огієнка, йому було відмовлено. Намагаючись не допустити утворення єдиної церкви, окупанти не дозволили переїзд І. Огієнка з «генерал-губернаторства» в Україну [13, с. 96].

Якщо розглядати канонічний статус УАПЦ, то він був більше схожий на автономію. Це було пов'язано насамперед з тим, що Україна не мала власної державності, а, отже, автокефалія православної церкви в Україні мала формальний характер. Не дивлячись на це, своїм підґрунтям УАПЦ мала ідеологію самостійної незалежної церкви. Новоутворена церква фігурувала під різними назвами, але офіційною з них була Свята Православна Автокефальна Церква на визволених землях України [1, с. 455]. Устрій і керівництво церкви визначалися на підставі «Статуту» від 28 липня 1942 року, який базувався на кодексі Східної Православної церкви. В ньому було вказано, що вищим органом Св. Православної Автокефальної Церкви є Собор єпископів та тимчасовий Адміністратор Церкви,

який призначався Блаженнішим митрополитом Діонісієм, при адміністраторові існує Церковне Управління – «Адміністрація Св. Православної Автокефальної Церкви» [4, с. 214].

Після становлення автокефальної церкви формації 1942 постало питання в розширенні її адміністративного управління. В лютому 1942 року було прийнято рішення про висвячення єпископів для Української Церкви. Під час проведення архієрейського Собору УАПЦ в Києві, за участі Полікарпа Сікорського та архієпископа Пінського та Поліського Олександра Іноземцева відбулося висвячення Никанора Абрамовича та Ігоря Губи [11, с. 99]. Саме в цей час проявилася неприхильність німецької цивільної влади в Києві до Української Автокефальної Церкви. Відразу ж по прибутті єпископів Никанора та Ігоря генералом-комісаром м. Києва і штабт-комісаром було відмовлено в їхньому прийнятті. Представники німецької влади заявили, що для українського народу служить православний російський єпископ Пантелеймон. Німецька політика була неприхильною до українських національних волевиявлень, тому підтримувала автономістів. Так, наприклад, у справі з Мстиславом Скрипником, німецьке командування заборонило йому перебувати на територіях з більшістю українського населення, зважаючи на патріотичні настрої єпископа [11, с. 101]. У німецьких таємних доповідях поліції безпеки та СД члени Церковної Ради Автокефальної Церкви визначалися як «націонал-українські екстремісти».

На додачу, звістка про висвячення нових єпископів вплинула на Автономну церкву. Митрополит Олексій поширював постанову Собору єпископів-автономістів від 30 квітня 1942 року, в якій Українська Автокефальна Церква кваліфікувалася як «секта липківців» [4, с. 356]. Саме це стало причиною ще більшої конфронтації автономістів та автокефалістів.

Отже, питання канонічності обох церков призводило до суперечок між владиками Олексієм і Полікарпом. В доказ канонічності Автокефальної Православної Церкви архієпископ Полікарп приводив томос 1924 року для Православної церкви в межах тодішньої Польщі. Митрополит Олексій, наводячи аргументи про зміни в адміністративному та політичному статусі Польщі, був прихильний думки, що автокефалія 1924 року є недійсною для України. Так як, в 1939 році на території України була встановлена радянська більшовицька влада, то православна церква має підпорядковуватися

Московській патріархії. Олексій звинувачував Полікарпа як «незаконного адміністратора» [7, с. 372].

Звісно ж, церква відображала тогочасні настрої українського народу стосовно політики, яка проводилася на землях України. Станом на середину 1942 року конфлікт між Автономною та Автокефальною церквами досяг критичної точки. З приводу цих подій висловлювався архієпископ Холмський і Підляський Іларіон, який охарактеризував стан в українському православ'ї як розвал і хаос [6, с. 8].

Як ми вже зазначали, проблемою Автокефальної Православної Церкви була недостатня організація та розбудова церковних структур по території всієї Східної України. Впродовж 1942 року висвячувалися нові єпископи, але, наприклад в Києві в розпорядженні УАПЦ перебували лише три храми – Андріївський Собор і церкви на Деміївці та Солом'янці [6, с. 9]. Владика Полікарп був стурбований цією ситуацією, тому вирішив надати справу в розбудові церковних структур довірній особі. Ним став єпископ Никанор, якому було доручено стати Заступником Адміністратора УАПЦ. 1 квітня 1942 року він утворив Вище Церковне Управління, яке складалося з чотирьох відділів: адміністративного, освітнього, юридичного та господарського. Згодом, вікарієм єпископа Никанора було призначено Переяславського єпископа Мстислава Скрипника. Постать Мстислава в історії УАПЦ є дуже помітною і цікавою. Його архіпастирська діяльність відіграла значну роль у відродженні УАПЦ. Ще в 1930-х роках Никанор був знайомий і співпрацював з Мстиславом на рівні Української ради довір'я на Волині. Саме він запропонував Мстиславу єпископське служіння, а в подальшому здійснив чернечий постриг.

До справи відродження УАПЦ долучився і колишній голова Соборно-єпископської орієнтації, митрополит Феofil Булдовський. Він особисто зустрічався з представниками німецької влади – генералом Блюмом та професором богослов'я Вагнером. На зустрічі було вирішено створити єпархіальне управління, яке б відало церковними справами. До компетенції Управління входило нагляд за канонічністю окремих общин, за церковним господарством єпархії та представництвом церковних інтересів перед німецьким командуванням. Це Управління діяло на Харківщині і продовжувало розпочату Полікарпом структурування церковного життя на території Східної України.

Отже, розвиток церковного життя проходив досить активно, хоча перешкод з боку німецької окупаційної влади та автономістів було вдосталь. Так, в Києві кількість храмів під опікою УАПЦ істотно не збільшилась, що не можна говорити про Київську область. Там кількість храмів досягла 239 [10, с. 106].

Говорячи про розвиток УАПЦ в роки німецької окупації не можна не згадати звинувачення в неканонічності, які кидали в бік настоятелям автокефальних церков. Російська історіографія і сьогодні намагається висвітлити УАПЦ як справу рук «сепаратистів» та «українських екстремістів». Зокрема, російський історик М. Шкаровський в своїй праці «Хрест і свастика» ганебно називає Українську Автокефальну Православну Церкву «сектою липківців» [14, с. 482]. Усі звинувачення з вуст російських дослідників є схожими і не мають при собі чіткого наукового підґрунтя. Ось, наприклад, виступаючи на Ювілейному Архієрейському Соборі у 2000 р., митрополит Ювеналій наголошував на тому, що РПЦ ніколи не визнавала хіротоній над українськими єпископами, які здійснювалися у самосвятських і полікарпівських автокефальних угрупованнях [14, с. 483].

Дуже часто від російських дослідників можна почути аргументи проти автокефалістів, мовляв ті співпрацювали з німецьким окупаційним режимом. Насправді ж УАПЦ користувалася підтримкою німців до 1942 року, а саме під час лояльної політики з боку вермахтського командування. Їхня колаборація призупинила свою дію з того моменту, як настрої духовенства Української Автокефальної Церкви почали суперечити планам гітлерівців.

Протягом режиму німецької окупації ієрархи УАПЦ не полишали надій на об'єднання українського православ'я. В доповіді відділу політики рейхскомісаріату 1942 року зазначалося, що найважливішою духовною особою в Києві є Мстислав Скрипник. Він має намір серйозніше старатися про об'єднання двох конфесій. Німці були обурені спробою об'єднання автокефальної церкви з автономною, яка відбулася 8 жовтня 1942 року.

Отже, розвиток УАПЦ в роки панування німецького режиму на пряму залежав від диктаторських методів влади. Незважаючи на труднощі з якими зустрічалися автокефалісти, їм все ж таки вдалося здійснити українську церкву на вищу щабель. УАПЦ в роки війни стала самостійною церквою з канонічним єпископатом, яка за допомогою Варшавської митрополії перебувала в постійному зв'язку з іншими помісними церквами.

Список використаних джерел та літератури

1. Беркгоф К. Життя розпачу. Життя і смерть в Україні під владою нацистською владою / К. Беркгоф. – К.: Критика, 2011. – 455 с.
2. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. XX ст.) / В. Борщевич. – Луцьк: Вежа, 2000. – 254 с.
3. Булига І. Міжконфесійні конфлікти на Волині періоду Другої світової війни: історичний вимір / І. Булига // Релігія та Соціум. – 2010. – № 2 (4). – С. 36-40.
4. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: у 4 т., 5 кн. / І. Власовський. – К.: Либідь, 1998. – Т. 4: XX ст., ч. 2. – 399 с.
5. Волошин Ю. Українська православна церква в період нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава, 1997. – 242 с.
6. Гордієнко В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): дис. канд. іст. наук. – К., 1999. – 180 с.
7. Лисенко О. Церковне життя в Україні: 1943-1946 / О. Лисенко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 404 с.
8. Мартирологія українських церков: у чотирьох томах / упор. і зред. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква: документи, матеріали, християнський самвидав України. – 1207 с.
9. Міненко Т. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни / Т. Міненко. – Вінніпег; Львів, 2000. – Т. 1. – 392 с.
10. Смирнов А. Архіпастирська діяльність єпископа Мстислава Скрипника в 1942 році / А. Смирнов, В. Трофимович // Галичина. – 2013. – Ч. 24. – С. 105-111.
11. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930-1944 / А. Смирнов. – К.: Смолоскип, 2008. – 326 с.
12. Смирнов А. Канонічно-юрисдикційний статус Православних Церков України в роки Другої світової війни / А. Смирнов // Київська старовина. – 2012. – № 5-6. – С. 112-122.
13. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Н. Стоколос. – Рівне: Ліста, 2003. – 480 с.
14. Шкаровський М.В. Хрест і свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь / М.В. Шкаровский. – Москва: Вече, 2007. – 512 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Закотюк Назарій,

науковий керівник – Смирнов Андрій Іванович,
кандидат історичних наук, доцент

УДК 94 (4) «1920»

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 РОКУ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ

У статті розглянуто контакти, які велись Директорією УНР до підписання Варшавського договору з польською стороною, а також наслідки для української справи, спричинені підписанням угоди. Також розглянуто особисті контакти Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри, які, слід відзначити, відіграли важливу роль у підписанні цього договору. Також проаналізовано ставлення таких діячів, як С. Шелухін, С. Петлюра та О. Шульгин до цього неоднозначного договору.

Ключові слова: Варшавський договір, Симон Петлюра, Юзеф Пілсудський, Директорія УНР, політична конвенція, військова конвенція.

The article deals with the diplomatic contacts conducted by the Directory of the Ukrainian National Republic to the signing of the Treaty of Warsaw with the Polish side. Also, the personal contacts of Joseph Pilsudski and Symon Petliura were considered which, in fact, played a significant role in the signing of this treaty. I also drew attention to the attitude of contemporaries such as S. Shelukhin, S. Petliura, and O. Shulhyn to this ambiguous treaty.

Keywords: Treaty of Warsaw, Symon Petliura, Joseph Pilsudski, Directory of the UNR, Political Convention, Military Convention.

Дослідження цієї теми на сучасному етапі пов'язують з працями І. Дацківа, С. Литвина, В. Солдатенка, Т. Зарецької, В. Трофимовича. Важливе місце посідають у джерельній базі спогади сучасників, зокрема О. Шульгина, І. Мазепи, а також листи та документи Симона Петлюри.

Якщо подивитися на наш час, то ця тема цікава та потрібна для вивчення, адже це один з вагомих аспектів українсько-польських відносин ХХ ст., дослідження яких є досить актуальними нині.

© Закотюк Назарій, 2018

Хронологічні рамки дослідження окреслюються кінцем 1918-1921 рр. Цей період охоплює перші контакти між сторонами та події, які передували договору й аж до анулювання угоди.

Метою статті є висвітлення усіх аспектів, які призвели до підписання Варшавського договору 1920 р. та визначення наслідків для України у зв'язку з її підписанням.

Період з 1919 р. характеризувався боротьбою з більшовицькою агресією, військовими діями проти армії А.І. Денікіна, намаганням встановити союзницькі стосунки з країнами Антанти. Одним із напрямків, через які Симон Петлюра розраховував на встановлення союзу з Європою, була саме Польща, на яку робили ставку країни Антанти. Перед Симоном Петлюрою стояла дилема: або втратити все, або пожертвувати частиною і через союз із Польщею:

- 1) вибороти для України незалежність;
- 2) отримати підтримку держав Антанти;
- 3) об'єднати сили УНР та Польщі для боротьби проти головної загрози – більшовицької експансії.

«Варшавському договору передували перемовини, які стосувались «лінії Бертелемі». У лютому 1919 р. Головний Отаман армії УНР прибув до Ходорова для участі в перемовинах з французами стосовно розмежування українських та польських вояків по тій самій лінії. Проте уряди УНР та Польської Республіки не змогли порозумітися через позицію представників ЗУНР» [12, с. 112].

Одну з вирішальних ролей в укладенні угоди відіграли очільники УНР та Польщі. Перші контакти між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським були налагоджені ще в кінці 1918 – на початку 1919 рр. Вже за два тижні після повернення з ув'язнення у Магдебурзі Ю. Пілсудський послав до Директорії УНР у Київ спеціальну місію. Комісія мала провести переговори у справі врегулювання конфлікту [6, с. 74].

31 грудня 1918 р. у Варшаву С. Петлюра відправив українську місію на чолі з проф. В. Прокоповичем для перемовин з польською стороною. Переговори завершилися невдало, адже одним з провідних членів Директорії УНР був В. Винниченко, якого приписували до прихильників більшовицького устрою, що не могло справити позитивне враження на представників Антанти, яка мала визначальний вплив на політику поляків та всяко їх підтримувала.

У травні 1919 р. контакти з Симоном Петлюрою встановив Юзеф Пілсудський через свого особистого представника. Він послав до нього підполковника Я. Заглобу-Мазуркевича, який мав

запросити його до Варшави для проведення переговорів. Ю. Пілсудський, шукаючи союзника в Україні, вирішив, що С. Петлюра саме той політичний діяч, який зробить все залежне від нього для відродження Української державності. Я. Заглоба-Мазуркевич пробрався через фронт під виглядом військовополоненого та доставшись до Головного Отамана повідомив про прихильність Пілсудського до ідеї незалежної України, проте за умови, що Польщі належатиме Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшшя [6, с. 74].

Загалом можна погодитися з думкою Г. Юзевського, що «якби не Пілсудський, не дійшло б до польсько-української єдності. Не дійшло б до неї також якби не С. Петлюра» [1, с. 413]. «Ще у липні 1919 р. Ю. Пілсудський пропонував С. Петлюрі військову допомогу (2 дивізії) для боротьби проти більшовиків» [2, с. 62]. «Перша зустріч двох очільників припала на 9 грудня 1919 р. у Варшаві. За тодішньою ситуацією Польща залишалася чи не єдиною країною, зацікавленою у продовженні визвольної боротьби України» [1, с. 414]. «Фіаско дипломатичних зусиль української делегації в Парижі з вирішення проблеми західноукраїнських територій значною мірою також стимулювало подальший розвиток відносин УНР з Польщею. Петлюра мав на меті прискорити порозуміння з Польщею, а потім і з країнами Антанти. Польща, що користувалася підтримкою Антанти й мала армію чисельністю 130 тисяч багнетів, могла стати першочерговим союзником для України» [1, с. 414].

Ще 2 грудня 1919 року, тобто ще до приїзду С. Петлюри до Варшави, там побував міністр юстиції УНР А. Лівіцький, якому вдалося укласти з польським урядом договір загального характеру, згідно з яким дві країни переставали ворогувати і ставали державами-союзниками. Його візит заклав міцну основу для переговорів Пілсудського і Петлюри, які незабаром відбулися. «Польський маршал позитивно сприйняв прохання Симона Васильовича про організацію спільного польсько-українського походу проти більшовиків, що захопили владу в Україні. Пілсудський наголосив, що в майбутній військовій кампанії візьмуть участь три нові українські дивізії загальною чисельністю до 12 тис. чоловік, створення і забезпечення яких всім необхідним польська сторона візьме на себе», – пише В. Горак [3].

Як вже зазначалося, союз із Польщею був для Петлюри певним вікном у Європу, адже Річ Посполита підтримувалась Антантою, на яку він орієнтувався. Проденікінська орієнтація глави уряду

ЗУНР С. Петрушевича змушувала керівництво Директорії шукати нових союзників для боротьби з білогвардійцями. У жовтні 1919 р. через посередництво Ф. Платтена розпочалися переговори з урядом РСФРР про військову конвенцію проти А. Денікіна. Однак реальних позитивних наслідків для уряду УНР вони не мали. Після переходу УГА на бік А. Денікіна для уряду УНР створилася ситуація, яка отримала назву «листопадової катастрофи» [2, с. 61-62]. Договір було укладено 6 листопада 1919 року. «На початку весни 1919 р. становище УНР значно погіршилось: її збройні сили й уряд опинились у «трикутнику смерті», оскільки в межах однієї губернії на Поділлі вони були оточені більшовицькими військами на північному сході, білогвардійцями – на південному, польськими – на заході» [12, с. 117]. А також відбувся вже зазначений перехід УГА на бік білогвардійців.

«В умовах поразки на всіх фронтах уенерівських військ, захоплення більшовиками усієї України польська сторона на переговорах займала все твердішу позицію у своїх вимогах, у першу чергу територіальних» [12, с. 119]. «З весни 1920 р. після виступів В. Леніна і Х. Раковського з мирними пропозиціями до Польщі та інших держав від імені України перед урядом постало завдання укладення якнайшвидшої тісної союзницької угоди з Польщею» [10, с. 316]. «Територія Польщі після військово-політичної катастрофи для УНР стала єдиним місцем по рятунку для уряду і Армії. Цьому сприяла позиція С. Петлюри, який вважав, що примирення з Польщею може врятувати справу Української революції, «...дати нам базу деяку, зносини зі світом і перспективу» [2, с. 62]. Остаточний договір був підписаний 21 квітня 1920 р. після прямого втручання двох очільників держав Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри.

Варшавський договір 1920 р. складався з двох конвенцій, військової та політичної.

Політична мала 9 пунктів. Передбачала офіційне визнання Директорії, як Верховної влади, визнання кордону між країнами із значними територіальними поступками з боку українців. Польський уряд зобов'язувався не укладати жодних міжнародних угод, направлених проти України. Український уряд у свою чергу обіцяв не укладати договорів проти Речі Посполитої. УНР обіцяли дотримуватись національно-культурних прав для поляків, поляки в свою чергу також мали дотримуватись цього права в бік українців на території Польщі. Шостий пункт полягав у спеціальних торгово-економічних умовах. А саме аграрна справа в Україні повинна

бути розв'язана Конституантою. До часу скликань Конституанти юридичне становище землевласників польської національності в Україні визначається згодою між двома країнами. Умова визнається таємною. Вона не могла бути передана третій стороні чи бути опублікованою повністю. Підписана у Варшаві 21 квітня 1920 року в двох примірниках: один українською, другий – польською мовами [13, с. 13-14].

Складовою частиною договору була військова конвенція, підписана 24 квітня 1920 року українським генералом Володимиром Сінклером, підполковником Максимом Дідковським та представниками польського військового відомства Валерієм Славеком, Вацлавом Єндржеєвичем. Вона заклала підвалини спільних польсько-українських військових дій проти більшовицьких військ на території України.

Якщо проаналізувати умови договору то добре проглядається перевага польського елемента у військовій конвенції. Українська армія була обмежена в кількості та прямо підпорядкована польському командуванню. Українська сторона мусила забезпечувати продовольством поляків навіть шляхом реквізицій в місцевого населення, що не могло викликати симпатій у людей.

У мемуарах сучасники зазначають, що поляки поводити себе на території України, як окупанти. І. Мазепа ділиться численними враженнями, суть яких зводиться до формули: «...поляки поводити на наших землях, як окупанти». Він, зокрема, наводить зміст інформації, одержаної від Головного уповноваженого уряду УНР І. Огієнка, про становище в Кам'янецькому районі: «Поляки збирали й вивозили в Польщу все: хліб, цукор, різне військо майно, шкіру, рештки мануфактури та інших товарів. Навіть телефони повітового земства зруйновано і всі апарати вивезено. Ціни на все піднялися страшні. Одночасно поляки взяли всю адміністрацію у свої руки. Почалися організовані реквізиції, арешти. В місті знищено всі українські національні ознаки, знято український прапор, українські вівіски наказано перемалювати на польські. Нарешті польський місцевий комендант Оцеткевич дійшов до того, що в своїй відозві оповістив Кам'янець і цілий Кам'янецький повіт прилученими до Польщі» [9, с. 769].

Слід зауважити, що такої думки дотримувався і Юзеф Пілсудський. Повстанці не хотіли координувати своїх дій з рухом українсько-польських військ. «Подібний стан речей пояснювався практикою польського війська в Україні, що поведився не як союзник,

а як окупант». З гиркотою писав про це сам Юзеф Пілсудський [8, с. 444].

Ця подія була досить неоднозначно зустрінута й оцінена як українським, так і польським суспільством [4, с. 809]. «Першими в Україні виступили проти Варшавських угод проводили соціалістичних партій (УСДРП, УПСР, Бунд, Поалей Ціон), які гуртувалися навколо уряду І. Мазепа. На нараді у Кам'янці-Подільському вони підписали спільну заяву, в якій відзначали: «Соціалістичні партії, підтримуючи уряд УНР, разом із тим весь час стояли на ґрунті безумовного недопущення чужоземної військової сили на території України і тому ... не можуть дати своєї згоди на санкцію військового походу польських військ на українську територію». В знак протесту голова уряду УНР І. Мазепа у травні пішов у відставку» [4, с. 809]. Перший міністр закордонних справ УНР О. Шульгин так охарактеризував договір: «Це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було великої громадської мужності, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав, але не легко і йому було зважитись» [14, с. 175]. «Грушевський та Петрушевич у свою чергу піддали Голову Директорії нищівній критиці, називаючи його «авантюристом і українським зрадником», а сам договір – «неправним», «помилковим», «продажом» Галичини Польщі, злочинном який Україна вже оплатила його своїми інтересами, великими бідами, кров'ю, життям і долею синів свого народу та територією» [12, с. 122]. Сам же Петлюра наполягав: «Україна як держава – буде. Думаю я, що шлях до Української державності стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами. Інша політика – це мрії; нереальні комбінації, що приведуть до того, що ніякої України не буде» [7, с. 453].

«Простому народові, втомленому громадянською війною, зміною урядів, важко було зрозуміти, навіщо ще й поляки прийшли на його землю, та й ще давала про себе знати вікова підозра українців до поляків. Тому в цей же день, коли польська армія перейшла український кордон, С. Петлюра звернувся до українського народу з відозвою, в якій сказав, що Польща прийшла на допомогу Україні, як союзник в боротьбі з «московськими, більшовицькими окупантами», підкреслював, що польські війська одразу ж після цієї війни повернуться до своєї батьківщини» [5, с. 163]. Вороже зустрі-

ли Варшавський договір чимало впливових політиків і у Польщі, що спричинило гострі дискусії та критичні виступи ендеків (польські націонал-демократи) та їхніх прибічників, які вважали, що для національних інтересів держави більш вигідно і перспективно поділитися Україною з білою чи більшовицькою Росією.

Відразу після підписання угоди війська розпочали наступ. 8 і 9 травня 1920 р. військові сили увійшли в Київ. Уряд УНР у свою чергу прибув до Вінниці, де він був реорганізований та очолений Прокоповичем. Посилився приплив добровольців в армію УНР. Польське командування примусило розпустити мобілізованих новобранців і лише таємно від союзників українські дивізії зуміли збільшити свій чисельний склад [11, с. 136]. 24 травня 1920 року до Києва прибув Симон Петлюра, який разом із відомим польським воєначальником генералом Рідз-Смігли прийняв тут парад українських і польських військових. Жителі України досить швидко відчували, що в квітні-травні 1920 року відбулася чергова чужоземна окупація української землі. «Нас завоювала чужа армія – це було зрозуміло всім», – свідчив один із тих, хто пережив лихоліття громадянської війни. І в таких оцінках, як свідчать факти, була значна частка правди, зазначає В. Горак [3].

«За досить короткий час польської окупації Правобережної України тут встигли відновити свої економічні польські поміщики. Крім того, в життя українських селян тоді міцно увійшли нескінченні реквізиції польськими «жовнірами» коней, поросят, борошна й інших речей, причому відмова задовольнити непомірно високі апетити польських вояків являли собою загрозу для селянина бути розстріляним на місці. Ще один характерний факт. Поляки зажадали від уряду Петлюри безкоштовно надати в їхнє розпорядження 500 тис. тонн цукру, що в разі реалізації цієї вимоги практично б позбавило «солодкого продукту» українців» [3]. Полякам, однак, не судилося довго відчувати себе господарями України. Вже 5 червня 1920 року радянське військове командування організувало масивний контрнаступ.

На початку червня командування Червоної армії перегрупувало сили, користуючись передислокацією з Кавказу 1-ї Кінної армії Будьонного. 13 червня почався відступ армії УНР, спричинений проривом будьонівцями фронту 6-ї польської армії. 13 липня війська УНР відійшли за Збруч і вели оборонні бої по лінії цієї річки. 18 серпня армія почала відхід за р. Дністер [8, с. 440]. Радянські війська вступили на територію Галичини та почали про-

водити свою політику, пропагування класової боротьби, намагання проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Проте радянська влада наприкінці серпня змушена була покинути територію Галичини. У серпні 1920 року сталося «диво на Віслі» – нищівна поразка більшовицьких військ під самими стінами Варшави, яка означала крутий поворот у ході війни та знищення надій більшовицьких керівників на переможний похід по теренах Західної Європи та світову пролетарську революцію. «Ініціатива у військових діях знову перейшла до військ Польщі та УНР, вони знову, громлячи ворога, вийшли на безкрайні простори Подолії. З 10 по 24 жовтня 1920 року війська Симона Петлюри вибили більшовицькі війська з Вінниці, Коростеня та Жмеринки і просунулися до Києва, до якого залишалося вже не більше 150 кілометрів» [3].

У вересні 1920 року маршал Юзеф Пілсудський, зустрівшись з Петлюрою в Станіславові, повідомив українському союзнику про те, що громадська думка польської держави схилилася до мирних відносин із Радянською Росією. Польське керівництво все більше переконувалося в тому, що, взявши на себе непосильне завдання, воно привело державу до межі національної катастрофи. Червона армія, зазнавши поразки під Варшавою, розгромленою не була. Між тим, маючи величезні резерви, більшовицька Росія могла краще підготуватися до війни, тим паче, що втрата для Польщі України була рівнозначна державній катастрофі [2, с. 76]. «Міжнародна ситуація не сприяла продовженню війни. Країни Антанти заявили про неможливість допомоги Польщі шляхом нової інтервенції в Росію, а Польща самостійно продовжувати війну була неспроможна. Та й московське керівництво помилково вважало, що союзники мають намір виступити на боці Польщі, і погодилося на продовження мирних переговорів. Продовжуючи переговори з більшовиками за спиною С. Петлюри, польська сторона свідомо ігнорувала Варшавський договір з УНР» [2, с. 80-81]. 18 жовтня 1920 року між армією Польщі та Червоною армією було укладене перемир'я. Ризький мирний договір між Польщею та РСФРР був підписаний 18 березня 1921 року. За ним припинялись бойові дії, анулювався Варшавський договір 1920 року між Польщею та УНР, встановлювався кордон (до Польщі відійшли Західна Україна й Західна Білорусія), визнавалися національно-культурні права українців і білорусів земель, які відійшли до Польщі.

10 листопада 1920 року радянські війська перейшли в рішучий наступ на петлюрівському фронті, який їм удалося прорвати і від-

кинути уенерівські війська за кордон. На території Польщі війська УНР були інтерновані.

Отже, до підписання договору призвело багато чинників: позиція Юзефа Пілсудського, катастрофічна ситуація УНР у військовому плані та політичному, бажання встановити союзницькі відносини з країнами Антанти за посередництвом Польщі. Проте, цей договір сприяв виходу України на міжнародну арену. Завдяки йому й допомозі з боку Польщі, УНР продовжила збройну боротьбу за незалежність проти більшовиків 1920 року й разом з польським військом було зірвано плани Москви щодо походу Червоної армії в Західну Європу. Побачивши, що поляки не зможуть вистояти, їхнє керівництво вирішило йти на мирову з радянською стороною. Для України Ризький договір та закінчення польсько-радянської війни позначили завершення поразкою національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., адже уенерівські війська не могли вести бойові дії самотужки проти переважаючого ворога по всім параметрам.

Список використаних джерел та літератури

1. Війни і мир, або «Українці – поляки: брати/вороги, сусіди» / За заг. Ред. Л. Івшиної; Упоряд.: В. Горобець, В. Панченко, Ю. Шаповал. – К.: АТЗТ Українська прес-група, 2004. – С. 412-427.
2. Гетьманчук М.П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.) / М.П. Гетьманчук. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
3. Горак В. Військово-політичний союз УНР і Польщі 1920 року: надії та реальність / В. Горак // Газета «День». – 2008. – № 100. – Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/za-nashu-i-vashu-svobodu.html> (дата звернення: 30.09.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.
4. Дацків І. Українсько-польські взаємини 1919-1920 рр.: роль дипломатії УНР / І. Дацків // Україна дипломатична. – 2011. – Вип. 12. – С. 795-816.
5. Зарецька Т. Українсько-польські паралелі: Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський / Т. Зарецька // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 157-175.
6. Зінкевич Р.Д. Передісторія підписання Варшавського договору 1920 р.: С. Петлюра та Ю. Пілсудський / Р.Д. Зінкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/21413/1/14-73-81.pdf> (дата звернення: 30.09.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.
7. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.

8. Політична історія України. XX століття. Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф. Солдатенко, В.Ф. Верстюк. – К., 2003. – 479 с.

9. Солдатенко В. Варшавський договір 1920 року. Сучасний історіографічний дискурс / В. Солдатенко // Україна дипломатична. – 2011. – Вип. 12. – С. 766-794.

10. Соловійова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр. / В.В. Соловійова. – К., 2006. – 394 с.

11. Стахів М. Третя советська республіка в Україні. Нариси з історії третьої воєнної інвазії Советської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи в часі: Листопад 1919 – Листопад 1924. / М. Стахів. – Нью-Йорк, 1968. – 244 с.

12. Трофимович В. Важкий шлях до Варшавського договору 1920 року / В. Трофимович // Військово-науковий вісник. – Львів, 2017. – Вип. 28. – С. 110-128.

13. Шелухін С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року / С. Шелухін. – Прага, 1926. – 40 с.

14. Шульгин. О. Симон Петлюра та українська закордонна політика / О. Шульгин // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – К., 1992. – С. 172-176.

Лагода Оксана,

науковий керівник – Яремчук Віталій Петрович,
доктор історичних наук, професор

УДК 930.2 : 82-09

ЩОДЕННИК (1919-1920 РР.) ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті проаналізовано «Щоденник» Євгена Чикаленка за 1919-1920 рр. Діаріуш мецената є цінним історичним джерелом, який відображає суспільно-політичне життя України 1910-х років. Визначено основні сюжети та інформативну цінність документа.

Ключові слова: мемуари, державотворення, Євген Чикаленко, щоденник, історичне джерело.

«The Diary» of Yevhen Chykalenko for 1919-1920 were analysed in the article. Diary is a valuable historical source, which reflects the social and political life of Ukraine in the 1910s. The main plots and information value of the document are determined.

Keywords: memoirs, state creation, Yevhen Chykalenko, diary, a historical source.

Євген Чикаленко – беззаперечно яскрава постать в історії України. Як відомо, про людину говорять її вчинки. Євген Харлампійович відомий меценат української культури, громадський діяч, агроном, Хронікер, літератор, який ніколи не зраджував своєму кредо: любив Україну «не тільки до глибини душі, а й до глибини власної кишені» [12, с. 120]. Максим Славінській у статті назвав його «будителем українського народу» [5, с. 3-5], Євген Маланюк писав, що Євген Харлампійович був «головним ткачем матеріальної тканини української історії» [10, с. 77].

«Щоденники» Є. Чикаленка охоплюють складний період в історії України, упродовж якого формувалася політично свідомо еліта, яка стала важелем Української революції 1917-1921 років. Діаріуш Євгена Харлампійовича залишається способом самовираження автора, адже в доволі поширеному жанрі мемуарної літератури, свобода думки обмежена лише волею автора та його моральними принципами. Щоденник – це певний «літопис епохи», адже автор був свідком описуваних подій.

Серед дослідників, які вивчали мемуарну спадщину Є. Чикаленка варто відзначити Д. Дорошенка [3], І. Старовойтенко [7], Ю. Бойка [1], І. Гирича [2]. На сучасному етапі ретельно досліджує «Щоденники» Євгена Чикаленка відома історикня І. Старовойтенко. Авторка зробила спробу комплексно проаналізувати мемуарну спадщину мецената.

Мета дослідження полягає у вивченні інформативної цінності «Щоденника 1919-1920 рр.» Євгена Чикаленка, який описує суспільно-політичне та громадське життя в Україні на початку ХХ ст.

Після Другої світової війни діаріуш потрапив до рук Панаса Феденка, який намагався опублікувати його, проте марно. Згодом манускрипт був переданий до Архіву УВАН. Підготовку до видання щоденника Є. Чикаленка розпочав Марко Антонович, згодом через стан здоров'я не зміг її продовжити. На редакторство було запрошено Владислава Верстюка. Таким чином у 2005 році побачив світ «Щоденник» [11] Є. Чикаленка, який охоплює період від 9 лютого 1919 р. до 28 грудня 1920 р..

Загалом написання щоденника припадає на переломний період у нашій історії. На зламі ХІХ і ХХ століть, коли українці перейшли від ідеології до дії, зростала національна свідомість, поширювалася ідея української самостійності.

Щоденникописання дозволяє проаналізувати життя та побут українського народу, вплив культури на розвиток національної свідомості, зародження різних ідеологій, особливості становлення українського національного руху, проблеми державотворення. Щоденник може бути використаний як джерело українського фольклору, адже автор не раз в повсякденному житті співав пісні, розповідав притчі, легенди, прислів'я та приказки.

Свої праці Євген Харлампійович доповнював вибраними документами, матеріалами періодичних видань та листами відомих осіб – Д. Дорошенка, В. Винниченка, В. Липинського, О. Скоропис-Йолтуховського, В. Андрієвського, В. Короліва-Старого, Б. Матюшенка, М. Порша, П. Понятенка, С. Шемета, І. Липи, Ю. Гасенка, С. Шелухина, О. Шульгина, П. Стебницького [9]. Майже всі листи надруковані вперше.

Євген Харлампійович усвідомлював, що його нотатки дійдуть до читача, але він не хотів, щоб вони були оприлюднені за його життя, коли ще живі його сучасники. Він хвилювався за долю записів, щоб не потрапили в руки царського, а потім більшовицького уряду, «бо обидва ці уряди однаково ставляться до українців: цар-

ський – во ім'я «єдиной, неделимой России», а большевицький – во ім'я «єдиного пролетариата», який не повинен мати батьківщини» [11, с. 49].

У Євгена Чикаленка є кілька улюблених тем, які розкриваються в діаріюшах, зокрема загальне бачення революції. 5 червня 1919 р. він занотує: «Велике щастя нашого народу, що він переживає не тільки соціальну революцію, як великоруський народ, а й національну, яка виведе його з темноти на ясний світ до щасливої будучини» [13, с. 83-85]. Отже, революція створила підґрунтя державотворення та української національної окремішності.

Еміграційний період Є. Чикаленка розпочався 25 січня 1919 р., коли він виїхав із Києва, як з'ясувалося назавжди, у зв'язку з приходом більшовицької влади. 30 січня 1919 р. він прибув до тимчасової столиці Західноукраїнської Народної Республіки Станіслава. Під час перебування у місті Євген Харлампійович щодня ходив на засідання Національної Ради, де вирішувалося аграрне питання. Як свідчить діаріуш, меценат поділяв думку галичан щодо розв'язання земельного питання. Основні висновки, які зробила комісія щодо земельної реформи: земля у розмірі 30 моргів – це приватна власність землеробів; решта землі, яка купується у землевласників передається безземельним, малоземельним та фронтовикам; громадські ліси закріпити за громадами, а панські – за державою. Аналізуючи події в Україні, Євген Чикаленко чітко бачив прорахунки попередніх урядів, які не змогли оцінити ситуації та вирішити соціальні проблеми українського народу [11, с.158].

В одному із своїх листів до В. Винниченка він наголошує на тому, що «українська інтелігенція мусить не спати, а працювати, поширювати свідомість народу і прихилити до України європейську опінію, бо без праці, без бажання самого народу, ніколи не досягнемо своєї державності» [14, с. 90]. З перших сторінок довідуємося про те, що більшовики захопили Київ та Лівобережну Україну. Вони не визнають самостійності України. Євген Харлампійович переконаний, що напад москалів на українські землі «витверезить нашу людність, і вона не буде так байдуже ставитись до большевизму, і в ній пробудиться нарешті патріотизм та свідомість українська, які приведуть до української державності, якщо Антанта допоможе вигнати большевиків з України» [9, с. 42]. Україна для більшовиків як «житниця», адже вони грабують її та вивозять до Росії хліб, цукор, вугілля, тютюн. Автор діаріуша багато разів наголошував думку про не марність боротьби та жертв, що Україна ста-

не самостійною, адже «національна свідомість серед українського народу за цих два роки зросла безмірно більше, ніж за останніх 200 років, і тепер вже ніякі заходи наших сусідів-ворогів не зможуть викреслити, витерти з життя нашого народу отої свідомості» [11, с. 50-53]. Він певен, що помилки нашого уряду, нашого народу, нашої інтелігенції послужать школою й покажуть як не потрібно будувати державу.

Цікавим фактом у «Щоденнику» є звернення газет до населення, у яких лунав заклик народного патріотизму тобто усі, хто може тримати зброю у руках, йшли на фронт обороняти Україну від ворогів, що наступають з усіх боків. Проте, народні маси намагаються ухилитися від військової служби дезертирством (в Городенському повіті до 80 % дезертирів за словами Ширика) [11, с. 63-65].

У щоденниковій праці вміщено інформацію про перші місяці перебування Є. Чикаленка в Галичині. Спочатку він проживав у Славську в місцевого священика отця Є. Корчмарського. Та вже у березні 1919 р. був змушений переїхати до с. Жаб'є, де оселився у пана Л. Гапановича, який завідував народною школою. У цей час він найбільше переймався долею родини. У хвилини розпачу він писав у листі до Сергія Єфремова: «Не знаю, коли і чим це скінчиться і коли мені доведеться вернутись до Києва. Не знаю, як там моя родина живе, та й чи жива вона, чи має що їсти! Нічого того я не знаю і довідатись про це не маю змоги, бо з Києвом немає ніяких зв'язків» [15, с. 197].

Чимало подробиць описує автор про політичне становище в Галичині. Наприкінці травня 1919 р. Косівщину підкорили румунські війська і відрізали Євгена Харлампійовича від світу. Після окупації Галичини автор вбачає позитивні мотиви: «Від Кавказьких гір аж до Карпатських скрізь тільки ледарі, п'яниці, злодії, розбишаки, з яких складається український народ і тому український народ потребує переробки чужої школи» [3, с. 92]. Вже 27 серпня 1919 р. Гуцульщину окупувала польська армія, тоді Є.Чикаленка відправили на кілька днів до в'язниці у Коломию. З серпня 1919 р. він був інтернований поляками і переведений до м. Мостиська [11, с. 270]. Поляки були переконані, що є провідниками західноєвропейської культури і оборонцями від східної татарщини, але насправді вони переслідували зовсім іншу ціль, їх давно зацікавила бориславська нафта та вугілля. Як висновок автор зазначає, що «Поляки ніяк не навчаться з своєї історії того, що тільки тоді можуть бути добросудські відносини, коли кожна нація увійде в свої державні береги

і не буде присвоювати собі чужі землі. Вони з поневоленої нації хочуть стати імперіалістичною, захопивши чужі землі» [11, с. 272].

Із подальших записів Є. Чикаленка можемо стверджувати, що більшовики проголошували комуністичний рай, а не гніт українського народу, проте їхні діла говорили за них. Після того, як Київ захопили денікінці витіснивши українське військо, вони переслідували українство: закривали книгарні, заборонили вживати українську мову в уряді, арештовували українських діячів. Крім того, що Україна потерпала від двох фронтів: більшовицького та війська російського генерала Денікіна, «запеклого ворога українців» [7, с. 89], досаду викликала політика Антанти, яка підтримувала монархічну Росію (Денікіна), оскільки з «однією державою російською» їй легше мати справу. Євген Харлампійович вважав, що українці не були готові до оптимального вирішення проблеми національного визволення у 1917-1919 рр. Він пише у листі до В'ячеслава Липинського від 21 січня 1920 р., що «тоді забудеться українська державність, коли повиростають діти отих наших соціалістів, які, будучи міністрами, понакрадали мільйони, і таким робом витворять свою буржуазію, якої у нас досі майже не було» [8, с. 157].

Листування та преса, за якою постійно стежив Євген Харлампійович, надавала матеріал, що дозволяла хронікеру осмислити політичну ситуацію, проаналізувати попередні етапи революції, зробити певні висновки на сторінках щоденника. Українська революція відкрила дуже широкі можливості для розбудови власної держави та нації. Проте автор вважав, що «українці не доросли до своєї держави, ще не прийшов час на українську державність» [11, с. 66]. На його думку, реальний шанс державотворення з'являється лише за умов підтримки з боку зовнішніх сил, зокрема сприяння Антанти.

Автор нотаток наголошує на тому, що Галичина має свою інтелігенцію, свідомий народ, не соціалізовану землю. Він вважає, що якби влада потрапила до рук галицької інтелігенції, то її «матеріалізм», «кар'єризм» та урядовий досвід практично витворили міцну державу [3, с. 86]. Адже Галич бореться з поляками за самостійність на протигагу Українській Народній Республіці, яка поступилася українськими територіями. Ну а щодо суто людського чинника, то вже в перші місяці життя за кордоном Євгена Харлампійовича прикро вразило моральне обличчя учорашніх «вождів». Він описує їх як грошолобів, які розікрали казну, а тепер тратять гроші без рахунку.

Хоча Є. Чикаленко тримався осторонь політичної діяльності, проте він характеризує тогочасну політичну еліту як соціалістичну, яка занурена у партійну боротьбу. Земельний закон Центральної Ради та Декларація Директорії проголосили проведення аграрної реформи. Євген Харлампійович свідчив, що українську державність згубила соціалістична аграрна реформа. Він пояснював це тим, що «цей закон зробив ворогом Української держави всякого, хто мав хоч невеликий кляпоть землі, бо кому охота було обороняти ту державу, яка забрала в нього дурно його власність і зробила її державною?» [11, с. 279]

Є. Чикаленко ретельно занотував у щоденнику прорахунки українського суспільства до побудови держави. Він запевняє, що українці не звикли до вільного панування, самостійного життя, вони звикли до панування над ним чужинців і тому байдуже ставляться до цього. Хронікер певен, що коли Польща завоює Галичину, тоді збудує соціальне, політичне та національне рабство.

У щоденникових записах натрапляємо на гострий аналіз національного характеру: «Український народ не войовничий...; історія показує, що він не мечем, а більше плугом завоював собі ту величезну територію, яку тепер посідає. Тепер настала пора, коли він почне виробляти з себе інтелігенцію, яка витворить в будучім і свою культуру, яка стане фундаментом і для своєї державності» [11, с. 211-213].

Оцінюючи історичні факти та політичну ситуацію, автор твердить (запис від 30 листопада 1919 р.), що «у нас є тільки один вихід, – стояти до кінця за ідеї соборної самостійної України» [7, с. 356].

У щоденнику простежуються життєві перипетії Є. Чикаленка. В кінці жовтня він одержав дозвіл переїхати до Перемишля, де поселився в директора Українського дівочого інституту Д. Греголінського, редактора газети «Український голос». Саме тут йому вдалося відновити листування з родичами та товаришами, зокрема з Вікторією (дочкою) та Петрусем (сином). На початку 1920 р. виїхав до Варшави, звідки переїхав до Чехословаччини, відтак – до Австрії, де проживав у Відні. З цього часу почалося суворе еміграційне життя у злиднях, турботах про заробіток. Євген Харлампійович Чикаленко був в центрі українського руху та керував ним. Проте не прагнув почестей, не намагався грати головну роль, як В. Винниченко. Він вважав себе слугою української справи, який усе своє життя присвятив Українській Державі.

На думку істориків, філологів Є. Чикаленко написав найкращу історію українського руху XIX – XX століть [6]. Він глибоко вірив в те, що Україна буде вільною та займе рівне становище поряд з іншими культурними націями світу. У листі до Л. Жебуньова мемуарист зауважив, що «історія наша, се сполошна боротьба за національне існування і вона має масу цікавих моментів» [4, с. 112]. Безумовно «Щоденник 1919-1920 рр.» є цінним та унікальним історичним джерелом. Автор звертає увагу на маловідомі події і характеризує їх. Діаріуш є важливим документом епохи. Є. Чикаленко висвітлює історичні факти суспільно-політичного життя України у цей період на основі листів з діячами української культури або свідчень.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко Ю.О. Діяльність Євгена Чикаленка в еміграції (1919-1929 рр.) / Ю.О. Бойко // Українська біографістика. – 2013. – Вип. 10. – С. 326-339.
2. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / Відп. Ред. О. Рубльов. – К.: Український письменник, 2014. – 496 с.
3. Дорошенко Д. Євген Чикаленко: Його життя і громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага, 1934. – 101 с.
4. Жебуньов Л., Чикаленко Є. Листування 1907-1919 роки. / Упорядкування та вступ І. Старовойтенко; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2005. – 252 с.
5. Славінський М. Євген Чикаленко / М. Славінський // Жіноча доля. – Коломия, 1930. – Ч. 25. – С. 3-5.
6. Старовойтенко І. Євген Чикаленко та його спадщина в українській історіографії / І. Старовойтенко // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип. 18. – С. 151-163.
7. Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи / І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 544 с.
8. Старовойтенко І. З еміграційного листування Є. Чикаленка: листи до В. Липинського (1918-1929) / І. Старовойтенко // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2005. – Т. 11. – С. 294-311.
9. Чикаленко Є. і Стебницький П. Листування. 1901-1922 роки // Упор.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Стенченко. – К.: Темпора, 2008. – 628 с.
10. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907) / Є. Чикаленко. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1955. – 502 с.

11. Чикаленко Є. Щоденник, 1919-1920. / Є. Чикаленко. – Київ-Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 639 с.
12. Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. / Є. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1: 1907-1917. – 428 с.
13. Чикаленко Є. Щоденник: У 2 т. / Є. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 2: 1918-1919. – 463 с.
14. Чикаленко Є., Винниченко В. Листування 1902-1929 роки / Упорядник, передмова та коментарі Н. Миронець. – К.: Темпора, 2010. – 448 с.
15. Чикаленко Є., Єфремов С. Листування, 1903-1928 роки / Упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко; наук. ред. Н. Миронець; НАН України. – К.: Темпора, 2010. – 384 с.

Мартинюк Олександр,

науковий керівник – Яремчук Віталій Петрович,
доктор історичних наук, професор

УДК 82-94

МІЖ ВИЗВОЛЕННЯМ І ВИЗНАННЯМ. ПІСЛЯВОЄННЕ ЖИТТЯ КОЛИШНІХ ОСТАРБАЙТЕРІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ СПОГАДІВ

У статті проаналізовано життя колишніх остарбайтерів з України у період від закінчення Другої світової війни до здобуття Україною незалежності. Розглянуто особливості післявоєнної адаптації та політико-правове становище цих осіб. Автор звертає увагу також на ставлення держави і громадян до колишніх примусових робітників. На окремих прикладах з'ясовано траєкторії долі тих остарбайтерів, що розпочали нове життя за межами УРСР.

Ключові слова: колишні примусові робітники, остарбайтери, політико-правове становище, ГУЛАГ, хрущовська відлига, період «застою», «перебудова», УРСР, спогади, післявоєнний період.

In the article was analyzed the lives of the former ostarbeiters from Ukraine in the period from the end of the Second World War to the achievement of Ukraine's independence. The peculiarities of post-war adaptation and political and legal status of these persons were considered. The author also draws attention to the attitude of the state and citizens to former forced laborers. On separate examples, we have found out the directions of the fate of the ostarbeiters, who began a new life outside the Uk SSR.

Key words: former forced laborers, ostarbeiters, political and legal status, Gulag, Khrushchev thaw, era of stagnation, perestroika, Uk SSR, memories, post-war period.

З моменту становлення української незалежності для науковців стало можливим досліджувати ті сторінки української історії, що з різних причин перебували під забороною у Радянському Союзі. Однією з таких є життєвий шлях остарбайтерів, котрим випала нелегка доля перебувати під «нацистською наковальнею» та «радянським молотом». Тому в останні десятиліття було видано чимало наукових праць на вказану проблематику, проте ця тема і досі залишається недостатньо вивченою і потребує подальших наукових студій.

Серед сучасних українських дослідників, що займаються різними аспектами вказаної проблеми, слід назвати Сергія Гальчака, Тетяну Пастушенко, Гелінаду Грінченко, Василя Холодницького, Наталію Кухареву, Віталіну Данильчук та інших.

Мета дослідження полягає у висвітленні долі колишніх українських примусових робітників з моменту від їхнього повернення до радянської України і до становлення української незалежності. В основі цієї студії використані усні свідчення цих осіб.

Після довготривалого повернення, втомлені тяжкою працею остівці нарешті ступали на рідну землю, яку не з власної волі покинули декілька років тому. Картина, яку вони бачили по приїзду, не була надто радісною. Адаже за плечима щойно відгриміла найжахливіша війна, яку тільки доводилось бачити люду: мільйони жертв по всьому світу, сотні тисяч скалічених, безліч сиріт та вдів, зруйнована інфраструктура, промислові підприємства та рідні домівки, які з плачем покидали остарбайтери напередодні депортації.

Радянські агітатори на німецькій землі в один голос заявляли, що Батьківщина та товариш Сталін чекає на вас, та чи було так насправді? З якими настроями прийняла цих людей влада та суспільство? Через що їм довелося пройти, аби скинути з себе клеймо ворога? Врешті – чи вдалося отримати заслужену винагороду за роки, страчені на німецькій каторзі? На ці та інші запитання спробуємо знайти відповідь у свідченнях самих остівців, котрі, хоч і з болем в душі, та все ж розповіли правду про своє повоєнне життя. Крім самих спогадів, також спиратимемося на праці науковців, що займаються розробкою даної проблематики.

Більшість сільських мешканців, які повернулися у свої села й продовжували там працювати, не мали причин приховувати своє минуле від односельчан і не зазнавали додаткових переслідувань чи обмежень з боку влади. Значно полегшувала соціальну адаптацію колишніх остарбайтерів у повоєнному радянському суспільстві їх служба у радянській армії. Після демобілізації вони користувалися відповідними пільгами, не мали перепон у виборі місця проживання, виборі професії, отриманні роботи чи вступу до навчальних закладів. Ті ж респонденти, які після війни поверталися в місто або хотіли виїхати з села, зіштовхнулися з певними обмеженнями, які стосувалися влаштування на роботу, отримання паспорта, вступу до навчального закладу, вибору професії тощо. Певне пояснення диференційованого ставлення до репатріантів спробуємо віднай-

ти, розглянувши більш детально структуру повоєнного суспільства СРСР [3, с. 293].

Для кращого усвідомлення післявоєнного життя остарбайтерів, пропонуємо розглянути кілька коротких життєвих історій, про які розказали самі остівці.

Перший спогад змальовує ситуацію по поверненню дівчини у рідне село та її адаптацію у післявоєнних умовах життя. Спогад Ганни Іващенко, уродженки села Андрушки Київської області: «А тоді, приїхали ж. Приїхала ж, боже, все розбите, все розвалене. Хата та ж згоріла. Там якусь батько невеличку постройв таку. Батько больний. Страшне. Шо ж тоді ще яке і вредітельство було, як уже посла розібратися. Ціх усіх, шо були в Германії, хлопців на Донбас в шахти... Хлопців на Донбас. Дак сусід там наш, дак він там у німців у шахті був і наші отравили на Донбас у шахту. Оце така була справедливість. Я там ще ж в грузчиках проробила, а потом уже якось приїхав директор, він був аташе у тому, в Турції, да як, то шо він кончав там шось там по заготзерну. Його прислали до нас туди директором. Ну до він побачив, шо всі ж взрослі. Я ж одна там тіки така мала. І мала ростом і мала годами. Ну дак вони тоді вже побалакали з начальством і мене послали на курси лаборантів. Да я вже стала лаборантом правда. То, Тарасик, таке життя пройшло мое» [4, с. 116].

Отже, бачимо, що жінка після повернення опинилась у дуже скрутному становищі. Окрім зруйнованої домівки, у малолітньої дівчини лишився хворий батько, який потребував лікування. На щастя небайдужі люди допомогли дівчині стати на ноги, проте влада всіляко старалась завадити нормальній соціальній адаптації цих людей. Також у цьому спогаді, окрім історії життя дівчини, знаходимо інформацію і про долю молодиків, котрі по поверненню з німецьких копалень без особливого перепочинку відправлялись на шахти Донбасу, радянське керівництво не вважало цих людей за жертв війни, котрі потребували реабілітації, а навпаки діяло холодно і прагматично, знаючи, що ці хлопці мають за плечима потрібну робочу кваліфікацію, зароблену кров'ю та потом. Втрачати такий робочий потенціал було б помилкою, тому таких кадрів одразу перекваліфіковували на відповідну профільну роботу.

Наступною розглянемо категорію остарбайтерів, котрі прийшли на зміну демобілізованим військовослужбовцям-фронтвикам Червоної Армії.

Своїм спогадом поділився колишній остарбайтер Микола Пилипенко, котрому після війни випала доля змінити робочу роботу на солдатську уніформу та побувати військовослужбовцем аж у Естонській СРСР. Про його досвід та враження від служби йтиметься далі: «Ну, і так прокантувавсь я там в Естонській, в Естонії СРСР. І на пилораму нас водили, доски собі заготовлювать. Ну, все такі роботи робили. То п'ять років. Тепера рік служать, а то п'ять років... о два рази я, два рази додом приїжав, два рази мені командір полка давав отпуск: двінадцять днів безплатно, і офіцер на станцію, білети в касі, всьо як має быть, два рази приїжджав» [4, с. 128]. Як бачимо, до військовослужбовців було прихильне ставлення, проте строк служби 5 років звісно був обтяжливий для колишнього остівця.

Для прикладу розглянемо ще один спогад колишнього остарбайтера Сергія Петрошенка, котрий теж був мобілізований до лав радянської армії після війни та оповів про свою подальшу життєву долю: «...Продовжив службу в армії на території в Польщі, спершу в Варшаві, а потім в Віссах. В 1948 році, десь у кінці лютого, я демобілізувався з лав радянської армії. Спершу закінчив з відзнакою педучилище, в 1951 році і в тому ж році поступив до Київського державного університету, на економічний факультет, який закінчив 1956 році. Працював викладачем в радянсько-партійній школі, а потім в Полтавському торгово-економічному інституті, тепер університет. Уже працюючи захистив кандидатську дисертацію, я кандидат економічних наук. Працював доцентом, дванадцять років очолював кафедру політичної економії в кооперативному інституті» [4, с. 150].

Отже, зі спогаду дізнаємось, що цей чоловік проходив військову службу у Польщі та Естонії, а по її завершенню здобув середню, а пізніше вищу освіту та досяг значних успіхів у науковій та викладацькій сферах. Певною мірою саме військова служба забезпечила безперешкодне здобуття вищої освіти та кар'єрний ріст колишньому остарбайтеру.

Варто зауважити, що нерідкими були й інші ситуації. Зазвичай колишньому остівцю після демобілізації не так просто було отримати освіту. Ось наприклад спогад Василя Колісника: «Ставлення радянських органів було трохи ненормальним, з презирством ставилися до тих, хто був у Німеччині. Я теж хотів іти вчитись в училище, не прийняли тому, що був у Германії, і так нас вважали майже зрадниками, хоча нашої вини в цьому ніякої немає» [6, с. 111].

Ну і врешті розглянемо ситуацію, в якій опинялись жителі міст після повернення на Батьківщину та які труднощі їм доводилось долати, аби інтегруватися в радянський соціумом. Свою історію оповіла жителька Києва Зоя Кривич. Умови подальшого проживання на Батьківщині радянська влада продиктувала дівчині ще під час фільтрації у Німеччині і вибір був не надто великим: «И там условия ставили: [разрешалось жить] только за 100 км от города Киева. Если кто давал такое согласие, значит группировали, увозили с этого пункта. А кто не давал – группировали все равно и увозили. Но мы не знали куда. Я потом узнала» [4, с. 165].

Отже, з даного спогаду видно, що ніяка «родина» не чекала так палко тих людей, як про це розповідали радянські агітатори. Для повної картини життя в таких рамках пропоную розглянути подальшу історію цієї жінки: «В Киеве никаких документов, никаких справок у меня нет. Ни куда устроиться не могу... Я и на Короленко (колишнє розташування управління НКВД у м. Київ) не сказала. Потому что я понимала: ведь нас и так уже считали предателями. А какой же я предатель?! (Пауза.) Ну, вообще, нигде нельзя было сказать, потому что на тебя смотрели как на предателя. Даже брат никогда в биографии не указывал, что у него имеется сестра. Так как надо было тогда указать, где она была во время войны. И мой сын узнал, что я была в Германии только в 19 лет. Это до [19]89-го года» [1, с. 166].

Радянська влада старалася всяко обмежити права містян, зокрема і через те, що ті на їх думку тісно співпрацювали з німцями під час війни і нібито допомагали ворогу швидше просуватися територією України. Інформацію про те, що ти був в Німеччині доводилось приховувати не лише аби убезпечити самого себе, а й щоб відвести біду від рідних. Тож цей тягар зі знаком «ост» тепер доводилось нести не як нарукавний знак, а як біль, глибоко захований у душі, щораз боючись, що тебе покарають, як «ворога народу».

Дослідниця Тетяна Пастушенко вважає, що серед причин більш прихильного ставлення до селян, а ніж до містян, у тому, варто бачити глибинну сутність саме комуністичної ідеології та класової свідомості, адже ключовими були класи робітників та селян, тоді як у містах проживало багато інтелігенції, до якої «совети» ставились з підозрою.

За часів СРСР справді доводилось приховувати інформацію про своє перебування у Німеччині. Подібні свідчення на зразок попереднього наводить також колишня остарбайтерка Ольга Мішкевич:

«Ні, на роботі я не розказувала. То була радянська влада, о, я їм нічого не розказувала про Німеччину» [4, с. 81] та Олександра Галкіна все ж розказала, що була у Німеччині, проте, зі слів жінки, лиха доля її таки оминула: «Никто никогда никуда меня не вызывал. Я нигде не скрывала, что была в Германии. Я сразу поступила на курсы машинописи и стенографии. Окончила. Поступила на работу секретарем. В жизни никто не упрекнул меня... Последнее время даже предлагали вступить в партию. А я говорила: «Я не созрела!» [5, с. 57].

Варто згадати також і про тих осіб, котрі вирішили не повертатися до Радянського Союзу, а, скориставшись моментом, поїхали шукати щастя за кордоном. Географія їх еміграції дуже широка: Польща, Австрія, ФРН, Франція, Англія, Італія, Канада, США, Бразилія, і це далеко не повний список країн, де оселились колишні остівці. Ольга Мішкевич, зокрема згадає про своїх подруг та односельчанок, з якими довелось працювати на німця і котрі по завершенню війни подалися за кордон: «Ні, додому вони не верталися. Поїхали в Німеччину, а там вони залишилися, границя вже закрилася. О. То одна кавалера, то поїхала в Бразилію з цим поляком, а одна поїхала, вийшла заміж, поїхала в Англію. Одна залишилася в Німеччині. Навіть моя сусідка була. Це Надя Криволапчук» [4, с. 83].

Отже, бачимо, що подальшу долю на німецькій землі кожен обирав собі сам. Хтось скористався шансом розпочати нове життя, покинувши все на Батьківщині та стати зрадником ще у Німеччині, у когось боліла душа за своїм домом та родиною, когось змусив страх, іншим видалися переконливішими «казки» радянських агітаторів.

Найгірше очікувало тих, хто за підозрою радянської влади або ж справді співпрацював з окупантами. Одну з таких історій розказала Олександра Галкіна. Її знайома, потрапила на примусові роботи у підлітковому віці і дуже тужила за матір'ю. Аби побачитись з рідною, дівчина зголосилась поїхати до рідного Харкова та агітувати молодь їхати на роботи до Німеччини. І попри те, що вона цього наказу не виконала, місцеві з приходом радянської влади склали на дівчину донос і вона автоматично перетворилась у «ворога народу» з «вовчим» білетом у Сибір: «Приезжает она в Харьков после войны – ее сразу в Сибирь. 10 лет отсидела. 10 лет. Ну, дите было. Ну, дите. «Мама», хотела к маме, хотела к маме, и все» [4, с. 183].

Ставлення до остарбайтерів дещо поліпшилося після смерті Йосифа Сталіна (5 березня 1953 р.). Політична система, що ґрунтувалася на диктатурі державної партії і абсолютному безправ'ї народу, потребувала модернізації, а суспільство – десталінізації. І хоч політичний режим Миколи Хрущова не суттєво відрізнявся від сталінського, він уже не міг використовувати масові репресії як засіб, що регулював і контролював суспільно-політичне життя [1, с. 246].

27 березня 1953 р. було опубліковано указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію». На волю вийшли майже 1,2 млн. в'язнів ГУЛАГу. Серед них й окремі колишні «остарбайтери», котрі через різноманітні обставини опинилися в таборах Вітчизни. Восени 1957 року була проведена чергова амністія, приурочена до 40-річчя «Жовтневої революції». На волю тоді потрапили 2684 тис. осіб, серед яких були і остарбайтери.

Реабілітовані громадяни поверталися на Батьківщину, не маючи жодних матеріальних заощаджень та решти необхідних матеріальних цінностей, аби розпочати нове життя. Крім матеріальних проблем був і соціальний осуд з репутацією хоч і колишнього, та все ж для «ворога народу» не легко було влаштуватися на роботу та зав'язати якісь товариські зв'язки на волі. Власне влада розуміла, що цим людям була потрібна соціальна адаптація, тому Рада Міністрів СРСР видала постанову від 8 вересня 1955 р. за № 1655 «Про трудовий стаж, працевлаштування та пенсійне забезпечення громадян, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності та згодом реабілітованих».

За цією постановою розпочалась виплата заробітної плати за колишнім місцем роботи тим особам, котрі були необґрунтовано звинувачені. Якщо реабілітація була посмертна, то цю виплату отримувала його сім'я. Проте часто траплялося так, що на місцях ці розпорядження ніхто не виконував. З моменту хрущовської відлиги дещо змінилося ставлення до остарбайтерів з боку суспільства. На прикладі наступних двох спогадів стає можливим побачити різницю у ставленні до цієї категорії громадян.

Спогад Марії Муравської: «У сталінські роки особливо погано до нас ставилися партійці. Особисто не раз доводилося чути від них образи типу «німецька служанка», «німецька ганчірка» чи ще гірше. А вже як помер Сталін, одного разу на зборах в числі передовиків називають й моє прізвище. Та ще й як: «Товариш Муравська!» Від несподіванки я аж сторопіла. Прийшла додому і довго плакала. Сама не розуміла чому. Мабуть, від отого почутого слова

«товариш», від якого на душі повітліло» [2, с. 137]. Бачимо, що звучання слова «товариш» поряд з прізвищем цієї жінки вже говорило про реабілітацію статусу цих осіб, що прийшла зі зміною влади в країні.

У період «застою» та «перебудови» державна політика щодо остарбайтерів продовжила лібералізуватись. Проте до кінця 80-х років у анкетах відділів кадрів зберігалось стандартне питання: де ви були і, що робили під час війни? На нього колишнім робітникам доводилось відповідати у разі вступу до вишу чи виїзді за кордон. Варто зазначити, що при прийомі до партії чи на роботу, біографічні відомості про роботу у Німеччині більше не викликали перешкод. Попри це, багато людей продовжували мовчати, страх глибоко засів у їх серцях і не дозволяв вивільнитись правді з вуст.

Отже, можемо зробити висновок, що післявоєнне облаштування та подальше життя остівців не було легким. Довгий час про цю категорію людей, що були в окупації, про військовополонених та в'язнів нацистських таборів мовчали, ніби й не було тих мільйонів людей, про яких Сталін сказав: «У нас немає полонених, є зрадники». Болісно переносили ці люди, повернувшись на Батьківщину, гнітюче слово «зрадник». Тоді мало хто вірив, що будучи в полоні за колючим дротом, вони не склали руки, боролися, були вірні своїй Батьківщині [6, с. 146].

Повністю уникнути покарання чи осуду, звинувачень у зраді СРСР вдалося лише тим остарбайтерам, котрі вирішили не повертатись на Батьківщину, а почали «нове життя» далеко за її межами. Іншим було становище тих, хто зголосився вертатися.

Радянська влада не прийняла своїх синів та дочок як тих, що постраждали у цій війні, натомість зробила їх ворогами в очах радянських громадян. Їх намагалися виштовхати за межі суспільства, проте вони усіма способами намагалися лишитись у соціумі. Порізному ці негативні впливи відображались на долях громадян. Так, найменше постраждали ті особи, котрі були мобілізовані до лав радянської армії та проходили там службу. По завершенню війни цим особам відкривалось більше можливостей для працевлаштування, освіти, реабілітації соціального статусу. Менше пощастило селянам, котрі, на думку радянської влади, і так були обмежені у своїх правах.

Справді важко жилося містянам, котрим заборонялося повертатись у свої домівки, важко було знайти роботу, постійно доводилося зазнавати осуду з боку людей. Найгірше було особам, котрих

звинували у колабораціонізмі чи назвали ворогами держави: Їх засиляли на каторгу до ГУЛАГу, де вони спокували часто надумані «гріхи».

Перші позитивні зміни у ставленні до остарбайтерів прийшли разом з «хрущовською відлигою» та ознаменували реабілітацію та соціалізацію цих осіб, подальша лібералізація державної політики відбулась у період «застою» та «перебудови». Проте про перебування у Німеччині продовжували замовчувати, боючись не лише втратити роботу, а й власне життя, чи присвоєння клейма ворога комусь із рідних. Реальну правду про своє минуле життя стало можливим відкрити лише з крахом радянського режиму та появою незалежної України.

Список використаних джерел та літератури

1. Гальчак С. Соціально-політична реабілітація подільських «остарбайтерів» у період «хрущовської відлиги» / С. Гальчак // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 2008. – Вип. 35. – С. 241-254.
2. Пам'ять заради майбутнього. Спогади. – Вид. друге, доп. – К., 2003. – 405 с.
3. Пастушенко Т. На маргінесі: соціально-політичне становище репатріантів у радянському суспільстві / Т. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. с. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 292-298.
4. «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів / Упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. – Харків, 2009. – 208 с.
5. Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Авт.-упоряд., ред., вступ, ст. Г.Г. Грінченко. – Харків, 2004. – 236 с.
6. «...То була неволя»: Спогади та листи остарбайтерів. – К., 2006. – 543 с.

ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Костюкевич Інна,

науковий керівник – Яремчук Віталій Петрович,
доктор історичних наук, професор

УДК 32 (520)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ОДИ НОБУНАГИ

У статті йдеться про соціально-економічні перетворення Оди Нобунаги, які він впроваджував спочатку в провінції Оварі, а згодом поширив і на всі об'єднанні землі. Вказано на основні напрямки його реформ.

Ключові слова: реформи, Ода Нобунага, період Міжусобиць, Сенгоку Джідай, період Воюючих провінцій, середньовічна Японія, шьогунат, Оварі, сільське господарство.

The article deals with socio-economic transformations of Oda Nobunaga, which he initially introduced in the province of Owari, and subsequently extended to all the united lands. It indicates the main areas in which the reforms and the main actions for their implementation were to be carried out.

Key words: Reforms, Oda Nobunaga, The Period of Conflict, Sengoku Jidai, The Period of Battling Provinces, Medieval Japan, Shogunate, Owari, Agriculture, Daimyo.

В японській історіографії 1573 рік вважається переломним в періоді Сенгоку Джідай. Того року шьогун Йошіаки, утворивши першу атинобунагівську коаліцію, зазнав поразки від Оди Нобунаги і був висланий за межі столичного регіону, в провінцію Кавачі, в замок одного зі своїх противників [13, с. 188]. Вигнання шьогуна зі столиці ознаменувало собою кінець існування бакуфу Муромачі. Щоб не допустити повторних повстань на підкорених Нобунагою землях, він мав здійснити певні реформи і одними з важливих були саме соціально-економічні.

Найбільш докладно тема висвітлена в працях Вакічі Осаму [7], [8]. Інформацію з проблеми можемо знайти в праці О. Коваленка [9], в роботах присвячених біографії Оди Нобунаги таких дослід-

ників, як Й. Ламерса [11], А. Прасола [13], а також у синтетичних виданнях як: «Кембриджська історія Японії, т. 4» [2] та «Створення сучасної Японії» [3]. Японські дослідники теж приділяли багато уваги даній темі.

Мета даного дослідження полягає у висвітленні реформ Оди Нобунаги у соціально-економічній сфері.

По своїй натурі Ода Нобунага був більш військовим діячем, ніж реформатором. Завдяки військовим реформам Нобунага зумів здобути великі успіхи у проведенні своєї об'єднаної політики. Однак воєначальник не показав себе таким ж радикальним і послідовним реформатором, як його наступник Тойотомі Хідейоші.

Трансформації, які він проводив, не зачіпали в основі ні політичну, ні економічну систему країни, вони були паростками майбутніх і глибоких перетворень [8, с. 23].

Головними напрямками в соціально-економічній політиці Нобунаги були:

- аграрна система;
- податкова система;
- економічний напрямок.

На думку Оди Нобунаги, одними з найважливіших сфер була аграрна і саме вона потребувала найбільше нововведень [7, с. 40]. Війна, яку вів Нобунага, потребувала не тільки великої кількості людей, але й великих матеріальних витрат, а головним джерелом їх поповнення було сільське господарство. Він розпочав створення загальнояпонського земельного кадастру (кенчі) та сприяв розмежуванню селянського і самурайського станів [9, с. 63].

На територіях, які підпорядковувались Оді, дрібні приватні уділи перетворювались на земельні наділи, які вже не захоплювались чиновниками, а надавались Нобунагою військовій еліті [2, с. 58]. Він щедро роздавав захоплені землі своєму найближчому оточенню. За задумом Нобунаги, воєначальники повинні були силою зброї гарантувати порядок в повіті, соціальну стабільність і виконання селянами їх повинностей [5].

Для справедливого розподілу земель Ода почав створювати земельні реєстри, де детально зазначалась площа і розмір ділянки, цінність її землі у кількості рису. Вперше такі реєстри були складені в Оварі, Міно, Омі та Ечідзен, південній Кадзо, Ямато, Ното [6]. На їх основі почалося складання кенчі, яке було завершено за життя Тойотомі Хідейоші.

Через незадоволення селян щодо податкового гніту, Одою Нобунагою була зачеплена і ця сфера. Вся податкова система стала дещо спрощеною [3, с. 62]. Тепер податки йшли безпосередньо від селянина до даймьо. Проте це спричинило до зростання податкового гніту [3, с. 72].

Податок сільського господарства почав складатись з грошової оплати і оброку, який обчислювався виходячи із врожаю зібраного з загально земельної площі – як з суходільних, так і з заливних рисових полів [8, с. 33]. Норма введеного податку Нобунагою складала 2:1 (дві долі селянину, одна – даймьо) [1, с. 194]. Одночасно було наказано використовувати золото та срібло в як платіжний засіб при ввезенні хутра, пир'я, ліків і т.п. [12].

Як і вся реформаторська діяльність Нобунаги, його політика стосовно торгівлі і ремесла зводилась до створення і розвитку єдиного національного ринку країни [2, с. 71].

Основні економічні реформи почали проводитись з прибуттям Нобунаги до Кіото. В Оварі, Міно і інших підпорядкованих йому провінціях вони почали здійснюватися раніше [6]. Найважливішими з них були накази про вільні ринки (ракучі) та вільні цехи (ракудза) [5].

Основними осередками комерційної активності у володіннях Нобунаги були урбаністичні центри – призамкові і постійні містечка, в яких оселялись ремісники і купці, які знаходились під патронатом дому Ода [10, с. 123]. Вони мали монопольне право на виробництво та продаж певних видів товарів. Для пришвидшення сполучення та покращення торгових умов Нобунага ліквідував усі внутрішні застави, митниці та пункти пропуску на дорогах [7, с. 100].

У питаннях майнових зобов'язань Нобунага встановив принцип індивідуальної відповідальності, скасувавши звичай кругової поруки [7, с. 105]. Задля розвитку грошових відносин Ода почав карбувати власну валюту, а також вилучав з обігу мідні китайські монети. Розрахунок рисом замість грошей було заборонено [9, с. 65].

1571 року Нобунага стандартизував середньовічні одиниці виміру об'єму: 1 шьо = 10 го (1,8 л) [4]. Завдяки ефективному господарюванню на 1582 рік у резиденції Адзучі накопичилось щонайменше 10 тисяч золотих монет (близько 1,7 т золота). Це був найбільший золотий запас в тогочасній Японії [6].

Паралельно зі зміцненням економічної потужності проходила боротьба за правовий статус міста як соціального організму. За правовим статусом міста Японії поділялись на 3 категорії:

- ті, які належали державним структурам;
- ті, які належали даймьо;
- «вільні» [13, с. 205].

В Японії було лише декілька незалежних від влади міст. До них належали Сакай, Хаката, Нагасакі, Осака [4]. Поліцейське та судове право в них дозволяло забезпечити безпеку містян і зберігати умови для розвитку виробництва і торгівлі. Найбільш відомими містами того періоду були Сакай і Хаката [4].

Хаката був відомим як центр традиційного ремесла Південної Японії (тканини, ляльки, кераміка та фарфор). Крім того, в місто звозилась різноманітна продукція традиційних ремесел із інших районів Японії, яка призначалась для продажу на зовнішніх ринках Китаю, Кореї та Північно-Східної Азії [14, с. 76].

Сакай був багатим, незалежним містом з широкими зовнішньоторговельними зв'язками із Північно-Східною Азією, який мав власне наймане військо. Сакай викупив землю, на якій розташовувався, і тепер вся вона належала місту [8, с. 54].

Нобунага привів до покори могутні храмові корпорації, які в попередні періоди користувалися значною автономією і часто вчиняли супротив світській владі. Разом з тим Нобунага не шкодував коштів на відновлення та ремонт храмів і святинь, але досягнув обмеження їх самостійності [8].

За сприяння Нобунаги були споруджені Церква Внебовзяття Богородиці в Кіото, а також дім Товариства Ісуса й семінарія в Адзучі [5].

Серед економічних перетворень Нобунаги найбільше значення мали:

- 1) відміна митних застав на значній території його володінь;
- 2) політика «вільні ярмарки» – «вільні цехи»;
- 3) покращення шляхових мереж [13, с. 215].

Перший наказ про ракучі-ракудза Нобунага оголосив для міста Гіфу [14, с. 79], а пізніше почав вводити і в інших містах. На «вільних ярмарках» торгувати міг кожен бажаючий, а не тільки торговці із дза (торговельні союзи), до того ж торговці звільнялися від будь-яких податків, кредитори не могли вимагати повернення боргів, заборонялись сварки і сутички. В той же час, Нобунага, як й інші сенгоку даймьо, не намагався ліквідувати цехи та гільдії. Він неодноразово надавав привілеї і пільги тим дза, які забезпечували для нього поставку зброї та інші важливі товари [10, с. 127].

Ода Нобунага відзначився не тільки успішними військовими походами, але й соціально-економічними реформами, що в майбут-

ньому стануть основою в побудові шьогунату Токугави. Звичайно найбільш прогресивні його реформи були здійснені більше задля власних мотивів. Йдеться про те, що вони могли б пришвидшувати завоювання Японії.

Список використаних джерел та літератури

1. Akita Hiroki. Kami to natta Nobunaga / Hiroki Akita. – Tokyo, 1992. – 300 p.
2. Hall, John Whitney, ed. The Cambridge History of Japan. – Vol. 4: Early Modern Japan. – London, 1991. – 828 p.
3. Jansen, Marius B. The Making of Modern Japan / Marius B. Jansen. – 2000. – 871 p.
4. List of the Sengoku Daimyos [Electronic resource]. – Access mode: http://www2.harimaya.com/sengoku/bk_1ran.html (Last accessed: 23.09.2018). – Title from the screen.
5. Oda Nobunaga at the Samurai Archive [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.samurai-archives.com/nobunaga>. (Last accessed: 27.09.2018). – Title from the screen.
6. Sengoku no kakumeiji Oda Nobunaga no rekishinyumon [Electronic resource]. – Access mode: <http://sengoku-his.com/nobunaga/detail/488> (Last accessed: 27.09.2018). – Title from the screen.
7. Wakichi Osamu. Oda Nobunaga. Tyusei saigo no hassya / Osamu Wakichi. – Tokyo, 1998. – 205 p.
8. Wakichi Osamu. Oda seiken to Muromachi bakufu / Osamu Wakichi. – Tokyo, 1975. – 188 p.
9. Коваленко О. Самурайські хроніки. Ода Нобунага / О. Коваленко. – К., 2013. – 960 с.
10. Кожевников В.В. Очерки по истории Японии. XII – XVI вв. / В.В. Кожевников. – Владивосток, 2001. – 271 с.
11. Ламерс Й.П. Японский тиран: Новый взгляд на японского полководца Ода Нобунага / Й.П. Ламерс. – Санкт-Петербург, 2012. – 352 с.
12. Полхов С.А. Уложения сэнгоку даймё в контексте правовой и политической истории Японии. Японоведение в России / С.А. Полхов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=347 (дата обращения: 21.09.2018). – Название с экрана. – Язык русс.
13. Прасол А.Ф. Объединение Японии: Ода Нобунага / А.Ф. Прасол. – М., 2015. – 432 с.
14. Рубель В.А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність / В.А. Рубель. – К., 1997. – 256 с.
15. Спесваковский А.Б. Самураи – воинское сословие Японии / А.Б. Спесваковский. – Москва, 1981. – 168 с.

Мартинюк Назар,

науковий керівник – Трофимович Володимир Васильович,
доктор історичних наук, професор

УДК 94 (477) «1948/1992»

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЦ УНР В ЕКЗИЛІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ, АЗІЇ ТА АМЕРИКИ (1948-1992 рр.)

У статті йдеться про становище і діяльність дипломатичної служби екзильного уряду УНР у країнах Європи, Азії та Америки в 1948-1992 роках. Автор звертає увагу на ставлення зарубіжних держав до українського питання. Проаналізовано основні віхи зовнішньополітичної активності, роботу дипломатичних представництв і послів еміграційного уряду в окреслений період.

Ключові слова: уряд УНР в екзилі, дипломатичне представництво, посол, еміграційний уряд, українське питання, офіційне визнання.

The article tells about the status, the development and activity of the diplomatic service of the UPR government in exile in European, Asian and American countries during 1948-1992. The author focuses on the attitude of foreign countries to the Ukrainian question. The basic branches of the foreign activity, the work of diplomatic missions and Ambassadors of the emigration government is analyzed.

Keywords: the UPR government in exile, diplomatic representation, Ambassador, emigration government, Ukrainian question, official recognition.

Останнім часом спостерігається позитивна тенденція зростання зовнішньополітичної діяльності України, відбувається розбудова та становлення дипломатичної служби у нових політичних векторах та напрямках. У зв'язку з цим привертає до себе досвід дипломатичної діяльності еміграційного уряду УНР у післявоєнний період (1948-1992 рр.). І саме на подібних уроках історії, їхньому синтезі та аналізі можна уникнути помилок дипломатії у проведенні зовнішньої політики суверенної та незалежної України на сучасному етапі, удосконаленні, розширенні її зовнішньополітичної служби.

Серед сучасних українських дослідників різні аспекти вказаної теми вивчала І. Панова. Особливий науковий інтерес викликають

праці М. Плавюка, останнього Президента ДЦ УНР в екзилі (1989-1992).

Представлена тема привертала увагу представників української діаспори. Серед них варто виділити таких авторів як Я. Рудницький, В. Коваль, М. Світуха, М. Ливицький та інші. Однак їхнім працям подекуди притаманний певний суб'єктивний підхід, оскільки вони часто посилаються на власні згадки та спогади дипломатів УНР в екзилі, але при цьому мало уваги приділяють опрацюванню документальних джерел.

Позитивно оцінюючи науковий доробок вказаних авторів, варто, проте зауважити, що період діяльності УНР в екзилі протягом 1948-1992 років досліджено недостатньо, а тому він вимагає подальшого вивчення.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні зовнішньополітичної діяльності в країнах Європи, Азії та Америки еміграційного уряду УНР у 1948-1992 роках.

Ще починаючи із варшавсько-паризького періоду діяльності УНР (1924-1940), робота дипломатичних представництв носила громадський характер, більшість з яких самоліквідувалися через недостатнє фінансування та тиск зі сторони Радянського Союзу.

Важливо наголосити, що зовнішньополітичні зносини підтримувались із потужними державами саме завдяки активній діяльності та ентузіазмі українських громадсько-політичних діячів, колишніх очільників та членів офіційних дипломатичних місій, які проживали в різних країнах світу.

У післявоєнний період ситуація в цьому плані кардинальних змін не зазнала і продовжувала носити неофіційний характер.

У післявоєнний період керівні органи еміграційного уряду продовжували змінювати своє місцезнаходження. Упродовж 1944-1976 років переважна більшість їх розташовувалася у Німеччині, а вже протягом 1976-1992 років – у США. Проте незмінною залишалася мета УНР на еміграції. Як зазначає дослідниця І. Панова: «ДЦ УНР в екзилі проголошував своє метою – створення альтернативи українській радянській державності та досягнення Україною державної незалежності» [11, с. 78].

Вона також зауважила, що: «У післявоєнні роки діяльність ДЦ УНР в екзилі зосередилася на координації всіх національних сил за кордоном, інформуванні діаспори про політичні, економічні та соціальні процеси в Україні, міжнародних акціях на підтримку прав людини в країнах «соціалістичного табору», забезпеченні діяль-

ності системи інформування про порушення прав людини в Україні та наданні дієвої допомоги проявам непокори існуючого в ній ладу» [10, с. 75].

Важливою для досягнення усіх завдань та цілей УНР залишалася зовнішньополітична діяльність. Як зазначав Я. Рудницький, «відтинок зовнішньої політики був однією із найважливіших ділянок праці Уряду УНР» [14, с. 18]. В подальшому також офіційно зазначалося, що завданням української зовнішньої політики є здобуття визнання уряду УНР «[...] як легального представництва українського народу...» [2].

Ярослав Рудницький у своїй праці «ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками» навів список представників уряду УНР в різних країнах упродовж 1941-1991/2 [14, с. 26]:

- у США: С. Витвицький, К. Паньківський, І. Паливода, Є. Приходько, П. Лимаренко;
- у Канаді: М. Садовський, М. Липовецький;
- у Аргентині: В. Левицький, О. Римський;
- у Бразилії: М. Рубінець;
- у Венесуелі: В. Коваль;
- в Європі: С. Опаренко, П. Базилевський, М. Сидоренко, О. Баранівський (Англія), В. Федорончук (Італія), О. Вінтоняк (Німеччина);
- в Австралії: К. Закревський, І. Рибчин, С. Яськевич, С. Книш.

Я. Рудницький також зазначив: «В зовнішній діяльності Уряду УНРеспубліки допоміжну роль відіграли його Представництва в різних країнах Заходу. Були це звичайно станиці дипломатичної служби, складені з громадян даних держав, отже вони мали з одного боку статус етнічних організацій, коли йшло про їхнє: правне /чи фактичне/ відношення до урядів стосовних держав, а з другого боку були квазі-почесними «гоноровими» консульствами екзильного уряду УНР [...] Іншими словами, всякі акції перед чужинецькими урядами представників УНР були основані на їхній державній приналежності – вони зверталися до «своїх» урядів, як «етніки», часом із можливостями впливати на вибір одного, чи другого посла, депутата, до «свого» парламенту. Конкретно вони не могли виступати як повноцінні представники екзильного Уряду УНР, а тільки як «лояльні громадяни» даної держави» [14, с. 25].

Зазначимо, що М. Рубінець та В. Коваль були затверджені представниками УНР в екзилі під час зборів уряду 22 і 23 січня 1986 року в Філадельфії (США) [3].

Слід також підкреслити, що представники делегатур УНР в Австралії, Франції, Великобританії та Бразилії були присутні в Марійському палаці під час прийому Президентом України Л. Кравчуком делегації ДЦ УНР в екзилі та під час офіційної церемонії складання повноважень УНР М. Плав'юком [8; 9; 4, с. 5].

Окреме та вкрай важливе місце в роботі зовнішньополітичної служби відводилося В. Трембіцькому, який був керівником Ресорту зовнішніх справ УНР (своєрідне МЗС УНР) та перебував у Нью-Йорку [14, с. 26]. Там він був своєрідним зв'язковим між урядом УНР та дипломатичними представництвами балтійських держав [14, с. 26]. Його завданням також було налагодження взаємин із країнами-членами ООН, які підтримувати дипломатичні контакти із УНР в 1917-1920 роках.

Зазначимо, що в цьому плані В. Трембіцьким були написані й досить цікаві наукові праці. Серед них інтерес викликає робота «Чехо-Словацчина і Україна в минулому та у сучасності» [16]. Там ґрунтовно аналізуються стосунки обох держав, починаючи з 1917 року і до моменту проголошення незалежності України. Також зроблено прогноз на подальші спільні дипломатичні відносини, співпрацю в різних сферах, знайдено спільні точки в міждержавних відносинах, йдеться і про спільні інтереси.

У роботі на зовнішньому відтинку існували досить великі труднощі. Зокрема, потужні західні держави не посідали чіткої позиції щодо діяльності еміграційного уряду УНР та інших поневолених Москвою держав. Через те, що Захід не втручався у внутрішні справи Радянського Союзу, для ДЦ УНР в екзилі було складно проводити успішну політичну та дипломатичну роботу [12, с. 309].

В. Коваль завжди всіляко намагався привертати увагу світової спільноти до українського питання. Зокрема, він це робив і через публікації різних праць, що викликають науковий інтерес. Наприклад, «Злочин Москви у Вінниці» (у книзі описуються події, які призвели до того, що десять тисяч українців у Вінниці були жорстко замордовані тоталітарною машиною). У цій роботі автор викриває злочини радянських імперіалістів, показує, що народовбивство та репресії не є новими методами для СРСР та закликає кожного українця інформувати про подібні злочини вільне людство. Цією працею В. Коваль намагався стати на захист не лиш українських інтересів, але й інтересів інших поневолених народів. Це доводить одне із його суджень у вищезгаданій праці: «[...] домагатися покарання винних у тому російських імперіалістів. Ця кара буде тільки

тоді справедливою коли на руїнах Червоної Росії, будуть відновлені самостійні держави народів поневолених російським імперіалізмом» [5, с. 5].

Ще однією важливою роботою В. Ковалю є «Не дискувати, а викривати! (на тему українсько-російських відносин)». В ній автор наводить судження, яке, на нашу думку, чітко підкреслює цілі діяльності ДЦ УНР в екзилі: «Нашим завданням на еміграції є добитися зрозуміння західним світом визвольної боротьби українського народу та паралізування москвофільських впливів; викривання московських коляборантів типу «українців-федералістів» та демаскування їх перед цілим світом» [6, с. 58].

Уенерівці не стояли осторонь подій, що відбувалися в світі. Вони аналізували їх, писали праці, проводячи різні паралелі між подіями в Європі та Україні. Яскравим прикладом слугують події в Чехо-Словаччині та Польщі (йдеться про березень 1968 року). Там були виступи проти комуністичних режимів. М. Лівницький зазначив, що в Україні теж відбувається виступ молодшої генерації проти більшовиків, але багато діячів зазнають гноблення та репресій. Він вважав, що події в перелічених вище країнах посилять рух за свободу серед інших поневолених народів та прискорять розпад радянської імперії [7, с. 16-18].

Крім того, на нашу думку, важливо наголосити, що робота М. Лівницького «Відносини Захід-Схід і проблеми поневолених Москвою націй» ще раз засвідчує високу обізнаність українських зовнішньополітичних діячів в світовій політиці. Вона містить ґрунтовний аналіз європейської політики, міждержавних відносин другої половини ХХ століття.

Щоб зрозуміти дипломатичну роботу уряду УНР, коли ним керував Ярослав Рудницький, варто звернутись до звіту Голови уряду [9, с. 27-29]. В частині, де йдеться про зовнішню діяльність УНР, зазначено, що у загальному вона відбувалась у наступних сферах [9, с. 29]:

1. Співпраця з ООН, її комітетами, агенціями, комісіями тощо.
2. Налагодження зв'язків із іншими екзильними урядами, зокрема польським у Лондоні та його органами у світі (Австрія, Канада, Австралія).
3. Налагодження контактів із урядами США та Канади.
4. Активне залучення представників УНР до Гельсінського процесу, зокрема до Оттавської, Бернської та Віденської конференцій.

5. Налагодження зв'язків із державами Сходу (Японія, Туреччина, Корея, Ізраїль).

Крім того, Я. Рудницький був запрошений до слова під час організованого Польським Науковим Інститутом заходу в Монреалі (Канада) 18 січня 1991 року. Зокрема, він зазначив важливість акту передачі легітимної влади, яка була збережена в екзилі, демократично обраній владі в Польщі. Останній також наголосив, що це дуже важливе і цілком вірне рішення. Я. Рудницький побажав успіхів для третьої Речі Посполитої. Це подія була знаковою для розвитку українсько-польських стосунків.

На нашу думку, варто відзначити, що в післявоєнний період дипломатична робота представниками УНР здійснювалася переважно засобами «персональної дипломатії». Наведені вище приклади про активних діячів зовнішньополітичної служби ще раз доводять зроблене нами судження.

У 1990-1991 роках спостерігався занепад дипломатичної активності. Це пояснюється тим, що Я. Рудницький побажав відійти від справ та плекав надію, що його наступники продовжать розпочату ним роботу. Але цього не сталося.

Новим головою уряду став І. Самійленко. Він не зміг підібрати вдалу кандидатуру для керівництва Ресортом зовнішніх справ, а також, на відміну від своїх попередників, не зумів яскраво та вдало заявити про себе як про дипломата. Наприклад, коли в 1990 році в Парижі відбувалася важлива після-Гельсінська конференція і конче було необхідно продовжити дії уенерівців, розпочаті ще на конференціях в Берні та Відні (1986-1987 рр.), він приїхав до французької столиці після вищевказаного заходу і лише ознайомився із результатами проведеної роботи [14, с. 27].

Багато важливих заходів задля встановлення тісніших контактів із зарубіжними державами залишалися поза увагою представників УНР. Проте, варто зауважити, що завдяки М. Світусі, який був доповідником у зовнішніх справах, ситуацію вдалося дещо покращити. Він підготував меморандум до 25 держав, в якому були наведені рекомендації для політики Заходу щодо України й інших держав Східної Європи. Останній також виступав із доповідями в інших країнах (наприклад, в березні 1991 року в Австралії). Він також критикував і внутрішню діяльність урядовців УНР, вказував на недоліки в їхній роботі, в структурі самого ДЦ [14, с. 29-31].

Крім того, саме авторству М. Світухи належить цікава стаття «ДЦ УНР на порозі історичного рішення» [15, с. 2-3]. В ній він пи-

сав, що причин для продовження існування ДЦ УНР в екзилі немає, адже утворилась вільна та незалежна Україна. Автор зауважив, що великою перевагою є те, що Україну визнали більшість країн. М. Світуха також проаналізував щойно проголошену незалежною Україну з точки зору міжнародної політики.

22 серпня 1992 року відбулася визначна подія в історії України. Останній президент УНР в екзилі М. Плав'юк склав свої повноваження перед Президентом України Л. Кравчуком (в присутності голови Верховної Ради та прем'єр-міністра), а також проголосив молоду, новоутворену, незалежну Україну правонаступницею УНР [1]. Таким чином, завершився 70-річний період існування уряду УНР в екзилі.

Варто зазначити, що у фрагменті історичної довідки про діяльність ДЦ УНР в екзилі з 1921 по 1989 рр. (автор невідомий) йшлося про те, що на міжнародному відтинку роботи було себе найбільше проявлено в Румунії, Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Швейцарії, Туреччині та Франції. Посилаючись на досвід дипломатичної роботи урядовців в минулі періоди (тарнівський та «варшавсько-паризький») і післявоєнний час, можемо підтвердити це судження [17].

Отже, у післявоєнний період зовнішньополітична діяльність УНР в екзилі проводилася завдяки «персональній дипломатії». Завдяки представникам еміграційного уряду, які проживали в різних країнах, вдалося підтримувати зв'язки з іноземними державами. Наші послы брали участь в роботі міжнародних конференцій, робили публікації на актуальні питання європейської політики, видавали різні наукові праці, якими намагалися привернути увагу світового співтовариства до української проблеми. За часів Я. Рудницького відбулося поживлення дипломатичної роботи. Підтримувалися контакти із країнами Азії. Але після його відходу від справ констатується занепад роботи ДЦ УНР на зовнішньому відтинку. У 1992 році УНР проголосила своєю правонаступницею новоутворену незалежну Україну. Це подія стала кінцем існування еміграційного уряду.

Проте, окреслена нами тема потребує детальнішого всебічного вивчення. Залагодження цієї наукової проблеми залежить від подальших архівних пошуків.

Список використаних джерел та літератури

- 1992: останній президент УНР передає Кравчуку клейноди [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] Українська правда. – Історична правда. – Відео. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657/> (дата звернення: 24.05.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.
- Витяг з постанови УНРади щодо Напрямків української зовнішньої політики. 11 травня 1957 р. – продовження [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] ЦДАЗУ. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 2 зв. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/504-l-r.html> (дата звернення: 20.05.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.
- Відбулося зібрання уряду УНР [Електронний ресурс] // Свобода. – 1986. – № 41. – С. 1. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1986/Svoboda-1986-041.pdf> (дата звернення: 20.05.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.
- Жила В. Людина, яка прагнула допомогти Україні вийти на шлях достойного розвитку / В. Жила // Народна воля. – 2003. – № 37. – С. 5.
- Коваль В. Злочин Москви у Вінниці / В. Коваль. – Нью-Йорк, 1951. – 55 с.
- Коваль В. Не дискутувати, а викривати! (На тему українсько-російських відносин) / В. Коваль. – Нью-Йорк, 1952. – 59 с.
- Лівицький М. Відносини Захід-Схід і проблеми поневолених Московою націй / М. Лівицький. – Мюнхен, 1975. – 409 с.
- Микола Плав'юк: «Проігнорувавши Петлюру, ми підважили б легітимність всього цього акту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://olena-nekora.dreamwidth.org/62203.html?thread=329211#cmt329211> (дата звернення: 21.05.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.
- Носко-Оборонів Т. Ярослав Богдан Рудницький / Т. Носко-Оборонів. – Оттава, 1992. – 48 с.
- Панова І.Ю. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі / І.Ю. Панова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 61. – С. 71-77.
- Панова І.Ю. Утворення Державного Центру УНР в екзилі: політико-правовий аспект / І.Ю. Панова // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 78-85.
- Плав'юк М. Діаспора на захисті прав людини в Радянській Україні / М. Плав'юк // Україна дипломатична. – Київ, 2002. – Вип. 2. – С. 306-312.
- Плав'юк Микола. Україна – життя моє. Від селянського сина – до державника. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/plaviuk2.htm> (дата звернення: 25.05.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.

14. Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. 3-тє видання / Я. Рудницький. – Оттава, 1995. – 96 с.

15. Світуха М. ДЦ УНР на порозі історичного рішення / М. Світуха // Свобода. – 1992. – № 21. – С. 2-3.

16. Трємбїцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності / В. Трємбїцький. – Торонто: Вісті Комбатанта, 1997. – 20 с.

17. Фрагмент історичної довідки про діяльність ДЦ УНР в екзилі з 1921 по 1989 рр. Автор не встановлений. [1990-1991 рр.] [Електронний ресурс] : [Веб-сайт] ЦДАЗУ. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1-5. – Режим доступу: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/component/content/article/1089.html> (дата звернення: 26.05.2018). – Назва з екрана. – Мова укр.

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ

Беркута Жанна,

методист Будинку творчості школярів Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади, вчитель-методист, відмінник освіти України

Мартинюк Назар,

голова Наукового товариства імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

УДК 37.035.6

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Це і природа рідного краю, слово рідної мови, культ Матері і Батька, Мала Батьківщина, її історичне та героїчне минуле, працелюбність.

Василь Сухомлинський

Сучасне освітнє середовище перебуває на шляху кардинальних змін: децентралізація, побудова Нової української школи, імплементація в дію положень Закону про освіту від 05.09.2017 року.

Згідно з освітньою реформою випускник сучасної школи – це високоінтелектуальна, всебічно розвинена особистість з критичним мисленням; інноватор, який здатний змінювати навколишній світ та навчатися упродовж життя; патріот з активною життєвою позицією. Саме тому, надалі залишається актуальним національно-патріотичне виховання дітей та молоді (відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 року та Концепції Нової української школи, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р).

Нова українська школа вимагає переосмислення змісту освіти, інноваційних підходів до підбору, подачі та вивчення навчального матеріалу, а також організації виховної роботи. Яким чином цього можна досягнути? Які існують способи вирішення цієї проблеми?

Наш народ каже: «Нове – це давно забуте старе». Мається на увазі, козацька педагогіка. Вважаємо її унікальною, якщо хочете, – феноменальною. Виховати, сформувати, виплекати справжнього, свідомого українця, патріота держави, компетентну, молоду людину, яка легко адаптується в соціумі, орієнтується в різних життєвих обставинах – одне із основних завдань педагогічного працівника. Ще відомий вітчизняний педагог Василь Сухомлинський писав: «Патріотизм – серцевина людини, основа її активної позиції».

Прищепити почуття поваги і любові до Батьківщини, її народу, мови, звичаїв, традицій, національного одягу, пісні для сучасного вчителя-наставника допоможе використання цінних надбань козацької педагогіки. Ознайомлення учнів, вихованців закладів позашкільної освіти зі сторінками життя, побуту, видами діяльності жителів Гетьманщини – осередку свободи й надії нашого народу – козаків Запорозької Січі, вивчення зразків духовної і матеріальної культури українського козацтва, з'ясування специфіки життя наших волелюбних предків – все це дає основу, закладає надійний фундамент сильного духу сучасних українських лицарів та юних берегинь.

Коли гортаєш сторінки історії України XV – XVII ст. переконалися, що козацтво – це не лише українське військо, а національно свідомо державна організація, носій лицарського духу та звитяги, ревні захисники української культури і християнської віри. Окрему увагу варто приділити січовим школам, що були унікальним явищем. Вони задовольняли багато потреб козацтва: освітні, культурні, політичні, соціальні тощо. Вихідці цих шкіл були дуже обізнаними, міцними духом і тілом. Ті, хто вирізнявся своїми здібностями, міг продовжити навчання у Острозькій або Києво-Могилянській академіях – горнилах якісної вищої освіти нашої держави.

Підвалинами і наріжним каменем у методиці козацької педагогіки є волелюбний характер, самодисципліна, порядність, правдивість, сила волі і витримка, культурно-політичний феномен. Сучасному педагогу у процесі формування особистості школяра, стануть у пригоді та служитимуть прекрасним взірцем такі риси, як: козацька відданість у дружбі, товарицькість, мирне сусідство, нетерпимість до крадіжок чужого майна, глибока віра в Бога. Слушною та надзвичайно доцільною є думка відомого українського журналіста Б. Сушинського: «Реалізація ж науково обґрунтованих і випробуваних історією козацько-лицарських виховних традицій – один із

найефективніших українознавчих підходів у навчально-виховній роботі».

Філософія змісту пісень кобзарів, лірників, поводитирів є також мікросхемою сучасної української думки. Якщо педагогу Нової української школи провести паралель між коренями українського козацтва та європейського середньовічного лицаря, то побратимство, гідність, школи гарту, висока релігійність є об'єднуючою ланкою.

Під Покровом Божої Матері козаки не боялися ні вогню, ні меча. Тож недарма Свято Покрови вважається Днем українського козацтва. Згідно Указу Президента України Петра Порошенка 14 жовтня призначено Днем захисників Вітчизни.

Ефективність навчально-виховного процесу залежить від тих форм, методів і технологій, які безпосередньо обирає заклад освіти. Будинок творчості школярів Полонської ОТГ звертає особливу увагу на роль козацької педагогіки у процесі національно-патріотичного виховання молоді, її значущість та важливість. Використання елементів та засад козацької педагогіки лише збагачує та покращує сучасний навчально-виховний процес. Проводячи тематичні виховні заходи, педпрацівники завжди акцентують увагу на таких рисах наших предків, як: правдивість душі, знання ремесел, військовий гарт, шанобливе ставлення до народних пісень, дум, відчуття власної держави, самопожертва, гуманність.

Надзвичайно приємно, що на часі з'явився науково-методичний збірник «Козацька педагогіка і навчально-виховний процес» (укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська).

Впевнені, що висвітлені у ньому золоті зерна досвіду допоможуть багатьом педагогам урізноманітнити процес навчання та виховання, збагати власну скарбницю вчительських ідей. Ця книга доступно пояснює велику силу, могутній навчальний та виховний потенціал впровадження ідей козацької педагогіки в закладі освіти. Вона легко читається, а головне – всі наведені матеріали будуть корисними та цікавими не лише для вузького кола спеціалістів, а широкого читацького загалу.

Справедливо зауважував Б. Сушинський: «Козацтво стало найдосконалішою формою вияву генетично закодованих здібностей і можливостей нашого народу». Можемо сміливо стверджувати, що використання козацької педагогіки в навчально-виховному процесі є правильним рішенням, що відповідає вимогам та викликам часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берега, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Звоненко Д.Г., 2017. – 544 с.
2. Орловська Н. Позашкільний соціум у становленні громадянина / Н. Орловська // Педагогічний вісник. – Хмельницький: ХОШПО. – № 1 (42) 2016. – С. 17-18.
3. Петровський Л. Козацька педагогіка: виховуємо нових українців / Л. Петровський // День. – № 93 (2006).
4. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 2. – 149 с.
5. Чорнокрилюк О. Якби не козаки, не існувала б наша нація / О. Чорнокрилюк // Педагогічний вісник. – Хмельницький: ХОШПО. – № 1 (42) 2016. – С. 36.

Беркута Жанна,

методист Будинку творчості школярів Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади, вчитель-методист, відмінник освіти України

Герасимчук Наталія,

директор Будинку творчості школярів Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади, відмінник освіти України

УДК 374 (477)

«ТВОРЧИСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ»

(Полонне, 2017. – 59 с.)

(огляд фестивалю педагогічних знахідок)

Кожній дитині в Україні повинні бути створені умови для розвитку її творчих здібностей і талантів, що сприятиме сталому розвитку українського суспільства.

Лілія Гриневич,

Міністр освіти і науки України

Наведені вище слова Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич уособлюють одне із гасел Нової української школи – інноваційного шляху модернізації вітчизняної освіти. Безперечно, що в сучасних умовах позашкільна освіта надалі залишається важливою ланкою освітнього процесу.

В умовах побудови Нової української школи та децентралізації освітнього середовища вчителі-позашкільники перебувають на шляху осучаснення форм та методів навчання; сучасний педагог закладу позашкільної освіти має бути в постійному пошуку нових засобів виховання.

Пріоритетним напрямком роботи українських педагогів залишається національно-патріотичне виховання дітей та молоді (відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 року № 641 та Концепції Нової української школи, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р).

Вітчизняний педагог Василь Сухомлинський свого часу зауважував: «Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується...». Першочерговим завданням вчителя є виховання громадсько свідомої, високоінтелектуальної, активної особистості – громадянина та патріота держави.

Школа має бути для життя і вчитися потрібно упродовж життя – ключові компоненти Нової української школи. Перевага закладу позашкільної освіти полягає у тому, що дитина обирає заняття відповідно до своїх вподобань, мрій, прагнень, бажань та вмінь. Вчитель-позашкільник допомагає вихованцю розвивати свої здібності. Його педагогічна творчість завжди залишається на першому місці, адже обов'язок керівника гуртка не тільки допомогти дитині вдосконалити свої навички у конкретній сфері, а й розвинути у ній високоморальні якості, прищепити любов до Батьківщини, розширити кругозір.

Слід зазначити, що над цими завданнями та проблемами упродовж багатьох років успішно працюють педагогічні працівники Будинку творчості школярів Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади. В умовах розбудови Нової української школи, децентралізації та нового Закону про освіту (від 05.09.2017 року) педагогічний колектив модернізує навчально-виховний процес, надаючи особливу увагу національно-патріотичному вихованню як компоненту навчання дітей та молоді в незалежності від виду та профілю гуртка, який функціонує в нашому закладі позашкільної освіти (художньо-естетичного, гуманітарного, художньо-технічного, предметно-технічного, еколого-натуралістичного).

На заняттях гуртків вихованці усвідомлюють та осмислюють такі поняття, як: «Батьківщина», «подвиг», «патріот», вчать шанувати землю батьків, вивчають свій родовід, знайомляться зі славетними іменами сузір'я видатних синів та дочок України. Педагоги Будинку творчості школярів проводять екскурсії по визначних місцях України та рідного міста. Керівники гуртків та клубів знайомлять дітей із відомими іменами славетних українців. Вихованці побували в літературно-меморіальному музеї нашої землячки – Дочки Прометея – Лесі Українки в м. Новоград-Волинському, де вона народилася. Відвідали музей космонавтики імені Сергія Корольова в м. Житомирі, а також вивчили історію рідного краю, відвідавши історико-краєзнавчий музей та відділ історії фарфору в рідному Полонному.

У закладі діє методичний клуб «Позашкілля» (керівник – Беркута Ж.А., методист Будинку творчості школярів). На його за-

сіданнях йде жваве обговорення та обмін досвідом роботи щодо використання інноваційних та інтерактивних форм навчання та виховання, становлення національно свідомої особистості та допрофільної підготовки школярів. Педагоги планують віртуальні екскурсії, наукові дослідження з історії України, науково-практичні конференції, колоквиуми, дискусії за «круглим столом».

Члени методичного клубу та голови методичних об'єднань (Ковальчук О.В., Мельник Т.В., Яремова А.М.) ініціювали запровадження модерних підходів до національно-патріотичного виховання особистості, вивчення децентралізації освітнього середовища та педагогічної творчості в умовах Нової української школи.

Відзначимо, що на цій ниві педагогічний колектив має авторські напрацювання. Зокрема, було створено «Антологию досвіду роботи педагогічних працівників Будинку творчості школярів з реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (автори-упорядники Герасимчук Н.О. та Беркута Ж.А.). Керівниками закладу позашкільної освіти розроблено навчально-методичний кейс «Методичний сервіс – необхідний компонент акмеологічного підходу до кваліфікації керівника гуртка позашкільного навчального закладу». Названі методичні розробки посіли призові місця на обласному етапі віртуальної виставки педагогічних ідей «Освіта Хмельниччини на шляхах реформування» (у 2016 – III місце; 2017 рік – II місце). У практиці роботи педагоги активно використовують універсальну програму навчання А. Гіна «Конструктор уроку».

Вихованці закладу спільно із своїми наставниками брали активну участь в Міжнародному флешмобі «Global Shevchenko», співпрацюють із Національним університетом «Острозька академія». Координатором всеукраїнських конкурсів «Закордонне українство: вчора, сьогодні, завтра» та «100-річчя української 7 дипломатії: минуле, сьогодні, перспективи» від Академії у Полонській ОТГ є Беркута Ж.А., методист Будинку творчості школярів.

У представленому посібнику наведені розробки занять гуртків педагогів навчального закладу, презентовано різноманітні методики, які сприяють патріотичному вихованню дітей та молоді, форми, які осучаснюють заняття та допомагають дитині навчатися упродовж життя, як і тлумачить Концепція Нової української школи.

Мета роботи – підвищення ефективності і якості гурткового заняття, розвиток творчої майстерності педагогів у період модернізації української освітнього процесу.

Приємного читання!

ПОДІЇ

Прес-служба Наукового товариства студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина

ВСЕУКРАЇНСЬКА МОЛОДІЖНА ЗУСТРІЧ

4 травня 2018 року в Національному університеті «Острозька академія» відбувся Всеукраїнський молодіжний науковий симпозіум, який об'єднав 76 учасників з різних областей України.

Організаторами симпозіуму виступили факультет міжнародних відносин та його Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина. Участь в заході взяли учні закладів загальної середньої освіти, вихованці закладів позашкільної освіти, педагоги, студентська молодь, працівники друкованих ЗМІ.

У рамках молодіжного симпозіуму відбулася церемонія нагородження переможців всеукраїнських конкурсів «Історія в об'єктиві сьогодення», «100-річчя української дипломатії: минуле, сьогодення, перспективи», «Закордонне українство: вчора, сьогодні, завтра».

Із вітальним словом до гостей звернувся Назар Мартинюк, голова Наукового товариства студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин. У своєму виступі він окреслив головні здобутки та особливості проведених всеукраїнських конкурсів. Також було наголошено, що до участі в них, крім учнівської та студентської молоді, долучилися жителі Острожчини, працівники сфери культури та туризму, в окремих районах та об'єднаних територіальних громадах створювалися спеціальні координаційні центри, запроваджувалися спеціальні рубрики в друкованих ЗМІ, відбувалась зйомка спеціальних відеороликів іноземними мовами, готувались тематичні випуски шкільних газет тощо.

Відповідальна за стратегічне планування Наукового товариства студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина, студентка спеціальності «Міжнародні відносини» Надія Симоненко поділилася власними враженнями про навчання, наукову та громадську діяльність в Академії. Вона також висвітлила різні можливості для

молоді під час волонтерства, долучення до роботи всеукраїнських та міжнародних молодіжних громадських організацій.

Про роботу першої в Україні Молодіжної секції Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, що діє в Острозькій академії, розповіла присутнім Вікторія Фурман, голова Молодіжної секції.

Тетяна Сушицька, студентка факультету міжнародних відносин і працівник відділу міжнародного співробітництва та фандрайзингу, розповіла учасникам наукового заходу про обмінні програми, які діють в нашому університеті, зробивши акцент на важливості вивчення іноземних мов задля успішної реалізації у майбутньому.

Учасників симпозіуму привітала декан факультету міжнародних відносин, доктор історичних наук, професор Алла Атаманенко. У своїй промові вона розповіла про особливості вивчення закордонного українства, висвітлила цікаві факти з історії дипломатії та державотворення України.

Усі учасники заходу були відзначені цінними книгами, переданими Інститутом досліджень української діаспори Національного університету «Острозька академія» Науковим товариством імені Шевченка в Америці та Канадським інститутом українських студій при Альбертському університеті, а також примірниками видання Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв «Дипломатія без кордонів».

Поділилися власними враженнями від проведеного заходу та звернулися до присутніх Маргарита Шеверного, вчитель української мови та літератури Рахнівського навчально-виховного комплексу «ЗОШ I-III ступенів, ДНЗ» та Жанна Беркута, методист Будинку творчості школярів Полонської ОТГ, яка координувала всеукраїнські конкурси на Полонщині.

Після офіційної частини, гості мали змогу побувати на екскурсії Острозькою академією, відвідати музеї Історико-культурного заповідника м. Острога: Музей книги та друкарства, красназнавчий музей, який знаходиться у родинному замку князів Острозьких та Межирицький монастир.

Організатори висловлюють щире подяку всім, хто долучився до проведеного заходу та плекають надію на подальшу плідну співпрацю!

Мартинюк Назар,

голова Наукового товариства імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

Мартинюк Олександр,

перший заступник голови Наукового товариства імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС «ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА» – ПІДСУМКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Інститутом досліджень української діаспори, факультетом міжнародних відносин спільно з Науковим товариством студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» було проведено Всеукраїнський конкурс «Закордонне українство: вчора, сьогодні, завтра» серед учнівської та студентської молоді.

Захід проводився в рамках відзначення 15-річчя плідної діяльності Інституту досліджень української діаспори та з нагоди 10-річчя факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

Мета конкурсу полягала в популяризації діяльності української діаспори, дослідженні досягнень видатних українців зарубіжжя, збереженні історичної пам'яті й національно-патріотичному вихованні дітей та молоді.

Організатори висловлюють щире подяку усім, хто долучився до проведення конкурсу. Адже крім школярів та студентів, цікаві та оригінальні роботи надав відділ культури та туризму виконавчого комітету Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади (начальник відділу – Тетяна Євгенівна Ярославська). Було представлено цікавий відео-ролик «На Батьківщину крізь століття. Лео Мол» (підготовлений Полонським ТВ-каналом) та дослідження діяльності українських профспілок у Польщі авторства Вікторії Зінчук, спеціаліста відділу культури та туризму.

Також у Полонській об'єднаній територіальній громаді Будинку творчості школярів (директор – Наталія Олександрівна Гера-

симчук) показав високий рівень координування конкурсу. Зокрема, науково-методичний супровід забезпечила Жанна Анатоліївна Беркута, методист Будинку творчості школярів.

Людмила Леонідівна Ташкевич (ОЗ НВК Асканія-Нова-гімназія Чаплинського району, Херсонська область) також забезпечила високий рівень проведення заходу, надавши багато робіт та висвітлюючи сторінки співпраці із Національним університетом «Острозька академія» у місцевій пресі (в газеті «Голос Таврії»).

Конкурс став стимулом не лише для наукових досліджень, а й для формування джерельної бази вивчення історії міграції з України та закордонних українців. Зокрема, дуже цінними є спогади жителя села Грозів Острозького району Петра Зіновійовича Рачука.

Приємно відзначити, що інформаційно-аналітичним тижневиком «Сьогодні громади» Полонської об'єднаної територіальної громади (редактор – Олена Олександрівна Безносок) спеціально для проведення конкурсу було запроваджено рубрику «Нашого цвіту по всьому світу».

Організований захід ще раз засвідчив, що закордонне українство є надзвичайно цікавою сферою для проведення наукових досліджень, різноманітних творчих розвідок та краєзнавчих експедицій. Українська діаспора завжди відігравала важливу роль у державотворенні України, популяризації нашої культури, науки та техніки в світі.

Приймак Назар,

учень 10 класу Полонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 Полонської об'єднаної територіальної громади, голова секції юних дослідників Наукового товариства студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

УДК 929 : 327.82

**ВІКТОР ЦИМБАЛЮК –
ТАЛАНОВИТА ОСОБИСТІТЬ
НА СЛУЖБІ ВИСОКІЙ ДИПЛОМАТІЇ
(за матеріалами Всеукраїнського конкурсу «100-річчя
української дипломатії: минуле, сьогодення, перспективи»)**

Наш світ – напряму залежить від людей. Адже в усі часи люди власноруч створювали сьогодення та творили майбутнє. Саме від нас самих залежить наше подальше життя. Важливим фактором існування нашої планети є мир та співпраця між країнами, державами, республіками, королівствами, а особливо дружні відносини між народами різних держав.

Мир між народами – необхідний в усі часи, адже саме він може запобігти гострим воєнним конфліктам. І надзвичайно потрібно встановлювати його з кожною державою. Ця місія дуже відповідальна, бо тільки людина компетентна, ерудована, комунікабельна, може налагоджувати міжнародні відносини. Недарма таке почесне доручення довіряють виконувати саме дипломатам.

Оскільки, «дипломат» – це людина, яка вміщує в собі найкращі якості комунікації, вміє мирним шляхом ліквідувати конфлікти. Ці люди влаштовують майбутнє нашої держави. Посада ця – поважна та необхідна, але мало хто знає, як важко цим людям виконувати такі відповідальні завдання від яких залежить доля держави. Але без цих прекрасних людей ми не можемо уявити життя між різними народами світу.

Основним завданням дипломата є регулювання відносин між країнами, народами та державами. І надзвичайно добре, коли людина із «простого народу» займається цією справою. Адже людина із простого люду найкраще відчуває саме те, що потрібно для

дружніх відносин. Багато дипломатів є саме такими. Прикладом такої людини і є добрий, щирий, мудрий, енергійний, творчий та талановитий дипломат, військовий аташе, полковник у відставці Віктор Степанович Цимбалюк. Без нього неможливо уявити нинішніх стосунків нашої держави з різними країнами світу. Адже Віктор Степанович дуже чудова та мудра людина. Він володіє кількома іноземними мовами і може вільно спілкуватися ними. Він завжди надасть мудру пораду, щиро порадіє за перемоги своїх колег, по-справжньому підтримає у складні хвилини.

Народився майбутній дипломат 20 червня 1946 року на мальовничих просторах села Воронівці, що на Хмельниччині, у сім'ї Степана Семеновича та Марії Іванівни Цимбалюків. Він був 5 дитиною у великій родині. У складні часи відбудови після війни, маленький Віктор пізнавав світ, цікавився усім новим. У школі він проявив себе старанним та здібним учнем. Захоплювався читанням книг, цікавився іноземними мовами. Тому, закінчивши сільську школу, юний Віктор покинув рідну домівку та поїхав до столиці. До Києва він приїхав із невеличким дерев'яним чемоданчиком вступати до престижного вишу. Він був хлопчиком з багатодітної сільської родини, яка чекала на нього з перемогою. Зупинився на вокзалі, бо гуртожитку не надали, а житло винаймати – дорого, та й грошей не було. Під гуркіт коліс, вокзальний галас він вчив наступний екзамен. Тільки далеко за північ, як гамір стихав і потомлені пасажери затихали, він клав під голову свій дерев'яний чемоданчик і засинав. Не знаю, що снилось йому, але гадаю – рідна домівка, усмінені тато і мама, які чекають й вірять у нього.

І врешті-решт, він вступив, завдяки своїй наполегливості та працелюбності. Віктор цілими днями займався в інституті, допізна сидів у бібліотеці, а вночі працював – розвантажував вагони, заробляючи собі на прожиття. Це були складні часи, але все ж таки, мрія звичайного юнака із села збулася. Він із відзнакою закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов (нині – Київський національний лінгвістичний університет). Потім, Віктор Степанович обіймав різні високі посади у різних куточках планети (наприклад, у Німеччині). Там він плідно працював при різних посольствах. Працював у Берліні, Магдебурзі тощо. Повернувшись до СРСР, перебував у таких містах як Львів, Кишеньов, Київ. Віктор Степанович завжди користувався авторитетом серед колег. За добросовісну працю на дипломатичній ниві В.С. Цимбалюк має низку нагород СРСР та України. Ще у радянські часи за значний внесок у

розвиток дипломатичних відносин між СРСР та різними країнами він був нагороджений високою урядовою відзнакою орденом «За службу Батьківщині в Збройних Силах СРСР» третього ступеня. При незалежній Україні він обіймав посаду військового аташе при Посольстві України в Австрійській Республіці. Указом президента України «Про нагородження відзнакою Президента України – медаллю «За бездоганну службу» (м. Київ, 4 грудня 1996 року, наказ № 1158/96) Віктор Степанович був нагороджений медаллю «За бездоганну службу» третього ступеня. Протягом усього дипломатичного шляху, він зустрічався із багатьма знаменитими людьми, послами. На початку своєї кар'єри він запозичував найкращі якості із досвіду своїх колег, які поєднав зі своїми навичками.

До самої пенсії пан Віктор працював на дипломатичній ниві, зокрема військовим аташе при різних посольствах України. Він одружений, має сина, онуку та дочекався правнучки. Розповідаючи про своє життя він каже, що не шкодує про жодний крок, який він зробив у своєму житті. Єдине, про що він мріяв, це про те, щоб його син унаслідував дипломатичний шлях. І його мрія здійснилася. Але по-іншому не могло і бути. У такого освіченого батька – гідний син – Євгеній Вікторович Цимбалюк, котрий став на шлях батька й продовжив його справу.

Нині Євгеній Вікторович плідно працює. Він впевнено та рішуче крокує кар'єрними східцями. Я дуже пишаюся своїми родичами, адже Віктор Степанович Цимбалюк це мій двоюрідний дідусь (рідний брат моєї бабусі), а Євгеній Вікторович це мій двоюрідний дядько (двоюрідний брат моєї мами). Отож, бажаю дипломатичній династії Цимбалюків міцного здоров'я та нових звершень.

Мартинюк Назар,

голова Наукового товариства імені Олександра Оглобина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

УДК 82.09 : 94 (477)

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ УЛАСА САМЧУКА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XX СТОЛІТТЯ (за матеріалами VII Всеукраїнського конкурсу «Рідна мова в контексті творчості Уласа Самчука (герменевтичні аспекти)»)

Улас Самчук – одна з найяскравіших, найколеритніших, найцікавіших постатей української історії XX століття.

На жаль, для переважної більшості наших співвітчизників ім'я цього відомого журналіста, літератора та громадсько-політичного діяча до проголошення незалежності України було невідомим, а за кордоном навпаки – завжди добре знаним. В цьому немає нічого дивного, адже тривалий час сторінки біографії великого українця були покриті маревом заборон. Сьогодні в пресі, різноманітних мас-медіа можна знайти багато чого цікавого про життєвий і творчий шлях Уласа Самчука. Гаврил Чернихівський у 2005 році написав про нього книгу – «Улас Самчук: сторінки біографії». Того ж року журналіст та перекладач Ігор Фарина написав про цю талановиту людину повість під назвою «Пекуча чужина».

Феномен Уласа Олексійовича неодноразово привертав увагу вчених. Тут варто відзначити, що в жовтні 2002 року відомий український історик Жив'юк Андрій Анатолійович захистив кандидатську дисертацію на тему «Вплив громадсько-політичної та літературної діяльності Уласа Самчука на розвиток української національної свідомості (1920-і – 1990-і роки)». Дослідниця Плетенчук Наталія Степанівна також захистила кандидатську дисертацію на тему «Поетика світомислення Уласа Самчука». Руснак Іриною Євгенівною було написано докторську дисертацію на тему: «Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука». Особливий інтерес викликає стаття відомого українського

філософа, авторитетного науковця, професора Петра Михайловича Кралюка «Улас Самчук як європейський мислитель». Слід відзначити, що існує ціла когорта наукових публікацій, що стосуються життєпису і діяльності Уласа Самчука. Адже життєвий і творчий портрет останнього, певно, найсамобутніший серед плеяди українських письменників, громадсько-політичних діячів, перекладачів, митців минулого сторіччя.

Творчість Уласа Самчука – непересічне, унікальне явище української літератури. Один із дослідників творчого доробку письменника Є. Пінчук називав його «Гомером ХХ століття».

Талант письменника представляє собою не лише безцінний скарб української літератури, а становить цінне джерело для роботи професійних істориків. Крізь призму його робіт можна простежити, дослідити та вивчити цікавий матеріал з історії України ХХ століття. Улас Самчук писав про себе: «Хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю».

Перу митця належить геніальний роман-трилогія «Волинь». Твір складається із трьох частин. Крізь час ця робота залишається справжнім втіленням любові до рідного краю, уособлює гімн Волинській землі. Цей роман висувався навіть для отримання Нобелівської премії!.. Однак цієї високої, заслуженої нагороди Улас Олексійович таки не зміг отримати. У трилогії змальовано не лише картину життя українців Волині, а віддзеркалено складну долю усієї нації. Усі політичні протистояння в романі подані в залежності від того, як їх трактують самі волиняни в різні періоди часу. Тут зображено звичайних селян, поміщиків, панських прикажчиків, солдат. Цей художній твір має також автобіографічні елементи. Зокрема, увага читача акцентується на тому, що не можна бути байдужим до долі власного народу. Через героїв свого роману автор висвітлює складні соціальні та політичні питання (знищення стереотипу, що українці – це лише селянська нація; майбутнє України пов'язане із Європою, а не сходом, який утілює терор, гноблення і голод).

Найпомітнішою працею Уласа Самчука є роман «Марія» (1934). Ця робота має підзаголовок – «Хроніка одного життя». Поштовхом до написання цього твору став страшний голод 1932-1933 рр. – справжня трагедія багатостраждальної української нації. «Марія» – перший художній твір в українській та світовій літературі про ці страшні події. Також ведеться оповідь про примусову колективізацію, розкуркулення. З документальною точністю змальовано в романі жахи голодної смерті, викликані штучним го-

лодомором. Ця робота є своєрідним художнім документом, який зафіксував злочин влади Сталіні проти України та її народу. Жах трагедії подається крізь призму образу Марії, яка на сімдесятому році життя зазнає разом із рештою українців страшного геноциду. В книзі також згадується про революцію 1917 р., яка фактично перетворила Україну на руїну, нищила селянські господарства. Також в «Марії» йдеться і про репресії радянської влади, її терор, поширення соціалізму, марксизму та комунізму (старший син головної героїні навчав своїх батьків цих ідеологій). Цим твором Улас Олексійович хотів пробудити свідомість українців, яка «міцно спала», закликати до боротьби за власне національне ім'я, щасливе життя на власній землі. Читач, в контексті, сприймає смерть Марії як наслідок жажливої колективізації та голоду, а головне – як пересторогу про майбутню руйнацію залишків усього українського на шляху безпощадної тоталітарної машини. У 1934 році світ також побачив роман «Гори говорять!» про визвольну боротьбу гуцулів. Розповідь у творі ведеться від імені одного із представників гуцульського повстання Дмитра Цокана. Також яскраво змальовано унікальність народного побуту гуцулів. У 1959 р. з'явився пригодницький роман «Чого не гоїть вогонь», в якому йдеться про героїчну боротьбу Української повстанської армії на Волині за незалежність. Також важливо наголосити, що усі вищезгадані твори багаті на етнографічний матеріал, чим також викликають науковий інтерес у істориків, культурологів, етнологів та ін. Вони покликані зберегти українську ідентичність, історичну пам'ять.

Помітне місце у творчому доробку письменника займають книги нарисів та спогадів («На білому коні», «На коні вороному», «Планета Ді-Пі», «В країні занепаду й руїни» та ін.). У 1967 році вийшов твір «На твердій землі», де розповідається про життя українських переселенців в Канаді. Оригінальною є книга «Планета Ді-Пі», яку було опубліковано 1979 року в Торонто. Тут розповідається про складні будні Уласа Олексійовича та його дружини. Оповідь має чітко окреслені хронологічні рамки – від 9 серпня 1945 року до 23 червня 1948 року. Читач переноситься постійно в різні місця: Оффенбах, Ашаффенбург, Майнц-Кастець, Цуффенгаузен та ін. Розповідається про події, що стосуються перелічених місць. Автор фіксує рік, назву міста перебування, місяць. Спогади Уласа Самчука про перебування в таборах для переміщених осіб, описані в книзі, є цінним джерелом при вивченні Ді-Пі таборів.

1941 року з'явилася цікава стаття «Нарід чи чернь?». Там автор ставить перед усім українським народом питання:

- хто ми?
- народ чи чернь?
- нація чи маса?

Улас Самчук роз'яснює, чому він одразу і з певністю не може назвати українців народом і що треба робити, аби мати право так називатись. Важливе місце в творчості письменника посідає ще один роман-трилогія «OST» («Ост»). Хронологічно твір охоплює роки від 1917 до другої половини ХХ століття. Дія розгортається в Україні, Німеччині та Канаді. Перша частина має назву «Морозів хутір». Тут йдеться про розпад могутньої Російської імперії, поступове утвердження української державності, революційні події 1917 року. Другий том трилогії «OST» називається «Темнота». І він цікавий для історика тим, що тут ведеться мова про сувору регламентацію суспільного життя, диктатуру, що були звичними явищами для СРСР. Завершує роман «OST» третій том «Втеча від себе» – спроба віднайдення шляху для виходу з епохи «Темноти».

Отже, розглянувши знакові роботи в спадщині Уласа Олексійовича Самчука, можемо сміливо стверджувати, що вивчення його творчості є одним із засобів дослідження історії України ХХ століття. Адже його романи та спогади наповнені багатограним матеріалом, а сам письменник майстерно змальовує колоритний історичний фон минулого століття на прикладі героїв та сюжетів своїх геніальних творів. Таким чином було майстерно зображено історію власного народу в романах «Волинь», «Ост» та «Марія».

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СКЛАД КОЛЕГІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА У 2018-2019 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

1. **Мартинюк Назар Анатолійович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – голова Наукового товариства

2. **Мартинюк Олександр Андрійович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – перший заступник голови

3. **Немирська Кристина Ярославівна**, студентка магістеріуму спеціальності «Історія та археологія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – заступник голови

4. **Юшук Тетяна Федорівна**, студентка магістеріуму спеціальності «Історія та археологія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – секретар

5. **Симоненко Надія Леонідівна**, студентка 2 курсу спеціальності «Міжнародні відносини» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – відповідальна за стратегічне планування

6. **Фомін Олександра Володимирівна**, студентка 3 курсу спеціальності «Регіональні студії» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – керівник прес-служби

7. **Зубицька Дарія Василівна**, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – голова секції історії України

8. **Симонович Дмитро Володимирович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – голова секції історіографії та джерелознавства

9. **Мирончук Валерій Федорович**, студент 4 курсу спеціальності «Міжнародні відносини» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» – голова секції країнознавства та міжнародних відносин

10. **Приймак Назар Володимирович**, учень 10 класу Полонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади – голова секції юних дослідників

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Беркута Жанна Анатоліївна**, методист Будинку творчості школярів Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади, вчитель-методист, лауреат Полонської районної педагогічної премії імені Лесі України, відмінник освіти України.

2. **Герасимчук Наталія Олександрівна**, директор Будинку творчості школярів Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади, відмінник освіти України.

3. **Закотюк Назарій Валентинович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

4. **Зубіцька Дарія Василівна**, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», голова секції історії України Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина.

5. **Костюкевич Інна Сергіївна**, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

6. **Лагода Оксана Павлівна**, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

7. **Легка Вікторія Олександрівна**, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

8. **Мартинюк Назар Анатолійович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», голова Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина.

9. **Мартинюк Олександр Андрійович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», перший заступник голови Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина.

10. **Поліщук Ірина Леонідівна**, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

11. **Приймак Назар Володимирович**, учень 10 класу Полонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 Полонської міської ради об'єднаної територіальної громади, голова секції юних дослідників Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина.

12. **Симонович Дмитро Володимирович**, студент 4 курсу спеціальності «Історія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», голова секції історіографії та джерелознавства Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина.

13. **Швець Олеся Володимирівна**, студентка магістеріуму спеціальності «Історія та археологія» факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».

Наукове видання

TERRA INCOGNITA

Студентський науковий журнал

Випуск 3

Головний редактор Мартинюк Н. А.
Відповідальний редактор Мартинюк О. А.
Відповідальний секретар Ющук Т. Ф.
Відповідальна за випуск Лагода О. П.
Технічний редактор Свиначук Р. В.
Комп'ютерна верстка Крушинської Н. О.
Художнє оформлення обкладинки Шишкіної Я. Г.

Контакти:

Наукове товариство студентів та аспірантів
імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія».
Адреса: 35800 вул. Семінарська, 2, м. Острог,
Рівненська обл., e-mail: ohloblyn@oa.edu.ua

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 6,51. Наклад 100 пр. Зам. № 63–18.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

ФОП видавець Свиначук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38096) 649 20 20, e-mail: 35800@ukr.net.